

Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü

Tiyatro Anasanat Dalı

**GELENEKSEL PERFORMANS SANATI OLARAK
MANASÇILIK ve BİR SAHNE UYGULAMASI**

Aizaada Nuranova

Yüksek Lisans Sanat alışması Raporu

Ankara, 2018

GELENEKSEL PERFORMANS SANATI OLARAK MANASÇILIK ve BİR SAHNE
UYGULAMASI

Aizaada Nuranova

Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü

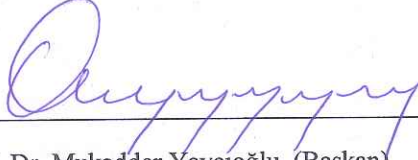
Tiyatro Anasanat Dalı

Yüksek Lisans Sanat Çalışması Paporu

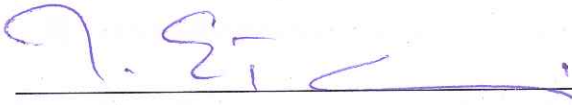
Ankara, 2018

KABUL VE ONAY

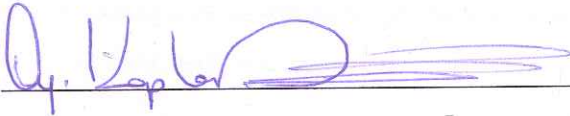
Aizaada NURANOVA tarafından hazırlanan "Geleneksel Performans Sanatı Olarak Manasçılık ve Bir Sahne Uygulaması" başlıklı bu çalışma, 21.06.2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Sanat Çalışması Raporu olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mukadder Yaycıoğlu (Başkan)

Doç. Dr. Türel Ezici (Danışman)

Prof. Dr. Ayten Kaplan

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Pelin Yıldız

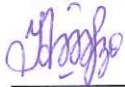
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

21.06.2018

Aizaada Nuranova

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Tezimin/Raporumun tamamı dünya çapında erişime açılabilir ve bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir.

(Bu seçenekle teziniz arama motorlarında indekslenebilecek, daha sonra tezinizin erişim statüsünün değiştirilmesini talep etmeniz ve kütüphane bu talebinizi yerine getirirse bile, teziniz arama motorlarının önbelleklerinde kalmaya devam edebilecektir)

Tezimin/Raporumuntarihine kadar erişime açılmasını ve fotokopi alınmasını (İç Kapak, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) istemiyorum.

(Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir, kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir)

Tezimin/Raporumun.....tarihine kadar erişime açılmasını istemiyorum ancak kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisinin alınmasını onaylıyorum.

Serbest Seçenek/Yazarın Seçimi

21 /06/2018

Aizaada Nuranova

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, tez danışmanının **Doç. Dr. Türel Ezici** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Aizaada Nuranova

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans eğitim sürecim boyunca gördüğüm derslerinde önemli bilgileri paylaşan ve sanat çalışması sürecinin tüm aşamalarında ayrı ayrı üzerinde durarak ilerlememi sağlayan, danışmanlık görevinden fazlasını gerçekleştiren ve değerli bilgilerini esirgemeyen, ayrıca en ihtiyaç duyduğum aşamada uygulamakta olduğum oyunun metnini yazmayı da üstlenen değerli danışman hocam Doç. Dr. Türel Ezici'ye sonsuz saygılarımı ve şükranlarımı;

Mesleki açıdan gelişimimde önemli katkıları bulunan değerli hocalarım Filiz Arel'e, Selçuk Göldere'ye, Erhan Gökgücü'ne, Lemi Bilgin'e teşekkürlerimi;

Okul sürecinde karşılaştığımız her hangi bir durumda danıştığımızda yardımını esirgemeyen ÖYP Araştırma Görevlileri Hasan İrfan Buzcu, Hüseyin Oçan ve Ayça Köklü'ye saygılarımı;

Sanat Çalışması Raporu'mun önemli bölümü olan sahne uygulamasında rol alan oyuncular aynı zamanda değerli sanatçı hocalar Funda Mete'ye, Erica Letailleur'a, müzisyenlik görevi üstlenen Tumar Nurakova'ya, Akdeniz Erbaş'a ve çalışmamın hem teorik hem pratik kısmında çok büyük emek veren Hüseyin Oçan'a şükranlarımı;

Kaynakça toplamada yaşadığım zor durumlarda kıymetli zamanlarını ayırıp büyük yardımda bulunan değerli hocam Canış Kulmambetov'a, üniversite arkadaşlarım Kymbat Toksonbaeva'ya, Chyngyz Riskeldiev'e ve çalışma süreci boyunca her zaman sabırla büyük desteklerini veren kıymetli Abdulkarim Yulduz'a sonsuz teşekkürümü;

Sanat çalışması sürecimde manevi desteklerini sunan değerli arkadaşlarım İzmira Odobasheva'ya, Azamat Çekiyev'e ve Aziza Bektursunova'ya sevgilerimi ve teşekkürlerimi;

Bu hayattaki en değerli varlığım olan babam Kaldarbay Nuranov'a, annem Aynacan Sulaymanova'ya ve sevgili kardeşlerime varlıkları için; saygı ve teşekkürlerimi borç bilirim.

ÖZET

NURANOVA, Aizaada. “*Geleneksel Performans Sanatı Olarak Manasçılık ve Bir Sahne Uygulaması*”, Yüksek Lisans Sanat Çalışması Raporu, Ankara, 2018.

Destanlar, medeniyetlerin ilerleyişlerinin, kültürel yansımalarıdır. Manas Destanı ise dünya kültür mirası içinde önemli yer tutan bir “şaheserdir”. Manas, Kırgızlar’ın milli kimliğinin, kültürel değerinin, dünya sahnesindeki yerinin incelenebileceği bir figürdür. Bu destanın nesilden nesile aktarılıp bugüne kadar gelebilmesi ise sözlü halk edebiyatının geniş çevre ve coğrafyalarca benimsenmesiyle mümkün olmuştur.

Bu sanat çalışmasında, geleneksel üslupla yalnız Kırgızistan’da değil dünyanın dört bir tarafında yaşatılan “Manas Anlatıcılığı”nın, günümüze kadar gelen formu, büyük temsilci/iceracıları, kayda alınmış/alınmamış örnekleri, özgün varyantları, içerdiği kültürel motifleri, özgün uyarlamaları ile incelenmeye çalışılmıştır. Bu çalışmaların neticesinde bu çalışmaya sığdırılmayacak kadar geniş zenginliğini kapsayabilecek, Türkçe bir metin oluşturulmaya gidilmiştir.

Sürdürülen araştırma, yorum, uygulama sürecinin sonucunda gerçekleşecek temsil, Türel Ezici’nin benzer kültürlerin buluşma noktası niteliğinde Manas Destanı’nın birinci bölümünden hareketle ortaya çıkardığı “Manas... Kırgız’ın Alp Yiğidi...” isimli metnin ‘Manas Anlatıcılığı’ tekniğine yakınsayan bir reji üslubuyla gerçekleştirilmiştir.

Kırgız ve Türk kültürlerinin benzer yapısını bir kez de tiyatro sahnesinde yaşatmayı amaçlayan bu sanat çalışmasının araştırma, uygulama, yorum neticesinde yaratılan kültürler arası bir çalışma olması hedeflenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Manas, destan, destan anlatıcılığı, Kırgız kültürü, kültürlerarasılık

ABSTRACT

NURANOVA, Aizaada. *"Manascimentation as a Traditional Performance Art and a Scene Application "*, Master Art Works Report, Ankara, 2018

The epics are cultural reflections of the progress of civilizations. The Manas epic is a "masterpiece" that has an important place in world cultural heritage. The national identity, cultural value of the Kyrgyz people can be examined on the world stage towards the Manas figure. The arrival of this epic nowadays from generation to generation has been possible with the adoption of oral folk literature in a wide range of environment and geographies.

In this artwork, it was attempted to examine the "Manas narratives", which are not only in Kyrgyzstan but all around the world and came up to date with the traditional style, with great representatives / performers, with or without examples, original variants. As a result we tried to bring a written text in Turkish in order to cover as much as possible from the greatness.

This work is based on the result of sustained research, interpretation and application process of representation of Türel Mzici in the form of a resji which is similar to the manas narrative technique of "Manas ... Alpine Yoghurt of Kyrgyz ...", which emerges from the first part of the Manas epic, that was performed.

Aiming to live the similar structure of Kyrgyz and Turkish cultures once in the theater scene it is aimed to be an intercultural work based on research, application and interpretation.

Key words: Manas, epic, epic narrative, Kyrgyz culture, interculturalism.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	iii
ETİK BEYAN.....	iv
TEŞEKKÜR.....	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
GİRİŞ	1
1.BÖLÜM. HALK EDEBİYATINDA DESTAN TÜRÜ.....	3
1.1. Tanım, Etimoloji, Kavram Olarak Destan Türü.....	3
1.2. Destanların Oluşumu ve Ortak Özellikleri.....	6
1.3. Anlatı Geleneği ve Çeşitli Halk Geleneklerinde Destanlar.....	6
1.3.1. Anlatı Geleneği.....	7
1.3.2. Çeşitli Halk Geleneklerinde Destanlar ve Türleri.....	8
1.3.3. Türk Destanları ve Örnekler.....	9
1.3.3.1. Oğuz Kağan Destanı.....	12
1.3.3.2. Uygur Türeyiş Destanı	13
1.3.3.3. Dede Korkut Destanı.....	13
1.3.3.4. Dede Korkut Destanı Hikayelerinin Kısaca Özeti	15
1.3.3.5. Kerem ile Aslı Destanı.....	17
1.3.3.6. Destanlarda Görülen Ortak Motifler	17
2.BÖLÜM. KIRGIZ DESTANLARI.....	20
2.1. Kırgız Destanları, Etimoloji, Türler, Motifler ve Destan Anlatıcısı.....	20

2.1.1. Kırgız Destanları.....	20
2.1.2. Kırgız Destanlarında Etimoloji.....	21
2.1.3. Kırgız Destanlarında Türler	22
2.1.3.1. Arkaik Kahramanlık Destanları: (Arhaikalık –Baatırdık Epostor)	23
2.1.3.2. Tarihî Kahramanlık Destanları:	24
2.1.3.3. Tarihî Destanlar:	25
2.1.3.4. Lirik-Romantik Destanlar:	25
2.1.3.5. Kırgız sözlü geleneğinde Dinî ve sosyal konulu destanlar	25
2.2. Kırgız Destanlarında Türlere Göre Destan Örnekleri	26
2.2.1. Canıl-Mırza Destanının özeti.....	27
2.2.2. Ak Möör Destanının özeti:.....	28
2.2.3. Kedaykan Destanının kısaca özeti.....	29
2.2.4. Kırgız Destanlarında Motifler.....	29
2.2.5. Kırgız Destanlarında Destan Anlatıcısı	35
3.BÖLÜM. KIRGIZ-MANAS DESTANI.....	38
3.1. Manas Destanının Tarihsel ve Yerel Özellikleri, Varyantları	38
3.2. Manas Destanı'nın Yazı Diline Aktarımı.....	41
3.3. Destan Anlatıcılığı Olarak Manasçılık	45
3.4. Manasçı Okul Öncülerinin Yaşamı ve Sanat Yapılarına Bakış.....	53
3.4.1. Narın'lı Manasçılar Okulu Öncüsü: Tımbek Capiev	53
3.4.1.1. Sağımbay Orozbekov	54
3.4.1.2. Şapak Rısmendeev	55
3.4.2. Issikköl'lü Manasçıların Okulu ve Öncüsü Akılbek.....	56
3.4.2.1. Çoyuke Ömürov.....	56
3.4.2.2. Sayakbay Karalaev	57
3.4.3. Çüy-Talas'lı Manasçıların Okulu ve Öncüsü Keldibek	58

3.4.3.1. Balık (Bekmurat) Kumar Uulu	59
3.4.4. Güney’li Manasçıların Okulu ve Öncüsü Canıbay	60
3.4.4.1. Abdılida Döölöt Uulu	60
3.4.4.2. Matisak Abay Uulu	60
3.4.5. Yurt dışındaki Kırgız Manasçılar ve öncüleri.....	61
3.4.5.1. Çin’li Kırgız Manasçı, Cusup Mamay	61
3.4.5.2. Türkiye’li Kırgız Manasçı, Ceenbek Yurdak	62
3.4.5.3. Afganistan’lı Kırgız Manasçı, Aşım Afes	63
3.4.5.4. Taciksanlı Kırgız Manasçı, Alıyman Musa Kızı	63
3.4.6. Manasçı İle Şaman Benzerliği	64
3.4.6.1. Kırgız Şaman Tedavisi.....	67
3.3. Manas Destanının Konusu-Öyküsü.....	70
3.4. Manas Destanında Yer ve Zaman Özellikleri	74
3.5. Manas Destanı ’nda Kişiler ve Özellikleri	76
3.6. Bir Destan Kahramanı Olarak Manas	80
3.7. Manas Destanı Başkahramanı Manas, Eylemleri ve Eylemleriyle Örtüşen Motifler.....	86
3.8. Kahramanın özellikleri ve vazifeleri	88
4. BÖLÜM	93
4.1. Manas Destanı ’ndan Hareketle Yazılan Tiyatro Metinleri	93
4.1. Metin Yazarı Türel Ezici’nin Yaşamı, Sanatçı Kimliği ve Eserleri.....	94
5. BÖLÜM	97
5.1. “Manas... Kırgızın Alp Yiğidi” Oyununun Metin İncelemesi ve Dramaturji Objektifleri	97
5.1.1. Oyunun Öz, Biçim ve Biçem Özellikleri	97
5.1.1.1. Konu.....	97
5.1.1.2. Özet.....	97

5.1.1.3. Tema	101
5.1.1.4. Kişiler:	101
5.1.1.5. Tema Bağlamında Kişiler Arası İlişkiler:	104
5.1.1.6. Oyunun Biçim Özellikleri.....	104
5.1.1.7. Uzam ve Zaman:	105
5.1.1.8. Eylem/Olay Örgüsü:	106
5.1.1.9. Oyunda çatışma.....	106
5.1.1.10. Oyunun Biçim Özellikleri	106
6 .BÖLÜM	108
“MANAS... KIRGIZ’IN ALP YİĞİDİ”- REJİ DEFTERİ.....	108
6.1. Dramaturgi Yorumu	108
6.2. Oyunculuk ve Reji Yorumu.....	108
6.3. Dekor Tasarımı, Gereçesi, Dekor Planı.....	112
6.4. Kostüm Yorumu	112
6.5. Işık Yorumu.....	113
6.6. Müzik, Efekt Özellikleri.....	113
6.7. Görev Dağılımı.....	116
SONUÇ	153
KAYNAKÇA.....	155
EKLER.....	161
EK 1.ORJİNAL METİN	162
EK-3. GENEL PROVA VE TEMSİL FOTOĞRAFLARI	192
EK-4. OYUNDA KULLANILAN HALK MÜZİKLERİ.....	200
EK-5. TURNİTİN RAPORU	202

GİRİŞ

Toplumlar yaşadıkları çağlar boyunca etkilendikleri tüm olayları edebi eserler aracılığı ile aktarmaya çalışmışlardır. Manzum niteliği taşıyan bu eserler tarihi ve sosyal içerikli olayları konu edinerek sözlü edebiyat geleneğinin oluşumuna da yol açmışlardır. Nesilden nesile aktarılmak istenen tarih, destanlar aracılığı ile ilk çağ dönemlerinden bu yana geleneklerin dünyanın her bir köşesine taşınmasında öncü olmuşlardır.

“Destan nedir?” diye sorulduğu zaman; kısaca “halka derinden etki eden, sosyal ve tarihi olayları konu alan, genellikle manzum şekilde yazılmış olan edebi eserler destan’dır” cevabını verebiliriz.

Bu sanat çalışması raporunun ilgili bölümlerinde tanım, etimoloji, kavram, oluşum, yerel ve ulusal özellikleri bakımından daha geniş biçimde ele alacağımız destan türünü Naciye Yıldız kısaca şöyle açıklamıştır:

“Bir milletin yaşamış olduğu maceraların, dünyaya bakışının ve ideallerinin, genellikle bir prototipten hareketle, bir kahraman etrafında birleştirilerek dile getirildiği, kendisine has bir geleneği olan anonim eserlere destan denir.”¹

Bu tanımda değinilen; *millet, yaşanmış maceralar, dünyaya bakış ve idealler, bir prototipten hareket, kahraman, kendine özgü gelenek ve anonimlik* gibi motif ve nitelikler, akademide tiyatro eğitim-öğretiminde Türk halk kültürü, geleneksel kökler üzerine çalışma ve uygulamalara özel önem veren danışmanım Doç. Dr. Türel Ezici’nin hassasiyetle üzerinde durduğu konulardır. Dolayısıyla bir çok benzer tanımda bulabileceğimiz bu motif ve nitelikler, danışmanımın yönlendirmesiyle sanat çalışmamın konusunu, mensubu olduğum Kırgız Türkleri’nin önemli kültür değeri Manas Destanı’nın seçilmesinin temel dayanaklarını oluşturmuştur. Bu seçim, Türkiye’de Hacettepe Üniversitesi gibi önemli bir üniversitede tamamlayacağım Yüksek Lisans eğitimi bağlamında, Kırgız Türk kültür değerlerinin tiyatro sanatı

¹Naciye Yıldız , “Türk Sözlü Anlatı Geleneğinde Destandan Halk Hikâyesine Geçiş”, <http://docplayer.biz.tr/15247447-Prof-dr-naciye-yildiz-gazi-universitesi-edebiyat-fakultesi-cagdas-turk-lehceleri-ve-edebiyatlari-volumu.html>

aracılığıyla hem Türk hem de Batı dünyasında bilimsel ve sanatsal bakımdan görünür kılınmasını sağlaması bakımından önemlidir.

Sanat çalışmasının kuramsal çerçevesi üzerinde çalışmalar devam ederken Manas destanından üretilen bir uygulama metninin oluşturulması gerekmiş; bununla ilgili olarak tarafımdan Kırgızistan'daki hocam, oyun yazarı, tiyatro araştırmacısı, aynı zamanda Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi'nde Tiyatro Tarihi ve Metin Analizi dersleri sorumlusu Canış Kulmambetov'dan yardım istenmiştir. Ancak hazırlanan metinde oyuncu sayısının fazla oluşu ve uygulamada rol alacak oyuncu bulunmasındaki zorluk nedeniyle oyun metninin destandan hareketle, az rol kişisi ve yeni bir kurguyla yeniden yazımının doğru bir karar olacağı görüşüne varılmıştır.

Yeni bir araştırma-yorum-yazım sürecini gerektiren bu durumun en pratik şekilde çözümünde önce destanın Türkçe çevirilerinden bir kolaj yapılması fikri doğmuştur. Yapılan denemelerde Türkçe çevirilerin Manas destan anlatıcısı söyleyişine uygun olmaması (prozodi sorunu) nedeniyle danışmanım Türel Ezici uygulamamı gerçekleştirebilmem için kendisi bir metin oluşturmayı kabul etmiştir. Beraber sürdürdüğümüz bu yüksek lisans çalışmasının uygulama bölümünde temel olacak bu metin ekonomik kadro sayısı ile hem Manas destan anlatıcılığını hem de Manasçılığın orijinal üslubunu içinde barındıran zengin bir metin olarak kaleme alınmıştır. Anonime dayalı olan bu destandan yansımaya olanak veren anlatıya dayalı bir oyun metni oluşurken yazar tarafından özgün bir şiir dili kullanılmıştır. Oyun-anlatı metninin olay örgüsü Manas'ın bütün hayat öyküsünün döngüleri üzerine kurgulanmıştır. Yazılan metnin sahneye uygulanmasında, yani performans-gösterim metnine dönüşümünde orijinal Manas destan anlatıcılığını Kırgız dilinde veren bölümlerin metinde yer almasında usta çırak ilişkisini biz de sürdürerek çeşitli Kırgızca varyantların araştırılmasında en önemli üstatların en önemli epizotlarının seçimi sağlanmıştır. Dolayısı ile ortaya çıkan zengin metin, otantik müzik ve çevre düzeni, yansılama, Türkçe şiirsel anlatı, Kırgızca Manas söyleyişi ile bu sanat çalışmasının sahne uygulamasının uygun koşulları hazırlanmıştır.

1. BÖLÜM. HALK EDEBİYATINDA DESTAN TÜRÜ

1.1. Tanım, Etimoloji, Kavram Olarak Destan Türü

Öcal Oğuz “Destan Tanımı Ve Eski Türk Destanları” makalesinde edebi bir tür olarak destanı şöyle tanımlar:

“Terimlerden ve tanımlarından anlaşılacağı gibi, Türkçe’deki ifadesiyle “destan”, ilkel ve popüler bir anlatı çevresinin içinde doğan, gerçek veya kurmaca olağanüstü ve mitolojik kahramanların maceralarını şiir veya şarkı diliyle ve çoğu zaman bir müzik aleti eşliğinde anlatan, anonim olan veya unutulmuş bir şair tarafından yaratılan fakat şairin maceranın içinde duygu veya eylem olarak yer almadığı “edebiyat eser” olarak karşımıza çıkmaktadır.”²

Tanımda da gördüğümüz gibi destan, olan ya da olma olasılığı olan ve bir kahramanın odağında yer aldığı olayların anlatı çerçevesinde sunumudur. Bu sunum şiir ya da şarkı biçiminde ve genellikle bir müzik aleti eşliğinde çalınır ve söylenir.

Türk dillerinde destanın etimolojisine bakıldığında; Azeri ve Özbek Türkçeleri’nde dastan'a "kazan", Tatar Türkçesi’nde "epos", Uygur Türkçesinde "rivayet", Kırgız ve Kazak Türkleri de “comok, cır” denmektedir. Yakut Türkleri “olongo”, Kuman, Kırım ve Çağatay dillerinde “irtegi, ertegü”, Baskurtlar’da “kobayır” olarak dile getirildiği görülmektedir. Çeşitli kaynaklara dayanan Abdulselam Arvas, *ölöng, sab, söz, hikâye* gibi kelimelerin de bu kavramın manasını karşıladığını söylerken, çağımızda bu kavramın Türk dünyasında güncel ve tarihsel bağlamlarda aşağıdaki şekillerde kullanıldığını belirtmiştir:

“Alptığ nımax”, “comok”, “jomok”, “cır”, “jır”, “batırlar cırı”, “maadırlıg tool”, “kahramandık epos”, “kay çörçök”, “olongo”, “boy”, “epos”, “köne epos”, “batırlık ertegi”³

²M. Öcal Oğuz’un, “Destan Tanımı Ve Eski Türk Destanları” makalesi , s.6

http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/m_ocal_oguz_destan_tanimi_eski_turk_destanlari.pdf

³Abdulselam Arvas, “Dede Korkut Destanı Ve Kıpçak Sahası Eski Destan Geleneği”, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Van – 2009, s. 35-37

Oğuz' dan öğrendiğimize göre, Türkçe'deki olağanüstü motifli ve kahramanlık temalı halk anlatıları olan “destan” terimine karşılık olarak, batı dillerinde çok yaygın olarak “epos”, “epic”, “legende”, “épopée”, “epique” gibi terimlerle karşılaşabiliriz. Türkçe'nin yüzyıllarca yakından temas halinde olduğu Arapça'da “el-sra”, “el-kada”, epik şiir anlamında “el-malhama dini destan, “el-şiir al malhama” ise epik şiir tarzı anlamına gelirken, “destan” kelimesini Türkçe'ye veren Farsça'da “himsi” terimi kullanılmaktadır.

İngilizce'de, genel olarak “epic”, “epos” ve “epopee” terimleri epik şiir tarzı anlamlarına gelmektedir. İngiliz dilinde “epic” tek başına bir folklor terimi olarak “halka ait kahramanlık anlatısı” olarak tanımlanmaktadır. Almanca'da “destan”a karşılık olarak “epos”, “heldenlied”, “heldenepos”, “heldensaga”, terimleri kullanılırken, İspanyolca'da “romancero”, “cantar”, ve “epopeya” , Portekizce'de “epopéia”, “romanceiro”, “poesia épica”, İtalya'da “epica”, “canzone digesta”, Rusça'da ise “pos” “popeja veya “byliny” terimlerinin kullanıldığı görülmektedir.

Türkçe'deki “destan” teriminin Fransızca'daki karşılıkları olarak şu kelimeler ve tanımlar dikkat çekmektedir; Epope (Epopée), bir edebiyat türü olarak büyük bir olay veya bir kahramanın maceralarını anlatan olağanüstü motiflerle örülü uzun şiir, bir başka ifadeyle anlatmaya dayalı epik şiirdir.

Oğuz'un makalesine göre ünlü Fransız edebiyatçısı Voltaire (François Marie Arouet) “épopée”yi şöyle tanımlıyor:

“Kahramanlık maceralarının mısralarla kurulu hikâyesi”. Epope'nin Fransızca'daki tanımlarında, “kurmaca”, “anlatı”, “uzun şiir”, “olağanüstü”, “kahramanlık” gibi özellikler öne çıkarılmaktadır. Epopedede, şair ikinci planda kalmakta, kahramanlar ve onların olağanüstü maceraları öne çıkmaktadır. Lirik şiirde ise, tam tersine olarak şair, kendisini anlatmaktadır. Fransızca'da epopenin iki anlatı tipi üzerinde durulmaktadır. Bunlardan birincisi, ilk çağlarda, doğaçlama tarzında, çoğu zaman anonim veya unutulmuş bir şair tarafından yaratılan eski Yunan'a ait “l'Illiade”ve “l'Odysée”, Sümer edebiyatının şaheseri ve insanlığın tanınan en eski epopesi “Gilgamesh”, Hindistan'ın “Ramayana”ve “Mahabharata”, İskandinavya'nın “Les Eddas” ve “Le Scalde”, Franzızların “Chansons de Geste”, İspanyolların “Les Romanceros” gibi ilkel ve popüler

*anlatılardır. İkinci anlatı tipi ise, bilinen yazarların epope tarzındaki eserleridir. Türkçe'deki "destan" terimi ve tanımının birinci tipte ilgili olduğu açıktır."*⁴

Destan türünü kavram olarak ele aldığımızda ise aşağıdaki bilgilere ulaşıyoruz:

"1.Edebiyat Tarihi öncesi tanrı, tanrıça, yarı tanrı ve kahramanlarla ilgili olağanüstü olayları konu alan şiir, epope.

"Manas, Şehname, İlyada, Kalevala birer destan örneğidir."

2.Bir kahramanlık hikâyesini veya bir olayı anlatan, koşma biçiminde, ölçüsü on bir hece olan halk şiiri.

3.Çağdaş Türk edebiyatında biçim ve içerik yönünden, geleneksel destanlardan ayrılık gösteren uzun kahramanlık şiiri.

*"Üç Şehitler Destanı. Çanakkale Destanı örneğidir."*⁵

Avras'ın belli başlı sözlüklerden yararlanarak yazdığına göre Farsça "dâstân" kelimesi Türkçede aşağıdaki gibidir:

"1. Destan, epope, hikâye, masal.

2. Söhret, ün" (Develioğlu 1970: 201); "Hikâye, masal,sergüzeşt, bir vakayı hikâye eden amiyane manzume" (Sami 1371: 598) gibikelimelerle karşılanmıştır.

"Osmanlıca-Türkçe Sözlük"te ise, destan kavramının karşılığı olarak "hikâye" ve "masal" kelimeleri verilip, kavram ilk anlamı ile açıklanmıştır (2002: 64). Türk dünyasında destan karşılığı olarak aynı sözcüğündâstân, dastan, dattan gibi farklı şekillerde telaffuz edildiği ifade edilmiştir.

*(Ercilasun 1991: 166)."*⁶

⁴M. Öcal Oğuz , " Destan Tanımı Ve Eski Türk Destanları" makalesi , s 5-6.

http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/m_ocal_oguz_destan_tanimi_eski_turk_destanlari.pdf

⁵ Destan tanımı ,Türk Dil Kurumu Sözlüğü http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts

⁶Abdulselam Arvas ," Dede Korkut Destanı Ve Kıpçak Sahası Epiik Destan Geleneği" , Sosyal Bilimler Enstitüsü , Doktora Tezi , Van – 2009, s. 35-37

1.2. Destanların Oluşumu ve Ortak Özellikleri

Birçok kaynak destanların oluşum evrelerini, doğuş, yaygınlaşma ve sözlü ya da yazılı dile aktarımı bakımından ele alır. Anlatı geleneğinde olsun, edebiyatta olsun, masal, roman ya da destanda olsun tüm eserler yaratılış ve yazılış türüne göre özellikler taşırlar. Doğuş evresi, daha önceki bölümde de gördüğümüz gibi, ait olduğu topluluğun yaşamında genellikle tarihsel bakımdan önemli, yaşanmış bir olaya dayanır. Bu olay sıradışı nitelikleri olan bir kahraman çevresinde gelişir. Destanın yaygınlaşması sözlü anlatı geleneği (oral gelenek) ile gerçekleşir. Yaygınlaşma topluluk ya da ulus içinde kuşaktan kuşağa ve coğrafi bakımdan oluşmaktadır. Daha sonra bu sözlü anlatı şiir yazma yeteneği olan şairlerce yazı diline aktarılır. Bu bakımdan yazılı destanlarda temel anonim konu ve olaylar aynı kalmakla birlikte yazım özelliği şairden şaire değişiklik gösterir. Bazı şairlerin olaylara çeşitli eklemeler yaptıkları da görülür. Gerçek asal olaya olağanüstü olayların ve kişilerin karışması da bununla açıklanabilir.

Bütün destanların ortak özellikleri aşağıdaki gibidir:

“Destanın özellikleri:

Anonim olup halkın ortak belleğinin ürünüdür.

Belli bir ulusun özelliklerini yansıtır.

Genellikle manzum, yani şiir şeklindedir.

Günümüze nesir hâlinde ulaşmıştır.

Tarihî ve sosyal olaylardan doğar, beslenir.

Destanlarda olağan ve olağanüstü olaylar iç içedir.

Toplumun hafızasında iz bırakmış önemli olayları anlatır.

Kahramanlar olağanüstü özelliklere sahip olabilir.

Genellikle, yiğitlik, aşk, dostluk, ölüm ve yurt sevgisi gibi temalar işlenir.

Coşkulu bir söyleyişi vardır.”⁷

1.3. Anlatı Geleneği ve Çeşitli Halk Geleneklerinde Destanlar

⁷Destan Özellikleri, Edebiyat Öğretmeni sitesi.

<http://www.edebiyatogretmeni.org>

1.3.1. Anlatı Geleneği

Anlatı geleneği tüm dünya kültürlerinde önemli yere sahip olup günümüze kadar devam etmektedir. Hindistan'da *Bhanalar* hikayeyi anlatan ve canlandırma işini yapan insanlardır, Malezyada bir tür halk hikayesini anlatma görevi de *Penglipurlardadır*, Afrikalı taklit ustaları, Avrupa'da Orta Çağ'ın başlarında hikaye anlatan *Minstrel*'ler ve *Bard*'lar, İngiltere'deki *Jester*'lar ve *Mummerlar*, Fransız halkındaki *Trouveres*'ler, Almanların *Baenkelsaenger*'leri, Arapların *Hakavati*'leri bunlara örnektir.

Anlatı geleneğine göre destanı, masalı, efsane ve hikayeyi anlatan anlatıcı tipleri de yer almaktadır. Türk kültüründe anlatı geleneksel anlatıcı tipleri, *şaman*, *destancı* (farklı Türk boylarında *bakşı*, *kayçı*, *akın*, *jırav* ve farklı farklı isimlerle anılan), *aşık/ozan*, *meddah*, *destancı*, *masal* ve *hikaye anlatıcısı* sözlü kültür ürünleri olan masal, efsane, destan, fıkra gibi yaşanmış, yaşandığına inanılan ya da düş dünyalarında belirli kodlarla yaşatılan hikayeleri anlatırlar. İnsanoğlunun en eski yaratmaları kabul edilen mitleri dini niteliği bulunan şaman/kamlar belli bir müzik aleti eşliğinde, ritüellere bağlı olarak dini törenlerde icra ederler. Şaman/kamların, mitik dönemin tamamlanmasıyla birlikte görevleri dağıtılmış, anlatıların dini özellikleri efsanelere, kahramanlık ve olağanüstülük özellikleri destanlara, tamamen olağanüstü ve fantastik özellikleri masallara ve mizahi özellikleri fıkralara geçmiştir. Bunlardan efsane, masal ve fıkranın özel bir anlatıcısı yoktur. Fakat destanları profesyonel bir sanatçı tipi olan destancılar icra ederler.

Seçkin Sarıkaya'nınyazdığına göre Türk boylarındaki destancı tipi şöyle açıklanmıştır:

“Farklı Türk boylarında bakşı, kayçı, toolçu, olongohut, akın, jırav gibi adlarla da anılan destancılar daha çok kahramanlık ve olağanüstülük içeren, dış düşmanlara karşı mücadeleyi, milli hisleri ve düşünceleri anlatan anlatıları icra eden anlatıcı tipleridir. Bir enstrümanla, belli bir performansa dayalı bir şekilde icrasını gerçekleştiren destancılar uzun soluklu metinler anlatırlar. Anlatılarındaki olayların hissiyatına göre müziklerini şekillendirir ve performanslarını uzatma ya da kısaltmaya gidebilirler. Destancılar genelde usta-çırak ilişkisi içinde yetişirler, ustalarının anlatımlarından etkilenir,

metinleri öğrenir ve zamanla kendi metinlerini icra etmeye başlarlar. Anlatımda dinleyicinin ilgisi veya ilgisizliği de etkili olmaktadır.”⁸

Diğer Türk boylarında görüldüğü üzere, Kırgız destancıları da usta çırak ilişkisi içinde yetişirler; toplumun kendini savunma mücadelesini, vatanseverlik hisslerini içeren olağanüstülük ve kahramanlık konularını anlatan bir anlatıcı konumundadırlar. Destan, “*Kopuz*” isimli Kırgız’ların milli çalgısı eşliğinde anlatılır. İcracının yeteneğine göre ara aramüzikal enstrümanın yerini jestler, hareketler alır; anlatım sürdürülür. Ancak Kırgız destan anlatıcılığına özgü durumlardan biri ise bir dünya mirası olarak nitelendirilen Manas Destanı’nın anlatımında diğer ulusal anlatım biçemlerinden farklı olarak enstrüman kullanılmamasıdır.

1.3.2. Çeşitli Halk Geleneklerinde Destanlar ve Türleri

Dünya edebiyatında yer edinen destanlar arasında; Sümerlerde ilk yazılı destanolan *Gılgamış Destanı* (M.Ö. 1800), Yunan edebiyatında Homeros’un *İlyada* ve *Odyseia*, Fin edebiyatında *Kalevala*, Hint edebiyatında *Mahabharata* ve *Ramayana*’dan bahsetmemiz gerekir. İçeriklerinin zenginlikleri ile bu eserler hem yazılı hem sözlü olarak nesiller boyu aktararak günümüze kadar ulaşmışlardır. Bu destanlar arasında öne çıkan Gılgamış, İlyada-Odesseia ve Ramayana destanları hakkında Orta Doğu, Batı ve Doğu destanlarının, konuları ve kahraman özellikleri bakımından genel hatlarıyla incelenmesi gerekir.

İlk yazılı destan özelliği taşıyan Gılgamış Destanı tablet üzerine çivi yazısıyla 12 tablet yüzüne yazılmıştır. Gılgamış Destanı, Babil’in ulusal destanıdır. Yunan’a ait İlyada destanından daha önce, eski kavimlerde oluşturulmuştur.

Muzaffer Ramazanoğlu’na göre, Gılgamış Destanı’nın kahramanları, tanrılar ve insanlardan oluşur. Bu aşamada da, trajik bir düşmanlık ortaya çıkar.⁹Gılgamış Destanı’ndaki “halk çobanı” sayılan baş kahraman Gılgamış’ın kibrini dengelemek için tanrılar insan biçimli yabanıl Enkidu’yu yaratırlar. Gılgamış ve Enkidu arasındaki

⁸Seçkin SARP KAYA , “Şaman, Meddah, Oyun Yöneticisi: Bir Modern Dönem Anlatıcısı Olarak Rol Yapma

Oyunlarındaki Oyun Yöneticileri ve Geleneksel Anlatıcı Tipleriyle Benzerlikleri” , www.frpnet , 2015

⁹Muzaffer Ramazanoğlu, “Gılgamış Destanı” , Cumhuriyet yayınları , İstanbul 1998 , s. 3-4

çekişme dostlukla sona erer. Türlü maceralardan sonra Enkidu'nun ölümüyle yıkılan ve ölümsüzlüğü arayan Gılgamış bulduğu ölümsüzlük bitkisini yitirir. Ölümsüzlüğün yalnızca tanrılara özgü olduğunu öğrenmiş olur.

Dünya edebiyatında yeralan diğere bir büyük destan ise İsa'dan aşağı yukarı bin yıl kadar önce yazılmış İlyada ve Odyesseia Destanıdır.

İlyada Destanı'nda kavga tanrıçası olan Eris düğüne çağırılmadığı için öfkeyle üzerinde "en güzel kadın için" yazılı elmayı konukların arasına fırlatır. Bu da tanrıçalar Hera, Athena ve Aphrodite arasında kavgaya sebep olur. Bunun üzerine Zeus yargıç olarak Troya Kralı Priamos'un oğlunu seçer. Paris'e tanrıçalar farklı tekliflerde bulunurlar ve Paris Aphrodite'in teklifini Kabul ederek Isparta Kralının karısı Helena'yı kaçıırır. Bunun üzerine Troya'ya savaş açılır ve bu savaş on yıl sürer; ancak sonuç alınamaz. Sonunda oyun yoluyla içine askerlerin gizlendiği tahta atı yaparlar ve Troyalılara getirirler. Troyalılar geceleyin atı içeri alınca içindeki askerler gizlice kapıyı Yunan'lara açarak Troyayı elde ederler.

Odyseus Destanı'nda Troya savaşından dönerken, İthaka Adası'nın Kralı Odysseus bir çok tehlikeyle karşılaşır. On yıl boyunca oradan oraya sürüklendiği sırada, karısı da sabırla ve binbir güçlükle kocasını bekler. Kocasının yokluğunda, bir çok kişinin kendisiyle evlenmekve sarayına yerleşmek istemesikadını zor durumda bırakmıştır. Zaman geçtikçe taliplerini oyalayabilmek adına bir yol bulur: Dokuduğu kazakları bitirdiği gün onlardan birini koca olarak seçeceğini söyler. Zaman kazanmak içinde gündüz dokunan kazakları gece söker. Bunu duyan kocası Odysseus, değişik bir kılıkla saraya döner ve karısına göz diken herkesi tek tek öldürür.¹⁰

1.3.3. Türk Destanları ve Örnekler

Orta Asya kökenli Türk boylarına ve destanlarına bakıldığında destan ve destancılık geleneği ile sıkça karşılaşılır. Bunlar, Oğuz-Türkmen,Karluk-Uygur, Kıpkaç-Kazak,

¹⁰Emin Özdemir , "Türk ve Dünya Edebiyatı" , S.B.F. Basın Ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi , Ankara 1980, s 160

Sibiryaya-Altay grubundaki destancılık geleneği ve destanları olarak sayılabilir. Destanlar, Türk boylarında bir alet eşliğinde anlatılır. Bu anlatım Türk boyları için bir zenginlik göstergesidir. Nesilden nesile sözlü olarak aktarılan destanlar kim tarafından yaratıldığı belli olmayıp; halkın sözlü edebiyat mirası olarak kabul edilmektedir.

Bu sanat çalışmasının kuramsal çerçevesini ve sahne uygulamasını oluşturan Kırgız-Manas Destanının incelemesine geçmeden önce, Türk destanlarına daha yakından bakılması gerekir.

Destan konusunda Türkler büyük zenginliğe sahip olup; kuvvet, cihangirlik tutkusu, sözünde durma, vefakarlık ve fedakarlık gibi temaları da destanlarına yansıtmışlardır. “Türk destanlarında yaratılış konusu ile beraber Türk milletinin doğuşu, çeşitli Türk devletlerinin kuruluşu, gelişmesi ve zaferler, yenilgiler, çöküşler, halk için mücadeleler gibi konular işlenmiştir.”¹¹

Türk destanlarında halk tarafından yaratılan destanları, Mehmet Küçük, tarihi süreç bakımından İslamiyet öncesi Türk destanları ve İslamiyet Dönemi/Sonrası Türk destanları olarak ikiye ayırmıştır.

1. İslamiyet Öncesi Türk Destanları

“a. Altay - Yakut Yaratılış Destanı

b. Sakalar Dönemi Destanları

b.1. Alp Er Tunga Destanı

b.2. Şu Destanı

c. Hun Dönemi Oğuz Kağan Destanı

d. Göktürk/Köktürk Dönemi

d.1. Bozkurt Destanı

¹¹Mehmet Alparslan Küçük, “ Türk Destanlarında “Sayı” Motifinin Dinî Yansımaları”, Gazi Türkiyat Dergisi, Ankara, 2013/13, (91-109) S 94

d.2. Ergenekon Destanı

e. Uygur Dönemi

e.1. Türeyiş Destanı

e.2. Göç Destanı”¹²

İslamiyetin kabulüyle birlikte destanlarda işlenen motiflerde İslam etkisi ön plana çıkar. Bu durumun görüldüğü örnekler ise şunlardır.

İslamiyet Dönemi/Sonrası Türk Destanları

“a. Karahanlı Dönemi: Satuk Buğra Han Destanı

b. Kazak – Kırgız Kültür Dairesi: Manas Destanı

c. Türk – Moğol Kültür Dairesi: Cengizname

d. Tatar – Kırım: Timur ve Edige Destanları

e. Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Dönemleri: Battal Gazi Destanı, Danişmendgazi Destanı, Köroğlu Destanı”¹³

Fuzuli Bayat’ın *Oğuz Destan Dünyası* isimli çalışmasında ise Türk destanları eski, arkaik, kahramanlık, tarihi olarak sınıflandırılmıştır.

“ Eski Destanlar: *“Alp Er Tunga, Şu, Oğuz kağan, Bozkurt, Göç, Ergenekon, Türeyiş v.b.*

Yeni Arkaik Destanlar: Altın Arığ, Yaratılış destanı

Kahramanlık Destanları: Manas, Köroğlu, Alpamiş

¹²Mehmet Alparslan Küçük, “ Türk Destanlarında “Sayı” Motifinin Dinî Yansımaları”, Gazi Türkiyat Dergisi, Ankara, 2013/13, (91-109), S 94

¹³Mehmet Alparslan Küçük, “ Türk Destanlarında “Sayı” Motifinin Dinî Yansımaları”, Gazi Türkiyat Dergisi, Ankara, 2013/13, (91-109) , S 95

Tarihi Destanlar: *Battal Gazi Destanı, Danişmend Gazi, Sarı Saltu ve Hamzaname Destanı.*"¹⁴

1.3.3.1. Oğuz Kağan Destanı

Türk destanları içerisinde birçoğu taşıdığı önemle şüphesiz ön plana çıkmaktadır. Ancak en başat örneklerden biri olan Oğuz Kağan Destanı Türk boylarının ortak kültüründe yer alan en büyük destan olarak karşımıza çıkar. Destanın dramatik akışının ve buna bağlı olarak taşıdığı değerinin iredelenmesi gerekir.

Yazıya XIII. yüzyılda geçirilen Oğuz Kağan Destanı'nın ortaya çıkış tarihi M.Ö. II yüzyıl olarak kabul edilmiştir. Uygur harfleriyle yazılmış olan bu destanın tek bir yazma nüshası bulunmaktadır. Bu nüsha, Paris Ulusal Kütüphanesi'nin Türkçe Yazmalar bölümünde yer almaktadır. İlk Türkolog W. Radloff, tarafından yayımlanmış olup; daha sonra Türkçe ve Almanca çevirileri yayımlanmıştır.¹⁵

İslam öncesi Türk destanlarından biri olan Oğuz Kağan Destanı'nı kısaca özetlemek gerekirse:

Günlerden bir gün Ay Kağan oğul sahibi olur. Bir kez ana sütünü emdikten sonra çiğ et, aş, şarap ister. Ansızın konuşmaya başlar ve çabucak büyüyerek kırk günden sonra yürümeye, koşmaya başlar. Tam anlamıyla ava çıkan, dağlara tırmanan bir yiğit olur. Yaşadığı yer gür ormanlıkların bulunduğu bir diyardır. Ormanda ise herkesin hayatını tehdit eden, ahaliye rahat vermeyen gergedan vardır. Oğuz Kağan kahramanlığıyla gergedanı öldürüp halkın rahat bir nefes aldırır. Oğuz Kağan'ın iki eşinden Ay, Güneş, Yıldız, Gök, Dağ ve Deniz isimli altı oğlu olur. Günlerden bir gün Oğuz Kağan toy verir ve dünyanın dört köşesine kağan olduğunu ilan eder. Kabul etmeyenlere ise savaş açar. Tam yola çıkacağı sırada gökyüzünden bir ışıkla gök yeleli, gök tüylü bir kurt iner. "Ey Oğuz Kağan beni takip et. Nerede durursam, orada savaşacaksın!" der. Kurdu rehberliğinde Oğuz Kağan bütün düşmanlarını alt eder; edindiği toprakları altı oğluna pay eder.

¹⁴Fuzuli Bayat, "Oğuz Destan Dünyası", Ötüken yayınevi, İstanbul 2013, s189-190

¹⁵Metin Turan, "Türk Destanları", Anadolu Üniversitesi, <https://fevzioz.files.wordpress.com/2014/01/acc4b1klama-destan2.pdf> s 51

1.3.3.2. Uygur Türeyiş Destanı

Göktürkler'in Bozkurt Destanı ile benzer unsurlar taşıyan Uygur Türeyiş Destanı Uygur Türkleri tarafından icra edilmiştir. Çoğu Türk destanında görüldüğü üzere “kurt” motifi bu destanda da yer alır ve Tanrısal güce olan inancı simgeler.

Uygur Türeyiş Destanı'nı kısaca özetlemek gerekirse:

Destanda Hun hükümdarlarından birinin güzellikleriyle herkese nam salmış; hatta bu güzelliklerinden dolayı ancak tanrıyla evlenebilecekleri düşünülen iki kızı vardır. Bu deyiş halka yayılınca hükümdar da bu fikrin büyüyle insanlardan uzak bir yerde yüksek bir kule inşa ettirir. Kızlarını bu kuleye yerleştirir ve her gün tanrıya yalvarır. Günlerden bir gün gökyüzünden tanrı olduğunainandıkları kurt ışıkla iner ve iki kızla da evlenir. Bunun üzerine Dokuz Oğuz-On Uygur çocukları olur. Çocukların sesleri kurdun sesine benzemektedir ve kurdun ruhununbu çocuklarda yaşadığına inanılır.¹⁶

1.3.3.3. Dede Korkut Destanı

Dede Korkut, Türk dilinin en değerli ve bilinen eserlerinden biri olmakla birlikte hala da büyük ilgiyle araştırılmakta ve okunmaktadır.

DedeKorkut Destanı,on iki bölümde devam etmektedir. Giriş kısmını atasözlerininoluşturduğu destan Dirse Hanoğlu Boğaç Han, Salur Kazan'ın evinin yağmalanması, Kam Büre Bey oğluBamsı Beyrek, Kazan Bey oğlu Uruz Bey'in tutsak olması, Duha koca oğlu DeliDumrul, Kanlı Koca oğlu Kan Turalı, Kazılık Koca oğlu Yegenek, Basat'ınTepegöz'ü öldürmesi, Begil oğlu Emren, Uşun Koca oğlu Segrek, Salur Kazan'ıntutsak olup oğlu Uruz'un çıkarması,İç Oğuz'a Taş Oğuz'unasi olması ve Beyrak'inölmesibölümlerinden oluşur.

Dede Korkut Destanı'ndaki hikayeler konu bakımından Funda Tunçdöken3 gruba ayrıldığını belirtir.

¹⁶Metin Turan , “Türk Destanları” , Anadolu Üniversitesi ,
<https://fevzioz.files.wordpress.com/2014/01/acc4b1klama-destan2.pdf> s 56

“I. Oğuz Türklerinin Müslüman olmayan diğer komşu kavimlerle ve birbirleri ile yaptıkları savaşları konu edilen hikâyeler.

A. Müslüman olmayan diğer komşu kavimlerle yapılan savaşları anlatanlar;

1. Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Destan.

2. Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Esir olduğu Destan.

3. Kazılık Koca Oğlu Yigenek Destanı.

4. Bagil Oğlu Emren'in Destanı.

5. Uşun Koca Oğlu Segrek Destanı.

6. Salur Kazan'ın Esir Olup Oğlu Uruz'un Çıkardığı Destan.

B. Oğuz Türklerinin kendi aralarında yaptıkları savaşları anlatanlar.

1. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı.

2. İç Oğuz'a Dış Oğuz'un Asi Olup Beyrek'in Öldüğü Destan.

II. Bünyelerinde mitolojik unsurları da bulunduran kahramanlık hikâyeleri.

1. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Destanı.

2. Basat'ın Tepegöz'ü öldürdüğü Destan.

III. Aşk konusu üzerine kurulmuş hikâyeler;

1. Kam Püre'nin Oğlu Bamsı Beyrek Destanı.

2. Kanglı Koca Oğlu Kanturalı Destanı.”¹⁷

¹⁷Funda Tunçdöken , “ Dede Korkut Hikâyeleri İle Beowulf Destanı'nda Yer Alan Toplumsal Hayata Ait Motiflerin Saptanması Ve Karşılaştırılması” , Uludağ Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi , Bursa 2009 ,s 20-21.

Çeşitli kahramanların ve konuların yer alması ile on iki hikayeden oluşan Dede Korkut Destanı zenginliğiyle dikkat çeker. Bilge Dede Korkut'un döneminde de topluluklara rehberlik ettiği eser, nesilden nesile anlatılagelmiş ve günümüzde de aktüel yapısını korumaktadır.

1.3.3.4. Dede Korkut Destanı Hikayelerinin Kısaca Özeti

Dede korkut Destanı'nın on iki hikayesinin temaları gereğince incelendiği *Türk Destanlarına Giriş* kitabında Saadettin Yağmur Gömeç'in çözümlmelerine göre birinci hikayede “*Dirse Han-oğlu Boğaç Han* bölümünde çocuk sahibi olamayan beylerden birine yaptığı iyiliklerin karşılığında Tanrı'nın ona bir oğul vermesi ve oğulun ergen yaşa geldiğinde bir boğa ile güreşip ismini alması, baba ile oğulun arasının onları çekemeyen kimselerce açılmasına rağmen bir annenin şefkati ve sevgisiyle olanların önüne geçebilmesi üzerine olduğu anlatılmaktadır.

İkinci hikayesi olan *Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması* hikayesinde ise Salur Kazan'ın ava çıktığı sırada halkının ve ailesinin tutsak edilmesi anlatılmaktadır. Düşmanlarıyla mücadelesini sürdürdüğü sadık adamları sayesinde Türk milletinin millet, vatan, evlat ve ana sevgisi için her şeye hazır ancak dileyene, barış eli uzatana el kaldırmayan bir millet olduğuna değinilmektedir.”¹⁸

Hikayenin üçüncü bölümü olan *Kam Börü Beg-oğlu Bamsı Beyrek Destanı*'nda Bamsı Beyrek ile Banı Çiçek arasında yaşananlar, rekabet, hainlerin oyunları ve son olarak evlenmeleri ile sonlanan bölümdür. Hikayede Türklerin ahlaki değerlerinin bir örneği olarak Türk kızının tutumu konu edilmiştir.

Hikayenin dördüncü bölümü olan *Kazan Beg'in Oğlu Uruz Beg'in Tutsak Olması* hikayesinde ise Burla Hatun'un esir edilen Uruz'u kurtarmak için kız yoldaşlarıyla çıkması, sonuç olarak Türk kadınının yiğitliği ve vefakarlığı konu edilir.

¹⁸Saadettin Yağmur Gömeç, “Türk Destanlarına Giriş”, Berikan yayınevi, Ankara 2015, s 286

Destanın beşinci bölümü *Duha Koca-oğlu Deli Dumrul*'da Tanrı'yaisyan edenlerin karşılaştığı trajik son ve Türk yaşantısında aile kavramınınöneminin altı çizilmiştir.Öyle kibir eşin yeri geldiğinde anne ve babadan da yakın olabileceğinin ibreti sunulmuştur.”¹⁹

Hikayenin altıncı bölümü olan *Kanlı Koca-oglu Kan Turalı* bölümü ise soyunun devamını sağlamak için oğlunu evlendirmeyi amaçlayan Kanlı Kocanın ve kendisine kötülük yapmayıplanlayan Turalı Kan'ın ve hanımının kahramanlıkları üzerindedir.

Hikayenin yedinci bölümü ise henüz bir yaşında iken babası tutsak edilenbir oğulun büyüdüğünde babasını kurtarması anlatılır.*Kazılık Koca –oğlu Yigenek destan*bölümüdür aile mefhumunu bir kez daha gözler önüne serer.

Hikayenin sekizinci bölümü olan *Basat'ın Tepe Gözü Öldürmesi* hikayesinde Türklerin kendi iç çekişmeleri sonucunda karşılaştıkları felaketler üzerine yazılmıştır.

Hikayenin dokuzuncu bölümü de *Beg İl-oglu Emren'in* hikayesinde birlikte çıktıkları bir av sırasında aralarında yaşanan kırgınlık, sonrasında yaşanan kavga, yaralanma,düşmanların fırsattanistifadesaldırıları konu dizisini oluşturur.Devlet yapısının varlığına, dirliğine olan inancın sorgulanamayacağı üzerine bir fikir serimi yapılır.

Onuncu bölüm, kardeşlik/yoldaşlıkkavramlarının altının çizildiği*Uşun Koca-oglu Segrek* hikyesidir. On birinci bölüm olan *Salur Kazan'ın Tutsak Olup Oğlu Uruz'un Kurtarması* bölümünde ise toplumun başına gelen felaketler karşısında gösterdiği direnç, birlik olma refleksianlatılmaktadır. Sonuncu hikaye ise *İç Oğuz'a Dış Oğuzun İsyana Etmesi, Beyrek'in Ölümü* İç ve Dış Oğuzlar olarak bilinen iki boyun arasındaki anlaşmazlıklar neticesinde çıkan savaşlar anlatılmaktadır.²⁰

Dede Korkut'un on iki hikayesindeki geçen savaş barış, vatan, ana ve evlat sevgisi, eşlerin değeri, Türk kadınlarının vefakar, fedakar yeri geldiğinde kahraman

¹⁹Saadettin Yağmur Gömeç, “ Türk Destanlarına Giriş”, Berikan yayınevi, Ankara 2015, s 287

²⁰Saadettin Yağmur Gömeç, “ Türk Destanlarına Giriş”, Berikan yayınevi, Ankara 2015, s 288

oldukları gibi bir çok değer ve dramatik çatışmalar destanın zenginliğini oluşturan unsurların başında gelir.

1.3.3.5. Kerem ile Aslı Destanı

Türk halk edebiyatı ürünlerinin içinde akla ilk gelen destanlardan biri de Kerem ile Aslı'nın hikayesidir. Taşkent'ten Rumeli'lere kadar geniş coğrafyaya yayılmış olan bu trajik aşk hikayesi Anadolu'da ve Azerbaycan'da birçok edebi ürüne kaynak olduğu bilinmektedir.

Çok eskiden bir Şah ile onun hazinedarı olan Keşiş yaşamıştır. Ancak ikisi de çocuk sahibi olamamıştır. Bir gün Keşiş'in karısıyla Hanım Sultan bir ihtiyarla karşılaşır ve ihtiyar onlara bir fidan verir. Fidanı dikerler. Hanım Sultanın rüyasına giren ihtiyar, elma fidanının meyve vereceğini ve muratlarına ereceğini söyler. Gerçekten de elma bir tane meyve verir ve bunu iki hanım bölerek yer. Aynı gece ikisi de hamile kalır. Zamanı gelince biri oğlan biri de kız doğurur. Onları evlendirmek için sözleşirler. Fakat günü gelince Keşiş kızını vermek istemez ve diyar diyar kaçarlar. Günlerden bir gün oğlan kızını görür ve aşık olur. Oğlan kızın peşini bir an olsun bırakmaz. Sonunda kız da oğlana aşık olur ve evlenmek için büyük bir istek duyar. Çaresiz kalan Keşiş sonunda sihirbaza başvurur. Evlendikleri ilk gecelerinde kızın düğmeleri bir türlü çözülmez. Kerem'den ateş fişkirir ve yanarak kül olur. Buna dayanamayan Aslı Kerem'e sarılır; ikisi de yanarlar.²¹

1.3.3.6. Destanlarda Görülen Ortak Motifler

İncelediğimiz destanlarda yer alan motiflere bakıldığında, Türk destanlarında ortak bir çok figür ve sembolün bulunduğu dikkat çekmektedir. Örneğin kurt çok önemli bir yer kaplar. Kurt kutsaldır ve birçok kutsal değer ile bağdaştırılır. Tanrı, bilge; kurtarıcı; yol gösterici, bazen de süt emzirip çocuk büyüten anne olarak karşımıza çıkar.

²¹Mehmet Emin Bars , “ Kerem İle Aslı Hikâyesinde Olağanüstülük Motifleri”
https://www.jasstudies.com/Makaleler/1814645011_2Mehmet%20Emin%20Bars_13-22.pdf

Saadettin Gömeç, Türk Destanlarına Giriş kitabında “kurt” motifinin kullanıldığı yerlerin çeşitlemesini yapmıştır. Türk destanlarında karşılaştığımız kurt motifi bazen sancaklarımıza amblem, bazen de kağanın ordusu, yeri gelince savaş uranıdır. Ancak dişi kurdun başka bir fonksiyonunun olduğunu savunmuştur. Yani Türk ırkını besleyip koruyan Türk kadını anadır. Bu dişi kurt belki de Kök Türk yazıtlarında karşılaştığımız Umay ananın ta kendisi olduğunu belirtmiştir.²²

Oğuz Kağan Destanı’nda gökyüzünden ışıkla inen Kurd’u Oğuz Kağan’ın yol göstericisi ve bilgesi olarak görebiliriz. Uygur Türeyiş Destanı’nda ise iki kızın babasının yalvarıp yakardığını gören Tanrıdır. Kurt kılığında gökyüzünden inen Tanrı olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla iki destanda da kurt motifi ortak çizgide bir unsurdur.

Manas Destanı’nda da kurt motifine sıkça rastlanır. Büyük Manasçı Sağınbay Orozbekov’un varyantında kuzuları güden Manas günlerden bir gün bir tane kuzuyu kaçıran kurdu görüp peşine düştüğünde, kurt mağaraya kaçar. Manas mağaraya ulaştığında kırk tane görkemli kürk giymiş kırk adama rastlar. Kurdun nerede olduğunu sorunca kürklü adamlar: “kurt olan biziz” der.

“Adamlar o zaman söyler

Takip edebilirsin oğlum der

Kurt olan biziz de

Farklı birisin sen der

Hızır İlyas diyen var

Seni kırk gündür aradı

Kırk Çilten (Kırk koruyucu) diyen bizizder”²³

²²Saadettin Yağmur Gömeç, “ Türk Destanlarına Giriş”, Berikan yayınevi, Ankara 2015, s 13

²³Abdıldacan Akmatalliev, “ Kırgız Adbiyatı: Tarih Cana Mezgil”, Avrasya yayınevi, Bişkek 2010 s 332

Burada kurt, koruyucu motiftir ve Manas savaştığı zaman hemen yanında peyda olur, Manas'a eşlik ederek birlikte savaşırlar.

Dede Korkut Destanı'nda, halka yön gösteren bilge motifi de destanlarımızda sık rastalanan bir unsurdur. Halk bir ziyafet vermeden önce, ya da oğula ad vermeden önce bilgeye başvurur, ondan yardım ister. Dede Korkut'un Manas destanındaki karşılığı ise bilge motifinde Bakay'dır. Bir düğün, ziyafet ve yuğ töreni olacağı zaman Bakay bilgeden yardım istenir. Manas dünyaya geldiğinde ise belirsiz bir bilge peyda olur ve "oğulun ismi Manas olsun"diyerek kahramanın ismini koyan da o olur.

Kerem ile Aslı hikayesine bakıldığında bir elma motifi görölmektedir. Çocuklu olmayan bir sultanın karısı ile Keşişin karısına bir gün ihtiyarın fidan vermesi ve o fidanın ekilip büyüyüp meyve vermesi ile doğurganlık doğadan yansıtılarak anlatılmıştır. Manas Destan'ına bakılırsa Cakıp Han'ın karısı Çırçı rüyasında elma yer ve bunu da doğacak olan çocuğayorumlarlar. Elma motifi burada da doğurganlığın bir sembolüdür.

2. BÖLÜM. KIRGIZ DESTANLARI

2.1. Kırgız Destanları, Etimoloji, Türler, Motifler ve Destan Anlatıcısı

2.1.1. Kırgız Destanları

Doğan Kaya'nın "Kırgız Destanları" kitabında Türk boylarının en çok destana sahip olan halkı Altay Türkleri olup, toplam iki yüz on iki destana sahip olduğu görülür. Bu kitapta Altay Türkleri'nden sonra en çok destana sahip olanları ise Kırgız Türkleri olup yazarın tespitine göre toplam elli sekiz destana sahip oldukları dile getirilmiştir.²⁴

Kırgız destanı deyince başta "Manas" destanı olmak üzere elli sekiz destanı daha şöyle sıralanabilir.

"Ak Bermet", "Ak Maktım", "Ak Möör", "Aksatın menen Kulmırza", "Akşirin menen Aşım", "Alp tobook", "Askazan", "Bağış", "Balbay", "Baytik baatır", "Bolot- Asan – camal", "Boston", "Calayır Calgız", "Camankara Baatır", "Canulmırza", "Canış Bayı", "Cantay", "Ceti Erdin Ölümü", "Coloy Kan", "Coodar Beşim", "Er Bolot", "Er Botom", "Er Eşim", "Er Soltono", "Er Tabıldı", "Er Töştük", "Eşimkul menen Zuura", "Gaoz han", "Gülbara menen Asan", "Gülgaaki", "Güldana", "Kaçkan kız", "Karaç Döö", "Karaç Kökül", "Karagul Botom", "Kedeyken", "Kız Cibek", "Kız Darıyka", "Kız Saykal", "Kococaş", "Köroğlu cana Asanhan", "Kozuke Bayan", "Kumayık", "Kurmanbek", "Manas", "Mendirman", "Munduk Zarlık", "Narikbay", "Nurkan", "Olcobay menen Kişimcan", "Şabdan Kazalı", "Sarinci Bököy", "Semetey", "Seyitbek", "Seytek", "Şırdakbek", "Taylak Baatır", "Toltoy".

Kırgız destanlarının sayısına Naciye Yıldız'ın "Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar" kitabında Doğu Türkistan'da yaşayan bazı destancıların destanı ve halk arasında anlatılan anonim destanlarla birlikte Kırgızların toplam yüz bir destanı olduğu yazılmıştır.²⁵ İki farklı kaynaktaki birbirinden farklı listelenen destanların birleştirdiğinde toplam yüz on bir destan (elli üç, elli sekiz) ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Kırgız

²⁴Doğan Kaya, "Kırgız Destanları", Salkımsöğüt yayınevi, Konya 2015, s.5-12

²⁵Naciye Yıldız, "Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar", "Akcağ" yayınevi, Ankara 2015, s. 186-198

Türklerinde yüz on bir destanın olduğu sonucuna varılmaktadır. Naciye Yıldız'ın listeleyip Kaya'nın listesinde bulunmayan destanların listesi şöyledir:

“Acıbek Baatır”, “Ak-Koyon”, “Akbarak menen Güldakan”, “Akılduu kız menen Zulumkan”, “Alpamış”, “Altın Kökül – Ker Kökül”, “Armanduu kızdar”, “Barçın”, “Barsıza Şayık”, “Baatır Bek”, “Bozcigit”, “Buudayık”, “Canek BaatırCöö Mergen”, “Cum-Cuma”, “Cusup menen Zulayka”, “Cügörü”, “Çoro”, “Narik”, “Narikbay”, “Er Colon”, “Er Çeğiş”, “Er Edil”, “Er Targın”, “Jurda”, “Kalde Bek”, “Kan Tuluy”, “Koşoy Kan”, “Koyun Alıp”, “Köbök Baatır”, “Köböön Destanı”, “Kökül”, “Munduubay”, “Köçpösbay”, “Karaç”, “Kökül”, “Kör uulu”, “Kubatın uulu menen Aksatın”, “Kulan Mergen”, “Kuyalı”, “Külbaaram ile Asan”, “Külbara menen Asan”, “Künötay”, “Layli-Mecnun”, “Mamake Şopok”, “Muzburçak”, “Narikbay”, “Sal-sal”, “Seyfulmalık”, “Siyadat ile Nurila”, “Sobolon-Surtas”, “Şahname”, “Şakıl Oosar”, “Tahir-Zuhra”, “Tarlan Baatır”, “Tilekmattın Bayanı”, “Totuname”, “Tutan”, “Tügölbay”, “Zordukka ketken kızdın armanı”.

2.1.2. Kırgız Destanlarında Etimoloji

Kırgız Türklerinde destanın sözcüğünün eski karşılığı *comok* tur.

Comok kavramının etimolojisine bakıldığında, Türkiye Türkçesinde “yumak” ve diğer Türk lehçelerinde “jumak, jumbak, yomak, yumak, cumbak, cumak, lomak” şekillerinde yaşayan sözcüğün Oğuz grubu lehçelerinde “y” sesi ile başlayan kelimelerin, Kıpçak grubu lehçelerinde “c” sesi ile karşılanması ve Kırgız Türkçesinde düz ünlülerin yuvarlak olması münasebetiyle “comok<yumak” fonetik değişimine uygun olarak teşekkül etmiştir. Bu comoğu anlatanlara da comokçu denmiştir.²⁶

Kırgız Türklerinin destanla ilgili “comok” ve “cöö comok” olmak üzere iki terimi kullandıkları Doğan Kaya'nın “Kırgız Destanı” kitabında belirtilmiştir.²⁷ Doğan Kaya'ya göre comok terimi “Manas”, “Semetey”, “Seytek”, “Er Soltonoy”, “Er

²⁶Mehmet Çeribaş , “Kırgız Türklerinde Manasçılık Geleneği ve Manasçılar” , Türk Kültürü Araştırmalar Enstitü Yayınları , Ankara 2012 , s 1

²⁷Doğan Kaya , “Kırgız Destanları “, Salkımsöğüt yayınevi , Konya 2015, s.9

Tabıldı”, ”Er Töştük”, ”Kurmanbek”, v.b. gibi kahramanlık destanlarının yerine kullanıldığı görülür. Aynı zamanda comok’un masal olarak kullanıldığı da ifade edilmiştir.”Cöö comok” ise ”Comok” a göre hacim bakımında küçük ve genelde nesir olarak söylenen masallardır. ”Comok”u comokçular icra ederken, ”cöö comok”ların herkesçe anlatılabileceği belirtilmiştir.

Epos kavramı ise Kırgız Türkçesine Sovyet Dönemi’nde girmiş olup kavram daha çok ”kahramanlık destanı/şiiri” anlamında kullanılmaktadır. Epos Kırgız Türklerinde günümüzde geniş kullanımı bulunan kavramlardan biri olarak yer almaktadır. ”Comok”, ”cöö comok” ve ”dastan” gibi kavramların kullanımlarının azalmasına neden olmuştur. Söz konusu Manas ve diğer destanlar olunca ise epos terimi daha yaygın kullanılmaktadır. Manas eposu, çon epos, kence/küçük epos, baatırdık/kahramanlık epos, tarihî/tarihi epos, miftik/mitolojik epos, gibi terimlerle karşılaşırız.²⁸

2.1.3. Kırgız Destanlarında Türler

Kırgız Türklerinin büyük edebî mirası olan Manas Destanı ve diğer destanları XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında halk ağzından derlenmeye ve yazıya aktarılmaya başlanmıştır. Kırgız destanlarını şekil ve içerik açısından birkaç gruba ayırabiliriz. Necla Yalçiner’e göre Kırgız destanlarının türleri şöyledir.²⁹ Kırgız Destanları ilkbâşa büyüklüklerine göre sınıflandırılıp bakıldığında iki gruba ayrıldığı görülür.

1. Büyük destanlar (Çon epostor): ”Manas, Semetey, Seytek” destanlarına bugrupta yer verilmiştir.
2. Küçük destanlar (Kence epostor): Manas üçlemesinin dışındaki tüm destanlar bu gruba dâhil edilmiştir.

²⁸Mehmet Çeribaş , ”Kırgız Türklerinde Destancılık Geleneği ve Er Soltonoy Destanı” , Türk Kültürü Araştırmalar Enstitü Yayınlar , .Ankara 2011 , s 19

²⁹Neclâ Yalçiner , ” Kırgız Destanları” makalesi , Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi 26. Sayı , <http://www.tdk.gov.tr/images/200826yalciner.pdf>

Genellikle Kırgız destanları biçim ve içerik bakımından diğer Türk boyları ve başka toplumların destanlarından farklılık göstermektedir. Buna bağlı olarak; biçim ve içerik açısından yapılan değerlendirmeler dikkate alınarak yapılmış sınıflandırmalar da vardır. Bu sınıflandırmalar Yalçınar'a göre şöyledir:

1. *Arkaik Kahramanlık Destanları,*
2. *Tarihî Kahramanlık Destanları,*
3. *Tarihî Destanlar,*
4. *Lirik-Romantik Destanlar,*
5. *Dinî-Sosyal Konulu Destanlar.*

2.1.3.1. Arkaik Kahramanlık Destanları: (Arhaikalık –Baatırdık Epostor)

Kırgız dilinde “Arhaikalık –Baatırdık Epostor” kavramı ile “baatırdık köönö epos”, “köönö epos”, “miftik köönö baatırdık epos” kavramları aynı anlamı taşımaktadırlar. Türkiye Türkçesi'ne de Arkaik Kahramanlık Destanları olarak tercüme edilmiştir. Bu tür destanlara örnek olarak Kococaş, Er Töştük, Boston ve Coodarbeşim gösterilebilir.³⁰

Arkaik Kahramanlık Destanlarının en belirgin özelliği de “Olağanüstülüktür”. Kahramanların dünyaya gelmesinden yaşamının son gününe kadar tüm hareketleri (doğumu, isim verilmesi, evlilik düğünü, savaşta kahramanlıkları, ölüm dirilişi gibi) olağanüstü şekillerde sürer. Çeribaş, Arkaik Kahramanlık destanları için Er Töştük ve Boston destanlarından örnekleri aşağıdaki gibi göstermiştir:

“Er Töştük doğmadan önce babası ve annesi çok yaşlıdırlar. Er Töştük mezarlara, ağaçlı pınarlara verilen adaklarla dünyaya gelir. Olağanüstü şartlarla dünyaya gelen kahraman on iki yaşına geldiğinde yenmediği kişi, dövmediği çocuk kalmaz; çarpmak içindeğ, savaşmak için düşman bulamaz (Urnaarga too tappay, uruşaarga coo tappay) hale gelir. Yine Boston Destanı'nda Boston'un babası Han Buuba ve annesi Kanişa çok yaşlıdır. Halk toplanarak Allah'a onlara çocuk

³⁰M. Çeribaş, “Kırgız Türklerinde Manasçılık geleneği ve Manasçılar”, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2012, s 9

vermesi için dua eder. Gökten aksakallı asalı bir kişi belirir, duaya “amin” der ve “balaluu bol!(Çocuklu ol!)” diyerek kaybolur. Hamile kalan Kanışa'nın doğumu zorlaşınca gökten Umay Ene gelir ve doğumu yaptırdıktan sonra da kaybolur. Destanda kahramanın ad alması da olağanüstü olarak anlatılır. Çocuğa ad vermek için toplanan ahaliden kimse verilecek bir ad bulamaz. Bu sırada gökten bulut şeklinde elinde asası ile Hızır iner ve “erkek uulun erbolsun/Boston degen at bolsun! (Erkek oğlun mabir olsun/ Boston diyen adı olsun!) “der ve kayıplara karışır.”³¹

Arkaik Kahramanlık Destanlarında tarihi bir gerçeğe değinilmediği için destan kahramanlarının mekanı da bu dünya ile sınırlanmamaktadır.³² Mitler ya da masallar dünyası denilebilecek bu mekan gök, yerüstü ve yer altı olarak üç farklı dünyanın bir araya gelişinden oluşur. Kahraman için bir dünyadandığına geçiş zor değildir. Sevdiği kız için ya da düşmanlar için yer altına girer ve savaşır. Bu tür destanlarda kahraman hangi dünyaya ait ise atlar ve yardımcıları da aynı dünyaya ait olurlar. Kahraman gökyüzünden geldiyse yardımcı ve atları da oradan gelmiştir, yer altından geldiyse diğerleri de yeraltından gelmiştir.

2.1.3.2.Tarihî Kahramanlık Destanları:

Yalçiner'e göre KırgızTürklerinde bu tür destanların biçim ve içeriği, Arkaik kahramanlık destanlarından farklı olmaktadır.³³ Yani, söz konusu destan türünün temel konusunu, milleti, vatanı koruma teması oluşturur. Arkaik ve mitolojik öğeler bu destanlarda esas düşünceyi yansıtmak için kullanılan bir araçtır. Bu tür destanlar, Kırgız Türkleri arasında sayıca en büyük grubu oluşturmaktadır. Başta Manas, Semetey ve Seytek olmak üzere temel kahramanların ismiyle adlandırılan Canış-Bayış, Kurmanbek, Er Tabıldı, Seyitbek, Toltoy, Bağış vb. destanlar bulunur. Bu tür destanlarda, arkaik destanlardaki unsurlara nazaran tarihî unsurlar (Ör. ulus, millet, devlet, düşman vb.) ön planda olduğu için Tarihî Kahramanlık Destanları (Tarihiy-Baatırdık Comoktor) denilmektedir.

³¹M. Çeribaş, “Kırgız Türklerinde Manasçılık geleneği ve Manasçılar”, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları , Ankara 2012, s 10

³² M. Çeribaş, “Kırgız Türklerinde Manasçılık geleneği ve Manasçılar”, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları , Ankara 2012, s 10

³³Neclâ Yalçiner , “ Kırgız Destanları” makalesi , Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi 26. Sayı, s. 110 <http://www.tdk.gov.tr/images/200826yalciner.pdf>

2.1.3.3. Tarihî Destanlar:

Kırgız Türklerinde ana teması tarihî gerçeklik olan birçokdestan vardır. Bu tür destanlarda tarihî olayların gerçeklikten fazla uzaklaşmadan, dinleyicilere iletilme çabası görülür. Bu tür destanlarda kahramanlık ve lirik destan özellikleri önemli bir yer tutmaktadır.³⁴

Tarihî Destanlar (Tarihiy Comoktor) grubuna bakarsak, Cañıl-Mırza, Mendirman Narıkbay, Şırdakbek gibi destanlar yer almaktadır. Destanın bu türünde özellikle yakın zamanlarda gerçekleşip, henüz unutulmamış, destansı motifler ile iç içe geçmiş olaylar anlatılır.

2.1.3.4. Lirik-Romantik Destanlar:

Kırgız destanlarının başka bir türü de, Lirik-Romantik Destanlar (Liro-Romantiklik Comoktor)'dır. Gerçekliğin ön planda olduğu bu destanların ana konusu da aşktır. Bu tür destanlarda gerçek hayatta yaşanmış hikâyeler anlatılır. Kırgız Türklerinin lirik-romantik destanlarında başka Türk boylarında görülen, özellikle Doğu toplumlarının epik geleneğinden gelen destan motiflerine rastlanmaz. Bu gruptaki destanlarda tamamen Kırgızların kendi hayatlarından alınan olaylar anlatılır.³⁵

Olcobay menen Kişimcan, Sarinci-Bököy, Gülgaakı, Közölşaa, Zıypırım Suluu, Ak Möör vb. destanlar bu destan türüne girerler.

2.1.3.5. Kırgız sözlü geleneğinde Dinî ve sosyal konulu destanlar

Farklı temalarda gruplanan destanlar (Diniy, Sotsyaldık- Turmuştuk Comoktor) da bulunmaktadır. Kız Darıyka, Kedaykan, Muñduk, Zarlık gibi destanlar bu grupta

³⁴Neclâ Yalçın , “ Kırgız Destanları” makalesi , Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi 26. Sayı, <http://www.tdk.gov.tr/images/200826yalciner.pdf>

³⁵Neclâ Yalçın , “ Kırgız Destanları” makalesi , Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi 26. Sayı, <http://www.tdk.gov.tr/images/200826yalciner.pdf>

değerlendirilebilir. Bu üç destanın Doğu halklarının sözlügeleneğinden giren motiflerin etkisiyle meydana geldiği söylenebilir.

2.2. Kırgız Destanlarında Türlerle Göre Destan Örnekleri

Arkaik Kahramanlık Destanlardan biri Er Töştük destanının kısaca özeti şöyledir:³⁶

Kırgız Yerinde Eleman adındaki zengin biri vardır. Sekiz oğlu vardır ve günün birinde sekizi de ortadan kaybolurlar. Eleman'ın aramadığı yer kalmaz. Gününbirinde tarlada uyuyakalır ve rüya görür. Rüya sonucunda bir oğulu olur, ismini Er Töştük koyar. Oğlu çabuk yetişir ve köydeki tüm çocukları kavgada yendiği için, ahalinin “Töştük güçlüyse eğer ağabeylerini bulsun” dediklerini duyarak gizli gerçekleri öğrenir. Yola çıkar ve sonunda ağabeylerini bulup getirir. Günün birinde Töştük'ün atı kaçıp gider atı arayan Töştük Peri kızı Ysalkınla karşılaşır; nikah kıyarlar. Töştük geri döner, kız gebe kalır. Doğurur ve oğlunu evlatlık verir. Töştük'ün bundan haberi olmaz. Yıllar sonra Eleman dokuz oğlunu evlendirmek için dokuz kızı olan Oruskan'a gider. Oruskan ağır şartlar sunar; fakat Eleman tüm şartları gerçekleştirerek kızları alır. Dönüş yolunda dinlenirler. Eleman sabah erken kalkıp atlara su içirirken suda Karacığer görür onu alacakken ciğer yedi başlı Celmoğuz'a dönüşür. Töştük'ü ister. Töştük doğduğu zaman kendisiyle beraber bir sihirli kutu getirmiştir. Celmoğuz bu kutuyu alır. Töştük onu kovalayıp yer altına girer. Yeraltı şehrinde yedi senesi geçer ve orada evlenir. Türlü zarluklar çektikten sonra Alpkarakuş ile arkadaş olup yeryüzüne çıkar. Yeryüzündeki herkese kötülük eden Çoyunkulak'ı öldürür. Ailesine kavuşur ve mutlu bir hayat sürer.”

Tarihi kahramanlık destanlarından biri olan Er Tabıldı destanında özetleyecek olursak aşağıdaki gibidir:³⁷

Çok eski zamanda Kara Too'da Katagan denilen atlı halkı Omokan diye bir han idare eder. Ormonkan ve Ermenkan isimli iki oğlu olur. Ormonkanın baba olmadan vefat eder. Ermenkan Kalmakların kızıyla evlenir ve ondan Kudaynazar isimli çocuğu olur. Kudaynazar zeki ve kurnaz bir çocuk olarak büyür; erken evlenir. Yedi oğul sahibi olur.

³⁶ Abdıldacan Akmataliev v. dğr., “Er Töştük”, Bişkek, “Şam” yayınevi, 1996, ss 10-50

³⁷ Akmataliev v. Dğr., “Şırdakbek Er Tabıldı”, Bişkek, “Şam” yayınevi. 2002, s 26

Babası Ermenkan'dan ayrı bir yurt ister ve oğullarıyla hırsızlık yapıp,cinayet işlerler. Babası bu duruma hiddetlenir ve annesiyle birlikte yurttan kovar.

Ermenkan elli yaşlarında Ağaça isimli Noygut kızıyla evlenir. Ancak on yıldan sonra oğlu olur. Er Tabıldı ismini verirler. Er Tabıldı doğduğunda bir elinde kan diğer elinde de irin tutarak dünyaya gelir. Doğum sırasında deprem olur taşlar yuvarlanır evler yıkılır. Ermenkan'ın oğlundan sonra Karaçaç isimli kızı olur. Er Tabıldı on üç yaşına gelince babası hayata veda eder. Bunu fırsat gören Kudaynazar babasından kalan malın bir kısmını götürür. Er Tabıldı on dört yaşına gelince yanınakırk yiğidi toplayıp babasına yağ aş verir. Kudaynazar'ı da ayıp olmasın diye davet eder.

Günlerden bir gün Er Tabıldı hastalanır ve yatağa düşer. Bu haberi duyan Kudaynazar hırsızlık için adam gönderir;Er Tabıldı'nın tüm malının, atlarının çalınmasını emreder. Hırsızlık esnasında kız kardeşi Karaçaç uyanır ve seslenince atlar geri dönerler. Er Tabıldı iyileşip düşmanıya savaşır,mağlup eder; fakat otuz iki yerinden yaralanır. Dönerken de iyice kötüleşir. Halkın durumundan haberdar olması için dostunu ve kırk yiğidini gönderir.Kudaynazar savaşırken halkına egemen olanlar annesine,kız kardeşine,karısına eziyet etmektedir. Ermek ile kırk yiğidi de hapsedilir. Daha sonra iyileşen Er Tabıldı gelir Kudaynazarı ele geçirir. Fakat Kudaynazar af diler kendisine Çalkalmak'ın kızını alabileceğini söyler;ancak bu gerçekleşmiş ve Çalkalmak onu öldürtür. Bunun üzerine Er Tabıldı, Çalkalmak'ı öldürür ve sonunda kızını Eldiyar'a alır halkıyla ailesiyle huzurlu bir hayat sürdürmeye devam eder.

2.2.1. Canıl-Mırza Destanının özeti

Çok uzun yıllar önce Sarseyit adında bey'in Üçükö ve Tülkü isimindeki iki oğlu vardır.³⁸Anne ve baba oğlundan Noygut aşiretinden Canıl ile evlenmesini ister. Annesini dinleyen Tülkü Canıl yokken gitmiş olur ve yıkıllarını alır. Canıl döndüğünde durumu öğrenir peşinden düşer onları öldürür sadece bir arkadaşı kurtulur.Canıl'ın bu şöhretini duyan kalmakların hanı Erdene, Canıl'a kendisiyle evlenmek istediğini, kabul

³⁸Aynek Caynakova v. Dğr., “Sarinci Bököy, Canıl Mırza”, Bişkek, “Şam” yayınevi, 1998 ss 13-55

etmezse tebasınıyokedeceğini söyler. Canıl çaresiz kabul eder; ancak babasına çeyiz vermesini, kırk gün de düğün yapmasını ister.

Bu sırada Akkoçkor Canıl'dan öç almak için hazırlanmaktadır. Çınasıl adındaki birini düğüne gönderir. Ancak Canıl durumu anlayıp Çınasıl'ı sorguya çeker ve herşeyi öğrenir. Canıl evlenmekten vazgeçer Akkoçkor'dan af diler. “Kimseyle evlenmem ama bizi kalmaklardan kurtarın” der. Akkoçkor yiğitleriyle gelir ve kalmaklara saldırır. Savaşta Canıl da yaralanır. Canıl'ı yakalayıp Kalmatay'ın evinde bir yıl tutsak bırakırlar ve sürekli işkence ederler. Bir yıl sonra halka huzur vermeyen kaplanı öldürmesini isterler. Canıl kaplanı öldürür. Bu kahramanlığı üzerine halk onun kendi boylarından birisiyle evlenmesini isterler. Kalmatay kardeşi istese de büyük kardeş olduğu gerekçesiyle kendinin evleneceğini söyler. Ancak Canıl iki şart koşar. Birincisi kendisini dövmemesini ve ev işleri yaptırmamasını, ikincisi de kendisinin ok atıp kahramanlık yaptığını kimsenin hatırlatmamasıdır.

Böylece evlenirler. Bir oğulları olur. Kalmatay verdiği sözü unuttur ve Canıl'ı döver, ok atmaya zorlar. Canıl kocasının sözünü tutamadığını söyleyip onu terk eder. Arkasından giderenleri yayla öldürür.

2.2.2. Ak Möör Destanının özeti:

Cantay Han gölde yüzmekte olan kızların içinde kuğu gibi bembeyaz güzel bir kızı görür. Bu Adıl'ın kızı Ak Möör'dür.³⁹ Cantay'ın adamı kızların yanına gelip Cantay hanın Möör'ü almak istediğini bildirir. Ak Möör “ben baharda yeni açan gülüm; soldurmak isterse kendi bilir” diye reddeder. Cantay kızı babasından ister. Rivayete göre Cantay'ın beş karısı vardır. Ak Möör altıncısı olacaktır ve on dört yaşındadır. Cantay kendisinden kırk yaş büyüktür. Akrabaları tarafından ikna olan babası Ak Möörü vermeye razı olur. Çaresiz kalan Möör yengesinden sevdiği Bolot'u çağırır. Birbirini saf ve temiz bir sevgiyle seven aşıkların ayrılması çok zor olur. Bolot arzu arman ezgilerini söyleyerek acı çeker. Bolot, Cantay'la giden Möör'ü özleyip peşinden gider ve Cantay Han'la karşılaşınca hiç korkmadan sezgilerini dile getirir. Cantay Bolot'un cesurca davranışından onu affetmiş ve öldürmemiştir. “Ben öldükten

³⁹ Akmatalliev v. Dğr., “Arman Irları Cana Ak Möör”, Bışkek, “Şam” yayınevi, 2003, ss 6-50

sonra Möör'ü Bolot'a verin" der. Kendisi seksen yaşını geçince vefat eder. Kırgız örf âdetine göre ölüyü defnettikten sonra vasiyetini yere getirip Möör'ü Bolot'a verirler. Bolot Ak Möör'den sekiz yaş büyüktür. Fakat Bolot'un babası cimri olduğundan dolayı kalın vermez. Bolot ile Möör'ün üç çocuğu olur. Cantay'ın oğlu Şabdan "Babamı rezil kepaze etti!" diye. Ak Möör'ü en küçük çocuğuyla ateşe atıp öldürür. Bolot'un içi yanar. Ak Möör'ün naaşını Cumgal'a götürüp defneder.

2.2.3. Kedeykan Destanının kısaca özeti

Eski zamanda Kırgız halkı kötü günlergeçirir ve açlık olur.⁴⁰ Care arayan Sarı ve Kumala Türkmen yurduna gider ancak ikisi de ölür. Kumala öldüğünde karısı gebedir.Erkek doğurur, üç sene sonra da kendisi vefat eder. Çocuğun ismi Kereezdi, lakabı ise Kedey'dir.Kimsesiz çocuğu bir nine evlat edinir.Ancak çocuk arkadaşlarıyla hırsızlık yapar.Bunun üzerine Nine Kedey'e Hive şehrinde Azimkan'ın yanında Ak Şeyh'e gitmesini ondan yardım alabileceğini söyler. Kedey zorluklarla Ak Şeyh'e ulaşır ve yardım ister. Kendisinin 3 gün sonra öleceğini söyler. Ömrüm sefaletle geçti son üç günüm han tahtında geçsin sen Azimkan'ı ikna et diye rica eder. Şeyh nasıl olsa üç gün sonra ölecek diye Azimkan'ı ikna eder.

Fakat üç gün içinde vergileri kaldırdığını söyleyip halkı kendi tarafına alır ve Azimkan'ı kovar.Bu arada Azimkan otuz gün yol yürür çok zorluklar çeker karısından iki oğlundan ayrılır.Bir daha görüşemezler. Böylece tek başına kalır.Ağlarken şehir avcıları onu bulur beylerine götürürler. Bey Azimkan'ı çalıştırmaya başlatır. Aradan yıllar geçer Azimkan'ın karısı da iki oğlu da ölmemiştir ve birbirlerini bulurlar. Şah,Azimkan'ı veziri yapar ve aile huzurlu bir hayata erişir.

2.2.4. Kırgız Destanlarında Motifler

Mitoloji, masal, efsane, destan ve halk hikâyesi gibi türlerde yer alan yaşamdangelen küçük öğelere motif adı verilir. Motifler olağanüstü nitelikler taşıdığı için varlıklarını

⁴⁰Kaziev Tokon v. Dğr., "Kedeykan, Olcobay menen Kişimcan", Bişkek, "Şam" yayınevi, 1997, ss 16-35

bütün kültürel kalıntılarda, ürünlerde sürdürmüşlerdir. Kaya'nın Stith Thompson'dan aktardığına göre masalla bunlar üç gruba ayrılır.

- a) *Kahramanalar: Tanrılar ve olağanüstü hayvanlar; cadı ve dev gibi olağanüstü yaratıklar...*
- b) *Olaylarda fon olarak fonksiyon icra eden nesnelere: Sihirli objeler, olağanüstü adetler, tuhaf inançlar...*
- c) *Olaylar.*⁴¹

Doğan Kaya'nın araştırmalarına göre Kırgız destanlarında ağırlıklı olarak karşılaşacağımız motifler bunlardır:Ad verme motifi, aletmotifi, ağaçmotifi, at motifi, bilge kişi motifi, dağmotifi, hayvan, hile, ışikmotifleri, ihanetmotifi, kadınmotifi, madenmotif, musikimotif, renk motif, rüya motifi, sayı motifi ve ziyafet motifleridir.⁴²

Ad Verme Motifi

Tüm Türk kültüründe olduğu üzere Kırgız kültüründe de ad verme motifi önemli bir yere sahiptir.Yeni doğan bir bebeğe pirlere, ermişlere ve ya hekimlere isim verirler.Manas destanında Cakıp Han yıllarsonra bir erkek oğulsahibi olunca Manas adı dört ermiş tarafından koyulur.⁴³

⁴¹Doğan Kaya , “Kırgız Destanları” , Salkımsöğüt yayınevi , Konya 2015, s.21

⁴²Doğan Kaya , “ Kırgız Destanları” , Salkımsöğüt yayınevi , Konya 2015 , s.22

⁴³ Doğan Kaya , “Kırgız Destanları” , Salkımsöğüt yayınevi , Konya 2015 , s.21-30

Ağaç motifi

Kırgız destanlarında ad verme motifi gibi ağaç motifi de sık karşılaştığımız bir motiftir. Ağaç sığınmaya, çoğalmaya, devletin geleceğine işaret eder. Kırgız destanlarından Ak Maktım Canış Bayış ve Karagul botom v.b. destanlarında yer almaktadır. Örneğin, Maktım kendisini kovalayan askerlerden gür ormanda saklanarak kurtulur.

At Motifi

Destanlarda at güç olmakla birlikte ulaşım aracı, savaş aracı olarak nitelendirilir. Destanın kahramanı için at çok önemli olup savaşta zaferlerde büyük rol almaktadır. Şamanist inançlara göre atın gökten indiğine, sudan çıktığına, mağaradan ya darüzgârlardan geldiğine inanılır. Töştük'ün atı Çalkuyruk, Manas'ın atı Akkula bu figürün en bilinen örneklerindedir.

Bilge Kişi Motifi

Toplumun değer verdiği tecrübe timsali aksakallı dedelerdir. Önemli kararlar öncesi danışılacak olan bilge kişi özelliğini taşır. Destan kahramanlarına ve toplumayol göstererek önemli rol oynamaktadır. Manas destanında bilge tipi olarak Bakay Ata görülür.

Dağ Motifi

Dağlar Türk inancında kutsal olarak kabul edilir. Öyle ki dini merasimler dağların yüksek tepelerinde yapılagelmiştir. Halk dağın tepesinde kendilerinin Tanrı'ya daha yakın olduklarına inanır ve zirvelere yüzünü çevirerek dua ederler. Dağlar karakteristik özellikleri gözetilerek göre isimlendirilmiştir. Kırgız destanlarında bazı dağlar şunlardır: Ala-Too, Karool, Kara-Too, Toru-Kart, Kangal, Tal-Çoku v.b. Ayrıca Er – Töştük'ün babayığitliğinden söz edilirken “Dağ gibi Er –Töştük“ ifadesi kullanılır. Karagul botom avlanmak üzere dağaçkar.

Hayvan motifi

Göçebe halkın hayat tarzı içinde hayvanlarla içiçelikhemen göze çarpar. Başta at olmak üzere evcil ve yabancı hayvanları D. Kaya dört gruba bölerek incelemiştir:

“Avlanan hayvanlar: Geyik, ceylan, maral, keçi, dağ keçisi, saygak (yabancı koyun), tilki.

Avda kullanılan hayvanlar: At, beygir, köpek, kartal, tazi, sungur.

Yabancı hayvanlar: Colbors (kaplan), aslan, kurt, fare.

Evcil hayvanlar: Deve, inek, kaz, koyun, keçi, teke, köpek, kulan, öküz, ördek, sungur.

Evcil olmayan hayvanlar: Balık, karınca, yılan, domuz.

Kuşlar: Bülbül, akdoğan, akbaba, karakuş, kuğu, karga, kuzgun, saksağan, simurg, tarla kuşu, yarasa.

Bunların içinde kurt, geyik, keçi, kaz, ceylan gibi hayvanlar kutsal niteliğindedirler.”⁴⁴

Hile motifi

Hile yapma durumu bir işin üstesinden gelmek için kullanılan etik olmayan ya da kurnazlıkla açıklanabilecek yöntemler için kullanılır. Türk destanlarında da sıkça karşılaşılan hile Kırgız destanlarda da vardır. Öğrenğin Sarıncı, beş arkadaşının yardımıyla Küldür Han’dan ve sürgünden hile yoluyla kurtulmuştur. Kalmuklar ile baş edemeyeceğini anlayarak Akmaktım onları hile yaparak öldürür.

Işık Motifi

Mutlu geleceği ifade eden bu motif de birçok destanda kendine yer bulur. Destanlardaki aydınlık, parlaklık, ışık gibi kavramlar olumlu bir geleceğin işareti olarak kabul

⁴⁴Doğan Kaya , “ Kırgız Destanları” , Salkımsöğüt yayınevi , Konya 2015 , s.24-25

edilir.Ak Maktım'a doğru deryanın başlangıç tarafından parlayan bir ışık akıp gelir diye Ak Maktım'a iyi bir gelişme olacağından bahsedilir.Zayırbek Seyitbek'e 'Yüzün güneş ışığı gibi hep parlayıp gülsün '' diye dua eder.

İhanet Motifi

Dost, akrabaya da bir zamanlar iyilik yapılan karakterlerden birinin sürpriz bir şekilde kötülük/düşmanlık yapması olarak görülür. Tıpkı gerçek hayatta olduğu gibi destanlarda da ihanete rastlanır.Kurmanbek kahramanı kırk yiğidi düşmanla tek başına bırakıp kaçar. Teyibek ise Teltoru atını Kurmanbek'e vermemekle ihanet etmiş olur.

Kadın Motifi

Kültürümüzde kadınlar kutsal, zeki, sabırlı ve iradesine hâkim nitelikte resmedilir. Kahraman Manas Temir Han'ın akıllıların akıllısı olan Kanıkey isimli kızıyla evlenir. Kanıkey akıllı ile Manas'ı birçok durumdan kurtarmıştır. Gökçegöz, Manas ile onun kırk yiğidini zehirlediğinde karısı Kanıkey buna engel olur.

Mağara Motifi

Mağara motifi diriliği, hayatı, çoğalmayı sembolize ederken aynı zamanda saklanma korunma gibi yardımcı öğeleri de vardır. Şamanizm inancına göre mağara yerin altına giden yolun girişi olarak bilinmektedir. Örneğin, Bolot on dört yaşına geldiğinde Ak Kanışla birlikte üvey annesi Köçpös Hanın köyünden kaçarlar. Bir mağarabulup sığınır ve yaşamlarını orada sürdürürler.

Musiki motif

Türk halklarının sanatla iç içe olduklarını ifade eden motif olarak bilinir. Savaşa gitse bile davul zurna eşliğinde askerler uğurlanır.Kurmanbek destanında Kurmanbek Akkan dostu ile görüşürken Akkan davul zurna çaldırır. Kahraman Kurmanbek savaşa giderken yanında bir şarkıcı alıp gider.

Renk Motifi

Renk motifi kültürümüzde en çok kullanılan ve önem verilen motiflerden biridir. Ak, kara ve kızıl daha çok kullanılıp üzerlerine ciddi anlamlar yüklenirler. Ak, mutluluk, uğur; kara, bedbahtlık, mutsuzluk; kızıl, kırmızı, sevgi; sarı, karamsarlık; mavi, huzur ve sonsuzluk anlamına gelmektedir.Örneğin Er Töştük beyaz orduda yaşar, Ak arkar her gün beyaz kaynakta su içer.

Rüya Motifi

Görülen rüyalarla gelecekte olacakların tahmini ve ona göre harekete geçmek destanlarda çokça yer alan bir yapıdır. Destan kahramanları rüyalarına önem vererek aksakallılara, bilgelere anlatmışlardır. Kendilerini bekleyen felaketleri ya da zaferleri bu şekilde tayin edebilmişlerdir. Munduk-Zarlık destanına bakıldığında Kanışayım gördüğü rüyasında ay ile güneşi koynuna aldığını görür ve bir oğlu ve bir kızı olur.Er Tabıldı rüyasında ailesi ile ilgili gördükleri gerçekleşir.

Sayı Motifi

Kültürümüzde üç, yedi, kırk ve yetmiş sayıları kutsal olarak kabul edilmiştir.Hikâyeler ve destanlarda dört, beş, dokuz, on iki, on dört, yirmidört, doksan, üç yüz altmış ve on bin gibi sayı motiflerine de rastlayabiliriz.Manas kahraman on yaşında ok atar ve on dört yaşında han olur. Manas'ın ve beylerin kırk yiğidi vardır

Su Motifi

Su insanı bedenlen ve ruhen temizleyen unsur olup destanlarda kutsal olarak da yer alır. Anlatılara göre yaşam öncesindekâinat su halindedir. Bu yüzden su hayattır.Seyitbek, Şır Bulakta su içip dinlenir. Zayırbek ile Seyitbek ayna gibi parlak Çatır –Köl'e hayranlıkla bakakalırlar.

Ziyafet Motifi

Hikâye ve destanlarda en önemli faktör olan ziyafet bir araya gelme, istişare etme fırsatıdır. Toplum iyi günlerinde ziyafet yapar ve birkaç gün sürer. Başlıca yiyecek et olup sevilen içecek de kımızdır.Şırdakbek Boz corgo atı döndüğü için dokuz gün ziyafet yapar. Canış Bayış destanında Asılkan, oğulları dünyaya gelince ziyafet yapar.

Olağanüstülükler

Genelde masal ve mitolojide aşırı derece görülen olağanüstü durumlar bazı destanlarda da yer almaktadır. Kırgız destanlarında birçok olağanüstü duruma yer verildiğini görebiriz.Coodarbeşim yedi yüz dev ile savaşıır. Er Tabıldı sihirli taş ile düşmanlar tarafına kar yağdırır. Ak Maktım'ın bir tel saçı deryada görülebilir.

2.2.5. Kırgız Destanlarında Destan Anlatıcısı

Kırgız Türkleri arasında destan söyleyen veya yazan kişilere comokçu, ırçı, akın, manasçı gibi adlar verilmektedir. Yukarıda değindiiz gibi Kırgızlar arasında destan söyleyen kişi anlamında en eski kavram comokçu olup, comokçular destan yaratma ve destan icra yeteneklerine göre “camakçı comokçular (acemi, öğrenci destancılar)” ve “çoñ comokçular (büyük/usta destancılar)” olarak ikiye ayrılmışlardır. Comokçu kavramı aynı zamanda “akın comokçu, comokçu-akın, manasçı ve ırçı” kavramlarını da karşılamak üzere kullanılmaktadır.⁴⁵

Destancılar için kendi varyantlarını şiirsel olarak yarattıkları ve kendileri anlattıkları için destancı kelimesini eş anlamlı olarak karşılayacak şekilde “akın” (şair) kelimesi de kullanılır. Bununla ilgili Mehmet Çeribaşşöyle demektedir:

“Kırgız Türkçesinde destan anlatıcısı anlamına gelen bir diğer terim de “akın”dır. Kırgız Adabiyatı adlı ansiklopedik sözlükte akın, “genel olarak şiir yazan veya irticalen şiir söyleyen kişi. Kırgız ve Kazaklarda belli bir sisteme dayalı olarak şiiryaratan tiplere verilen addır” şeklinde tarif edilmiş ve akınlar söyledikleri şiirin muhtevasına göre “nuskooçu (öğüt şiirleri söyleyenler) ve “kuudul söz ustaları (hiciv/taşlama şeklinde eleştiri şiiri söyleyenler)” ve yeteneklerine göre “camakçı

⁴⁵Mehmet Çeribaş , “Kırgız Türklerinde Manasçılık Geleneği ve Manasçılar” , Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Ankara , 2012 , 16 s.

*akınlar (acemi şairler)”, comokçular (usta/destan söyleyen şairler)” olarak dört tipe ayrılmıştır”.*⁴⁶

Kırgız destan anlatıcılığında “Çon comokçu” kelimesi(Kırgız Türkçesinde: Çon comokçu); “Gelenekte bir destanı başından sonuna kadar destanın ana gövdesini bozmadan ve destana eklemeler yaparak, bedii tefekkürle söyleyen kişi ya da kişiler için kabul edilmiş bir kavramdır. Esere hiçbir eklemeye yapmadan olduğu gibi söyleyenler için ise “camakçı” terimi kullanılmıştır” .

Çeribaş’a göre; Kırgız edebiyatında kavram “çoñ manasçı/zalkar manasçı” ve “çoñ akın” kavramları ile de eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Kavram nadir olarak “uluu comokçu (büyük destancı)” ve “tökmölördün tökmösü (irticali şiir söyleyenlerin en iyisi)” kavramları ile de karşılanmıştır.⁴⁷

Genel olarak destanların ne zaman nasıl ortaya çıktığı bilinmediği gibi halk içinde anlatılagelen destanlar on dokuzuncu ve yırmıncı yüzyılda yazıya aktarılmaya başlanmıştır. Asırlardan asırlara nesilden nesile sözlü olarak anlatılan destanlar hem şiirsel hem de masalsi dilde halk arasında anlatılmıştır. Kırgız destan anlatıcılığında aşk konulu destan olsun, kahramanlıklarla ilgili destan olsun ya da günlük sosyal hayattan alınmış konuyu işleyen bir destan olsun, Manas Destanı dışındaki tüm destanlarımız kopuz denen kırgızlara ait geleneksel üç telli çalgı eşliğinde anlatılır. Destanın konusuna göre ezgisi olup uzun olsun kısa olsun kopuz eşliğiyle anlatılır ve destanın trajik, neşeli, üzücü ya da düşündürücü kısımlarında ezgi de bu minvaldedeğişip karşıdaki dinleyicileri etkiler. Örneğin Kurmanbek, Ak Möör, Gülayım, Olcobay menen Kışımcan, Kayırçının kazalı, Mankurt v.b. gibi birçok destan konularına göre ve olay örgüsüne göre uygun ezgileriyle halka anlatılır. Günümüzde folklor şarkıcıları tarafından bu tür destanlarımız modern çizgide besteler eşliğinde modern enstrüman/düzenleme ile de söylenmektedir; fakat elbette bu şarkıyı icra edenler destancı olarak nitelendirilmemektedir.

⁴⁶Mehmet Çeribaş, “Kırgız Türklerinin Destancılık Geleneğinde Efsanevi Manasçılar Ve Akınlar”,21.yüzyılda eğitim ve toplum dergisi, Cilt 1 Sayı 2 Yaz 2012, s 67
<http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423866247.pdf>

⁴⁷Mehmet Çeribaş , “Kırgız Türklerinde Manasçılık Geleneği ve Manasçılar” , Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Ankara , 2012 , 16 s.

Son iki yüzyılda Kırgız toplumunda destancı denildiğinde akıllara ilk gelen *manasçı* terimi olur. Diğer bir deyişle kısaca Kırgız edebiyatında profesyonel destancı anlamını taşıyan bir kavram olmuştur.

Bilinen kültürel ve hacimsel olarak en büyük bu Kırgız destanının anlatıldıkça yenilenmesi, söylendikçe genişlemesi ve yeni varyantların icra edilmesiyle destancı dediğimiz manasçılar popülarlığını yitirmemişlerdir. Manasçılığı meslek edinip usta çırak-ilişkisiyle okullardada eğitim vermeye devam eden destancılarımızın çok daha uzun yıllar boyunca yeni varyantlar yaratabilecekleri pozitif bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır. Kısaca manasçıların sayısıyla birlikte mevcut destan büyümesini sürdürülebilir/yenilenebilir hale getirmiş durumdadır. Manas destanını anlatan destancılarla ilgili manasçılar bölümünde geniş bilgi verilecektir.

3. BÖLÜM. KIRGIZ-MANAS DESTANI

3.1. Manas Destanının Tarihsel ve Yerel Özellikleri, Varyantları

Kırgız gelenek ve göreneklerine ait olan Milli Destanı Manas bir sözlü halk edebiyatı şaheseri olarak tarihteki yerini almıştır. Beş yüz bin mısradan oluşan bu başyapıt manzum eser niteliği, dilinin canlılığı ve akıcılığı ile dokuzuncu yy'dan günümüze kadar ulaşarak incelenmeye ve araştırılmaya değer bir kültürel formdur. Homeros'un İlyada ve Odissea destanlarından önemli ölçüde uzun olduğu bilinmektedir. Kırgızistan'ın en önemli kültür hazinesi olan Manas Destanı, "Manasçı" olarak adlandırılan destan anlatıcılarının yorumlarıyla, zamanın kahramanlık hikâyelerini, serüvenlerini halka yaymasıyla tarihe mal olmuş ve günümüze kadar gelmiştir. Kırgızlar için tarihin sayfalarında bin yılı aşkındır yer alan bu destan nesilden nesile aktarıldıkça hem kutsal tarihin tanığı hem de sembolik yapısıyla ulusal kültürlerinin yaşayan bir müzesi olmayı başarmıştır.

Manas Destanı bugüne kadar halk tarafından toplum içinde anlatılagelmiş ve uzun tarihsel süreci içerisinde sayısız kez, sayısız manasçı tarafından icra edilmiştir. Çeşitli kaynaklara göre günümüzde seksenden fazla varyantı olduğu bilinmemekle birlikte, kayıt altına alınamayan çok sayıda varyantın da olduğu da bir gerçektir. Manas Destanı'na ait ilk referans XVII. yy.'da Sayfeddin Aksi Kenti'nin Mecmaü't – Tevarih adlı eserinde verilmiştir. XIX – XX. yüzyılda ise farklı varyantlar yazıya aktarılmaya başlanmıştır ve basım-yayımları halen devam etmektedir.

Manas Destanı'nın başat varyantlarına bakacak olursak XX. yüzyıldan önceki manasçılar arasından Irçı uul, Keldibek Barıboz, Balık Kumar, Nazar Bolot Uulu, Akılbek gibi isimleri sayabiliriz. Destanın XIX. yüzyılda anlatıcıları belli olmayan yazma varyantları, Ç. Valihanov'un yazıya geçirip kayıt altına aldığı varyant, R. Radlov'un derlediği varyant ve Tımbek Capy Uulu varyantları da önemli örneklerdir.

Coğrafi dağılımına bakıldığında Manas Destanı'nın çeşitli ülke sınırları içinde de benzer form ve temada hayat bulduğu görülür. Kırgızistan'daki varyantlar için Sagınbay Orozbekov, Sayakbay Karalaev, Şapak Rısmendeev başta olmak üzere birçok

manasçının yarattığı çeşitli değer ve zanaatte sıralanabilecek varyantlardan söz edilebilir. Afganistan'daki örneği, Fransız türkoloğu Remi Dor tarafından kayda geçirilmiş Aşım Avez Uulu'nun kısa varyantıdır. Çin Kırgızları'nın da icracı manasçılarınca özgün yaratılmış varyantlar yer almaktadır. Çin'deki Kırgız manasçılarının başında Cusubakun Apay, İbırayım, Balbay Mamay (yazıya geçiren), Cusup Mamay gelmekte ve daha birçok isimsiz manasçının varyantı mevcuttur. Çalışmanın Manasçılar bölümünde ayrıntılı bilgi verilecektir.

Günümüz varyantları arasında, taşıdığı özellikler bakımından büyük manasçılarımızın birer klasik olarak kabul edilen varyantları Sagınbay Orozbekov, Sayakbay Karalaev ve Çin'li Kırgız manasçısı Cusup Mamay'a aittir. Bunlar dışında önemli büyük manasçılardan da söz edilebilir; ancak toplumdaki yaygınlığı, yerleşikliği açısından bu isimler en önemli üç üstad olarak bilinmektedir. Bu üç büyük varyantın taşıdığı özellikler açısından aralarında farklılıklar bulunmaktadır.

İlk olarak Sagınbay Orozbekov varyantına bakıldığında anlattığı üç bölümlü destanın ilk bölümü olan Manas bölümü, diğer manasçıların anlattığı ilgili manas bölümleri arasında en büyük varyant olup, yüz seksen bin mısradan fazladır. Kayum Miftakov başta olmak üzere gönüllü bir ekip tarafından 1922-1926 yılları arasında yazıya aktarılmıştır.⁴⁸ Ne yazık ki Semetey ve Seytek bölümleri yazıya geçirilememiştir. Sagınbay Orozbekov'un varyantındaki göze çarpan temel özellik, kelimelerin uyumu ve dilin zengin kullanımı ile dil kabiliyetinin ön plana çıkarılmasıdır. Öyle ki sayısız olay, kültürün, medeniyetin, coğrafyanın, tarihin, epik mücadelelerin ve zaferlerin içinde gayet estetik bir dille anlatılmıştır. Özellikle Orozbekov'un ilk cildinde gelenek görenekler, beyler ve halk ilişkileri, Kırgızların Türk boylarıyla ve diğer topluluklarla olan ilişkileri, bir milletin vatan bulma, yurduna dönme çabalarının ilk belirtileri bulunur. Orozbekov savaşın anlatıldığı sahnelerde ise benzerlerine göre görkemli yapısıyla öne çıkmaktadır.

Sagınbay manasçının eşsiz yeteneğiyle ilgili dünyaca ünlü Kırgız yazar Cengiz Aytmatov aşağıdaki gibi fikrini yazmıştır:

⁴⁸Mambetturdu Mambetakun, "Manas destanının varyantları ve manasçılık", Nur-As yayınevi, Bişkek 2014, s 65

“Manas’ı yüzlerce destancı anlatagelmıştır. Her birinin ustalığı şüphe götürmez; fakat Sagınbay Orozbekov’un yeteneğine başka bir gözle bakılması gerekir. Sagınbay’dan yazılan metni dikkatle okuyan her insan dilinin zenginliği, şairlik sanatı, sel gibi taşan yeteneği önünde saygıyla eğilecektir. O evrende bir kez yaratılmış mucizevi bir sanatçudur. Belki hiçbir zaman tekrarlanmayacak manevi bir oluşumdur. Manas’ın Manas olmasından beri destanın damla damla büyümesi, kelimeye kelime, fikire fikir eklenmesi tüm Kırgız halkının yaratıcılık becerisini, gücünü Sagınbay kendinde barındırmış gibi hisse kaplıdır.”⁴⁹

Bu sanat çalışması sırasında Sagınbay Orozbekov’un varyantı incelenmiştir. Ancak büyük ustanın bu akıllara durgunluk veren 120 bin mısralık yaratısının buraya alınamayacak oluşu da maalesef üzücüdür. Özetle Orozbekov, büyük Manasçı unvanını sonuna kadar hak eder ve varyantı klasik metinlerden biri olarak kabul edilir.

Bir diğer büyük usta “XX. yüzyılın Homerus’u” diye anılan Sayakbay Karalaev’dir. Mambetakun’a göre bu büyük Manasçının metninin yazıya aktarılmasına 1931 yılında önce Semetey bölümünden 45172 mısra yazılarak başlanmıştır. 1937 yılında ise “Manas” bölümünden 80285 mısra kayda geçirilmiştir. Destanın üçüncü bölümü olan “Seytek” ise 1940-1947 yıllar arasında “Seytek’in oğlu Kenen” ve onun oğulları “Alımsarık Kulansarık” bölümleri ile birlikte 15186 mısrası ile kayıt altına alınmıştır. Neticede Sayakbay’ın 500553 mısralık, adeta bir okyanus büyüklüğündeki varyantı günümüze gelmiştir.”⁵⁰

Bu niteliği ile Sayakbay Karalaev varyantı dünyanın en büyük destanı olma özelliğini taşır. Karalaev’in varyantını dünyadaki diğer büyük destanlarla kıyaslamak gerekirse Yunan’ların “İlyada” ve “Odiseus” destanlarının 20 katı, Hint’lerin Mahabharatasının 2,5 katı büyük olduğu görülür. Bir insan beyninin yarım milyondan fazla mısralı bir destanı saklıyor oluşu başlı başına hayranlık uyandıran bir durum olmuştur. Sayakbay Karalaev savaş sahneleriyle ön plana çıkmıştır. Savaş tasvirinde daha güçlü bir dili, daha başarılı bir üslubu olduğu kabul edilir. Ayrıca Manas anlatımında/ıcrasında kullanılan ezgilerin de 28 varyantını kullandığı bilinmektedir.

⁴⁹Mambetturdu Mambetakun, “Manas destanının varyantları ve manasçılık”, Bişkek 2014, Nur-As yayınevi, s 67

⁵⁰Mambetturdu Mambetakun, “Manas destanının varyantları ve manasçılık”, Bişkek 2014, Nur-As yayınevi, s 69

Kırgızistan'da bulunmayan Kırgızlar arasında ise en büyük manasçılardan biri olarak Cusup Mamay'dan söz edilmesi gerekir. Çin topraklarında yaşayan Kırgız manasçıların en tanınmış ve en önemlisidir. Ağabeyi Balbay Mamay, halk arasında anlatılan destanları yazıya aktarmıştır. Kardeşine de sekiz yaşında destanı öğretmeye başlamıştır. Cusup Mamay “Manas”, “Semetey”, “Seytek”, “Kenenim”, “Seyit”, ”Asılbaça-Bekbaça”, “Sombilek”, “Çigitey” bölümleri olmak üzere sekiz bölümünü anlatabilen bir manasçıdır. Anlattığı bölümler ilk kez 1961 yılları yazıya geçirilmeye başlanmış ancak işlem yarım kalmıştır. Daha sonra 1979 yılında yeniden yazıya aktarılmıştır. Cusup Mamay'ın sekiz nesili anlattığı destan toplamda 18 cilt basılı kitap olarak günümüzde mevcuttur.

3.2. Manas Destanı'nın Yazı Diline Aktarımı

Şurubu Kayhan'nın çeşitli kaynaklardan aktardığına göre Kırgızların sözlü halk yaratıcılığıyla ilgili ilk kaynak XII. yy'da Tamir Al-Marvazi tarafından Arapça olarak yazılmıştır. Manas destanı ile ilgili bilgiler ise yukarıda değindimiz gibi XVII. yy.'da Sayfeddin Aksi Kenti'nin Fars dilinde yazdığı Mecmaü't-Tevarih adlı eserinde verilmiştir. Bu eserde Manas'ın delikanlılık dönemindeki kahramanlıklarından söz edilir.⁵¹

Manas Destanı'nın yazıya geçirilmesinin ilk yapılan seyahatlerle ilgili Şurubu Kayhan'ın “Manas Destanı'nın Tarihi Tabakaları” adlı eseri kaynak oluşturur. Kazakların halkının 1849 yılında ulu yüz boyunun idare amiri olan Fanel'in “Manas ve oğlu Semetey adlı kahramanlar, Nogaylılar zamanında yaşamıştır.” şeklindeki raporu üzerine, bölgeye Orta Cüz Kazak prenslerinden Türkolog Valihanoğlu Çokanbay gönderilir. 1856 yılında Çokanbay Kırgızlar arasında yaptığı gezi zamanında Manas destanından bir parçayı yazıya geçirmiştir. İlk kez 1861 yılında onun araştırmaları Rusların “İzvestya” dergisinde “Cungar Hadiseleri” başlığı altında yayımlanmıştır. Bu yazıda Manas destanından özetler verilmiştir ve Kırgızlara ait olduğu belirtilmiştir. Bu destan Kırgızların çeşitli geleneklerini, masallarını ve tüm mitolojisini kapsayan bir kültür ansiklopedisi olduğunun altı çizilmiştir.

⁵¹Şurubu Kayhan , “ Manas Destanı'nın tarihi tabakaları” , Başer matbaası , Ankara 2005, s. 12-14

Kırgız halkının epik eserleri ve sözlü halk yaratıcılığının derlenmesi ve yazıya aktarılması konusunda çalışma yapan isim ise Türkolog Vasili Vasilyeviç Radloff olmuştur. 1862 ve 1869 yılları arasında Çüy ve Issık-Köl bölgelerinde gezi yaparak orada bulunan Sarbağış, Bugu ve Solto kabilelerinden Manas, Semetey ve Seytek bölümünü derleyerek yazıya aktarmıştır. Özellikle Kırgız halkının enstrümanlı, şarkı söyler gibi anlatım sanatına hayran olduğunu belirtmiştir.

Radloff elindeki toplamış olduğu ürünleri inceleyip 1885 yılında “Kuzey Türk Boyları Halk Edebiyatı Örnekleri” adı ile çalışmalarının V. kitabında Latin harfleri ile Kırgız ve Alman dillerinde yayımladığı eserde on iki bin beş yüz mısradan oluşan Manas üçlüsünün kısa bölümleri de yer almaktadır.⁵²

Doğan Kaya’ya göre Sagınbay Orazbakov Manas üçlüsünün üç bölümünü de anlatabilen büyük bir Manasçı olarak değerlendirilmiştir. 1922 ve 1926 yılları arasında destanın ancak Manas bölümü İbrayım Abdırâhmanov tarafından on iki defterde yazıya geçirilebilmiştir. Kaya’ya göre Manasçıdan Manas destanının Semetey ve Seytek bölümü yazıya geçirilmemiştir.⁵³

Sovyet idaresi döneminde, 1930-1940 yılları arasında Kırgız halkının sözlü edebiyatını derleme, toplama, kitaplaştırma çalışmaları yoğunlaşmış; dolayısıyla Manas destanı üzerinde önemli kültürel, antropolojik çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Manas Destanı’nın Rus diline çevirisi de gerçekleştirilmiştir.

“Kırgız Edebiyatının Tarihi” kitabına bakıldığında 1940-1945 yılları arasında halk arasında tanınmış bazı manasçıların epizotları “Manas” serileri genel adı ile anılan 11 adet kitapçık dizisi hazırlanıp, dergi ve gazetelerde Rusça epizotlar halinde yayınlamıştır.⁵⁴

Rus diline çevrilmesiyle birlikte tüm Sovyetler Birliği altındaki diğer ülkelerin de Manas destanıyla ilgili haberleri olduğunu görebiliyoruz. Dolayısıyla araştırmacıların sayısının da bu dönemden sonra giderek çoğalmaya başladığı gözlenir.

⁵²Şurubu Kayhan , “ Manas Destanının tarihi tabakaları” ,Başer matbaa , Ankara 2005 13- 14 sayfa

⁵³ Doğan Kaya , “ Kırgız Destanları” , Salkımsöğüt yayınevi , Konya 2015 , s.17

⁵⁴ Abdıldacan Akmatalliev “Kırgız Edebiyatının Tarihi”VIII cilt , “Cengiz Aytmatov Dil ve Edebiyat enstitüsü yayınevi” , Bişkek 2012 , s 15

Sovyet döneminin 1952 yılında Kırgızistan'ın Başkenti (o zamanki adı ile) Frunze şehrinde düzenlenen Sovyet ülkelerinden bir çok bilim insanının katılımıyla gerçekleşen bilimsel konferanslar sonucunda Manas Destanı'nın toplum mirası olduğu, yani sözlü edebiyat örneği bir destan türü olduğu kabul edilmiştir.

Konferanstan elde edilen bu verimli sonucun da etkisiyle 1958-1960 yılları arasında Bolot Yunusaliev'in başını çektiği bir ekip tarafından Manas destanın üç bölümünün kısaltılmış olması dört ciltten oluşan kitap hazırlanmıştır.

“Manas”⁵⁵, “Semetey”⁵⁶ “Seytek”⁵⁷ kitapları yayımlanmış ve Özbek, Kazak, Macar, Moğol v.b. dillere çevirilmiştir.⁵⁸

Böylesine önemli faaliyetlerin sonucunda Manas Destanı üzerine çalışmalar çoğalmış, başka dillere çevrilip bu önemli destan türü dünya mirası olma yolunda önemli aşamalar katedilmiştir. Manas Destanı üzerine araştırmalar yalnızca destan açısından değil, destan anlatıcıları için de oldukça olumlu etkiler ortaya çıkarmıştır. Bu sayede yetenekli büyük destancıların destanları/varyantları kağıda geçirilmiştir. Dolayısıyla Sayakbay, Sağınbay gibi büyük destancılar herkesçe tanınmış, toplumlar tarafından saygı, sevgi toplamış, alanlarında otorite isimler olarak kabul edilmişlerdir.

Manas Destanı dünyanın en uzun destanlarından biri olmakla birlikte seksen civarında zengin varyanta sahiptir. Kaynaklara göre varyant sayısı ise farklılıklar göstermektedir.⁵⁹

Destanın Rodloff varyantının 1862-1869, Sağınbay Orazbakoğlu varyantının 1922-1926, Sayakbay Karalayev varyantının ise 1936-1956 yılları arasında tamamlandığı ifade edilir. Rodloff'un tespit ettiği Manas Destanı Colay ve Er Töştük epizodlarıyla beraber 19,368 mısradır. Rusya'da gerçekleşen devrimden sonra Kırgızların aydın gençleri, Rus bilginlerinin de yardımıyla, Manas Destanı üzerinde ciddi çalışmalar

⁵⁵1. ve 2. kitap, yayına hazırlayan Kubanıçbek Malikov

⁵⁶ 3. Kitap, yayına hazırlayan Aalı Tokombaev

⁵⁷ 4. Kitap, yayına hazırlayan Tügölbay Sıdıkbekov

⁵⁸ Abdıldacan Akmatalliev “Kırgız Edebiyatının Tarihi”VIII cilt , “Cengiz Aytmatov Dil ve Edebiyat enstitüsü yayınevi” , Bişkek 2012 , s 15

⁵⁹ <http://http://www.turkosfer.com>

sürdürmüş 1917-1924 yılları arasında bu destanın 400,000 mısra tutan metnini tespit etmişlerdir. Bu metinlerden üç epizod yayınlanmıştır .

1) Semetey'den bir bölüm, Manas'ın oğlu Semetey hikayesinden bir parça, Arap harfleriyle Kırgız Türkçesiyle 3620 mısradır. 1925'te Moskova'da basılmıştır. Manasçı Tımbek rivayetidir. Tespit eden Arabayoğlu'dur.

2) Büyük Çin Seferi epizodu (Kırgız Türkleri buna “Çon Kazat” yani “Büyük Gazavat” derler.) Bu kısmın Rusçaya çevirisi yayınlanmıştır. Manasçı Sagımbay Orozbekoğlu rivayeti olup, aşağı yukarı 28,000 mısradır.

3) Er Töştük epizodu. Rus harfleriyle Kırgız Türkçesiyle 13,200 mısra, 1956'da Frunze'de basılmıştır. Manasçı Sayakbay Karalayev rivayetidir.⁶⁰

Sayakbay Karalayev'in rivayet ettiği Manas metni 400,000 mısradır; Orozbekoğlu'ndan ise 1922-26 yıllarında 250,000 mısra tespit edilmiştir. Rodloff'un tespit etmiş olduğu “Semetey” bölümünün iki rivayeti 1078 mısrayı içeren ilk rivayetinin içeriğidir.

Böylece Manas destanı ilk kez XVII. yüzyılda Sayfeddin Aksi Kenti' nin Fars dilinde yazdığı Mecmaü't–Tevarih'te epizod olarak yazıya geçmesinden sonra XIX. yüzyılın ikinci yarısında Manası anlatan comokçuların varlıklarıyla ilgili ilk malumatlar da toplanmaya başlamıştır. Bu comokçularla ilgili bilgiler saha gezgini araştırmacılar Ç.Ç.Valihanov, V. V. Radlov, V.V. Smirnov, A. Dyord tarafından edinilmiştir. Comokçuların özgeçmişleri ve icralarını araştırma, toplama, derleme ve yayınlama işlerine XX. yüzyılın başlarında tam anlamıyla eğilmeye başlanmıştır. Bu çalışmalara ayrıca M.O. Auezov, K. Rahmatullin, V.M. Jirmunskiy, B.M. Yunusaliev, R.Z. Kıdırbaeva, S. Musaev, Z. Mamıtbekov, S. Begaliev, K. Kırbaşev, K. Sadıkov, H. Bekmuhamedova, K. Kalçakeev, K. Cumaliev v.b. gibi araştırmacılar büyük katkılarda bulunmuşlardır.⁶¹

Adı geçen araştırmacıların özenli çalışmaları sonucunda manasçıların kendi icralarına göre yarattıkları varyantlar tespit edilmiştir. Bu varyantlardan Sayakbay Karalayev varyantı, Sagımbay Orozbekov varyantı başta olmak üzere birçok manasçının varyantları tespit edilip, Çin'li Kırgız manasçısı Cusup Mamay varyantı da dâhil

⁶⁰<http://www.turkosfer.com> “Manas Destanının İncelenmesi”

⁶¹ Mirlan Cumaliev , “Manas ayтуучулук өнөр” Бишкек Гуманитардик Университеси , Бишкек 2002 s 5

destanın tespit edilen varyantları sayıca artmıştır. Günümüzde Manas Destanı'nın seksen civarında varyantı olduğu söylenmektedir; ancak henüz tespit edilememiş halk arasında sanatlarını icra eden manasçıların varlığı da şüphe götürmeyen bir gerçektir.

Araştırmacıların dışında bazı edebiyatçılar ve yazarlar da Manas Destanıyla ilgili bilimsel çalışmalar ortaya koymuşlardır. Başta C. Aytmatov, K. Asanaliev, A. Tabaldiev, A. Saliev, S. Zakirov, K. İbraimov, O. Sooronov'lar gibi önemli isimler olmak üzere kendi bilimsel araştırmalarıyla Destanın tanıtılması ve evrensel değerinin korunmasında önemli katkılar sağlamışlardır.⁶²

3.3. Destan Anlatıcılığı Olarak Manasçılık

Günümüzde Manas Destanı'nı meslek edinerek/icracılık ile sözlü halk edebiyatına büyük katkıda bulunan herkes Manasçı olarak anılmaktadır.

“20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar bu sanatçılara “ırçı (şarkıcı), akın (şair), comokçu (destancı)” deniliyorsa da daha sonra “Manasçı” terimi ile Manas Destanını ustasından öğrenen, üreten, kendi sanatsal seviyesine ulaşmasını sağlayan ve nesilden nesile geçmesini sağlayan sanatçılar kastedilmiştir.”⁶³

Manasçı için önceden farklı terimler kullanılmış olsa da zaman içinde bu durum değişmiştir. Eskiden şair, şarkıcı, comokçu terimleri Manas destanını anlatanlar için geçerli ise daha sonra daha direkt bir tarif/ kelimeyle manasçı olarak adlandırılmışlardır.

Manasçının esasında kim olduğuna dair M. Cumaliyev'in tarifi ve Manasçıları araştıran akademisyen Profesör A. Karıpkulov'un açıklaması şu şekildedir:

“Manasçı, her şeyden önce “Manas” Destanını nesilden nesile aktaran bir ileticidir. Fakat araştırmacıların dikkatini çeken esas nokta bu değildir. Yetenekli manasçıya yöneltilen, Manas söylemeyi nereden öğrendin ya da nasıl başladın

⁶² Mirlan Cumaliev , “Manas ayтуучулук өнөр” Бишкек Гуманитардык Üniversitesi , Бишкек 2002 s 5

⁶³ Doğan Kaya , “Kırgızların Yaşayan Dört Büyük Manasçısı”

dogankaya.com/fotograf/dort_buyuk_manasci.pdf s. 1

http://turkoloji.cu.edu.tr/HALK%20EDEBIYATI/dogan_kaya_dort_buyuk_manasci.pdf

sorusunun cevabı, yukarıdan (gökten) gelen bir gücün ve ayanın ya da ruhların yardımı, kehanet rüyaların sonuçları diyen cevaplarındadır.”⁶⁴

Akademisyen V.M. Jirmunskiy’in açıklaması da şöyledir:

Manas anlatıcılarına “Manascı” denir. Genellikle onlar profesyonel yaratıcılar ve çoğu zaman da çeşitli epik şiirleri, geniş bir repertuarda yer alan halk ritüelini şiirler ile birleştirmeyi mükemmel bir şekilde gerçekleştirmeyi bilirler.⁶⁵

Yukarıdaki Manas Destanı araştırmacılarının Manas anlatıcısının tanımlayan açıklamalardan farklı bir açıklamada bulunan, benim de eğitiminden geçtiğim dramaturg, tiyatro araştırmacısı, yönetmen Canış Kulmambetov tiyatral nitelikte bir bakış açısıyla Manas Destanı’nın epik dram olduğunu; bununla birlikte manasçı için “anlatıcının tiyatrosu” olduğu fikrini oluşturmuştur. “Manas Kırgız Elinin Epikalık Draması, jana epikalık teatri” makalesinde şöyle açıklamıştır:

“Manas” destanının epik tiyatro olarak incelenebilmesini sağlayacak ana unsur manasçının (performansçının) yeteneğidir. “Manas” sözlü halk sanatı olduğundan dolayı, performansçı–manasçı (aed, narrator, gidayu) etkisiyle, halka (izleyicilere) sunulagelmıştır. Tabii anlatıcı olan yerde kesin ikinci (komponent)–publika (izleyici, dinleyici). Ya da tam aksine ikinci komponent olmadan (publika-seyirci-dinleyici) birinci komponentin (performansçı, anlatıcı) olması mümkün değildir. Bu iki komponentten birisi olmazsa “Manasın” bugüne kadar ulaşması pek de mümkün olamayacaktı. “Manas” destanını halksız (seyirci–dinleyici) düşünmek mümkün değildir. “Manas” ancak halkın toplandığı yerde, insanların oluşturduğu bir kalabalığa anlatılır. “Manasın” anlatılışı individdik akt değil – publiktik akttır. Böylesine bir atmosfer ancak tiyatronun doğasında yer alır. Aristoteles’te olsun, Bertold Brecht’in teorisinde olsun tiyatronun en baştaki semiyolojik emaresi performansçı ve seyircidir (dinleyici-seyirci). Bu iki unsur olmadan tiyatronun olması mümkün değildir. Dolayısıyla bu iki faktörün olduğu yerde ne sıfatla anılırsa anılsın bu bir tiyatro sanatı olarak adlandırılmalıdır.”⁶⁶

Manas Destanı’nın (Epos) Kırgız halkının epik dramı düşüncesini savunan C. Kulmambetov manasçıları da Yunan destancılarıyla (Epos anlatıcıları) kıyaslayarak “Manasçı” ya “anlatıcı tiyatrocü” görüşünü şöyle açıklamıştır:

⁶⁴Mirlan Cumaliev , “Manas aytuuçuluk önör” Bişkek Gumanitardık Üniversitesi , Bişkek 2002, s. 7

⁶⁵ Mirlan Cumaliev , “Manas aytuuçuluk önör” Bişkek Gumanitardık Üniversitesi , Bişkek 2002 s 9

⁶⁶ Canış Kulmambetov, “Manas” kırgız halkının epic dramı ve epic tiyatrosudur” , Kırgızistan -Türkiye “Manas”Üniversitesi konferansı sunumu , Bişkek 2011, s 7

“Antik Yunanda destan anlatıcıları Aed ve Rapsod olarak ikiye ayrılmıştır. Aed destanın kendi varyantının yaratıcısı ve aynı zamanda anlatıcısıdır. Aed, doğaçlamaya dayanarak halkın önünde kendi varyantını icra etmiştir. Buradan da manasçılığın sanatsal biçemiyle benzerliğini görebiliriz. Rapsodlar ise kendi varyantı olmayan hazır metni ezberleyip anlatanlara verilen isimdir.

Kırgızlarda da buna benzer bir ayrıma gidilerek manasçılar ikiye ayrılabilir. Büyük destancı (çon comokçu-manasçı) ve yarı destancı (çala comokçu-çala manasçı). Büyük destancı, kendi varyantı olan manasçıyı işaret eder. Yarı destancı ise kendi varyantı olmayan, mevcut metni ezberleyip anlatan manasçılara denilmektedir. Bu sebeple de manasçılığa yeteneğe dayalı bir “anlatıcının tiyatrosu” denilmesi doğru olacaktır. “Manas” Destanı’nı ise büyüklüğü, şiirselliği ve doğaçlamanın etkin yer alışı gibi sebeplerle “epik tiyatro” olarak kabul edebiliriz. Yaratıcı ve anlatıcı da eşzamanlı olarak kendisidir. İcracı, şair, anlatıcıdır (Akın –poet, atkaruuçu).”⁶⁷

Kulmambetov’dan anlaşıldığı üzere manasçıların performansı şiirsel yapısıyla, söze dayalı oral kültür mirası olarak günümüze kadar ulaşmış; sözlü halk edebiyatının önemli bir örneğidir. Tiyatral bir bakış açısıyla ise “anlatıcı”, halk arasında, topluluk önünde şiirsel bir destandaki monolog, diyalog, dramatik çatışmaları anlatmaktadır. Dinleyiciler de anlatıyı ve anlatılanı yaşayarak oturup manasçıyı izlemişler; halen de bu gelenek sürmektedir. Sonuç olarak manasçıyı “anlatıcı tiyatrocunu” olarak tiyatral bir unsur varsayabiliriz.

Manas Destanı’na geleneksel epik tiyatro denilebilmesini sağlayan bir başka durum ise destanın yazılışının genel kurgusu yani olayların serimidir. Destandaki hemen her olayın başında olay yeri, zaman, mekan, kahramanlarla ilgili detaylar anlatılır. Anlatıdan sonra monolog, diyalog, dramatik çatışmalar gibi güçlü unsurlarla dramatik olay örgüsü şekillenir.⁶⁸

Mambetturdu Mambetakun’a göre Manasçılığın geleneksel tiyatro ile ilgili şunları kaleme almıştır.

“Kırgız halk destanı olan “Manas” anlatımı sırasında gerçek, canlı, müzikal yapısıyla güzel sanatların bir örneğine dönüşmektedir. Ezgi ve

⁶⁷ Canış Kulmambetov, “Manas” kırgız halkının epic dramı ve epic tiyatrosudur” , Kırgızistan -Türkiye “Manas” Üniversitesi konferansı sunumu , Bişkek 2011, s 7

⁶⁸Mambetturdu Mambetakun, “Manas destanının varyantları ve manasçılık”, Bişkek 2014, Nur-As yayınevi, s 276

canlandırma/mimetik eşliğinde icra edilen manasçılık geleneksel milli tiyatrunun öncü örneği olmuştur. Kırgızın boz üyün (göçebe halkın yaşadığı çadır) içinde yakılan ateşin etrafında toplanan halk ve baş köşede oturan manasçının bulunduğu yerden aşağı yukarı gerçekleştirdiği çeşitli hareketlerle anlatmasına “Tek kişilik tiyatro” olarak bakabiliriz. Eğer katılımcı çok ise boz üyün üzerindeki bez açılıp “sahne”yi genişletmişlerdir. Mevsim yaz ise gokyüzü altındaki bütün kırsal sahne olmuştur.”⁶⁹

Görüldüğü üzere manasçı toplanan halkın/katılımcının önündeki oyuncudur. İcra sırasında destan sözüyle, ezgisiyle, yüz ifadesiyle, jestleriyle bir arada sunulur. Manasçı, sayılan unsurların birini bile atlamadan anlatımı gerçekleştirir. Bu yüzden seyirci önündeki destancı anlatıcı, şair, ozan, kendi kendini yöneten bir yönetmen olarak performans gerçekleştirir. Manasçılar destandaki kahramanların belli başlı geleneksel hareketlerini, yüz ifadelerini, savaş günlerde zorluklarla karşılaştıklarında ya da iyi günlerde neşe içindeki günlerini tasvir etmek amacıyla kullanarak tiyatro sanatındaki ikiliği tek başlarına yansıtırlar. Büyük manasçı Cusup Mamay’ın dediği gibi destandaki her kahraman her durumda dik durmuş ve hiçbir zaman yere bakmamış her zaman karşısındakinin gözünde dik bakmıştır. Kırgızların tiyatral unsurlarını taşıyan, seyirci ve dinleyicilerin eşliğinde yapılan, topluluğun gençlerinin şarkılı atışmalarıyla, ozanların taşlamalarıyla, ır kese oyunları ile Manasçılık Kırgızların klasik geleneksel tiyatrosunda önemli bir yer tutar.

Mambetakun’dan aktarıldığına göre, Manasçılık yeteneğinin tiyatro ile bağıntısını kurabilmek adına, Fin Destanı “Kalevala”nın yayınlanmasının yüzüncü yıl kutlama etkinliğinde büyük destancı Sayakbay Karalaev ve “Manas” üzerine söylenenler son derece önemlidir.

“Ben birçok halkın masalci, destancı, anlatıcılarının destan anlattıklarını duymuştum, görmüştüm. Fakat Sayakbay gibi inanılmaz yetenekli bir anlatıcıyı görmemiştim. Onun şimdiki anlattığı Manasın dilini anlamasak bile olayı anlayıp çok etkilendik.”⁷⁰

⁶⁹ Mambetturdu Mambetakun, “Manas destanının varyantları ve manasçılık”, Bişkek 2014, Nur-As yayınevi, s 271

⁷⁰ Mambetturdu Mambetakun, “Manas destanının varyantları ve manasçılık”, Bişkek 2014, Nur-As yayınevi, s 275

Oyuncunun teknik ve sanatsal gücünün altının çizildiği bu anekdot ile sözsüz bir tiyatral biçim olarak değerlendirildiğinde nitelikli bir anlatıyla seyirciye olay adeta yaşatılabildiği açıkça anlaşılmaktadır.

Kulmambetov'un makalesinde Manas anlatıcısının performansı “anlatıcı tiyatrosu” olarak değerlendirilmiş; destancı bir “oyuncu” olarak tarif edilmiştir. Bunu doğrular nitelikte büyük manasçı Sayakbay Karalaev'in anlatısıyla ilgili Kırgız toplumunun dünyaca ünlü yazarı Cengiz Aytmatov ise şöyle açıklamada bulunmuştur:

“Sayakbay Karalaev geniş omuzlu, esmer, iri parlayan gözlere sahip, iç dünyasına göre (Piskolojik durumuna göre) yüz ifadesi hemen değişen, enerji dolu (canlı), güler yüzlü, hoşgönüllü, canayakın bir insandı. Manasçı destanın manasına kendini kaptırıp, bir anda padişaha, bir anda ayakkabıcıya, aniden hanımefendiye, çocuğa, kahramana, haine, aşka arzu edene, bir anda at binip düşmana sefere çıkana dönüşür; kısacası değişip durdu.”⁷¹

Aytmatov'un açıklamasına bakıldığında tam anlamıyla bir oyuncudan, hem de sahnesinde tek başına duran bir oyuncudan bahsedilmektedir. Bir anlatıcının birçok karakteri canlandırmasından hayranlıkla söz edildiği göze çarpmaktadır. Dolayısıyla bu verdiği tanımlamaya bakılarak bir anlamda Kulmambetov'un dediği “anlatıcı tiyatrosu”dan bahsedildiğini söyleyebiliriz. Aynı zamanda bu yaklaşımla Geleneksel Türk Tiyatrosunda yer alan meddaha da benzetilebilir. Bir meddahın kadının, erkeğin, hanın, hizmetçinin karakterini canlandığı gibi bir manasçı da aynı performansı göstermektedir. Meddahın bir bastonu, mendili vardır. Bir manasçı da kamçı kullanabilir. Sahnesi, dekoru olmayan bir yüksekçe bir yerdir. Çevresine kalabalığı toplayıp performansını sergiler. Yine benzer bir şekilde dairesel açık bir alanda manasçının önündeki oturma düzenine benzer şekilde etrafını çevirerek toplanan izleyicilere anlatıcılığını yapar. Dolayısıyla meddahın da manasçının da anlatıya dayanan geleneksel tiyatro oyuncusu denilebilir.

⁷¹ Abdıldacan Akmatalliev, Aynek Caynakova, “Baatırdık Epos” (Sayakbay Karalaevdin varyantı boyunca), “Turar yaynevi”, Bişkek 2010, s 5

Yukarıdaki araştırmacıların açıklamalarından gibi Manas anlatıcılığında tekniğın ve doğuştan gelen bir yeteneğın olması gerektiğı söylenebilir. Birçok manasçı, destanın ezberleyip söylenerek değıl; yaşıyıp/yaşatılıp aktarılmasıyla anlatının gerçekleşeceğini söylemektedir. Olayların içinde bu derecede olabilmeleri, kendilerinin o an anlattıklarını yaşamışçasına/yaşıyormuşçasına anlatmaları manasçıların çoğunun rüyasında Manas destanındaki kahramanlarla karşılaşıp onlarla kımız içip, onların duasını alıp, aynı sofrada yemek yemeleri, olayları görmeleri sayesinde gerçekleştiğı söylenmektedir. Eğer herhangi bir insan böyle bir belirtiyile karşılaşmış, rüya görmüşse, üstatlara gider ve manasçılığa yöneltilir. Eğer Manas anlatmayı kabul etmezse ya hasta olacaklarına (cindi) ya da hayatlarını kaybedeceklerine inanılır.

Manas anlatıcılık dönemlerinin başlarında anlatıcının destana tamamen hakim olması gerekir. Teknikleri ise bu aşamadan sonra üstatlardan öğrenir. Manası anlatırken olayların neresinde güçlü bir anlatım gerektiğini, nerede yüksek tempo, nerede sesin yükselmesi, nerede mimik, nerede jest kullanılması gerektiğini öğrenirler. Ancak bu tekniklerle dinleyenler de sanki olayın içinde kendileri de varmış gibi inançla yaşayarak dinlerler. Manas destanı anlatıcıları, Manas araştırmacıları tarafından tiplerine göre şöyle sınıflandırılır:

1. Üyrönçük Manasçı (Öğrenmekte olan Manasçı)
2. Çala Manasçı (Yarı manasçı anlamına yakın)
3. Çınığı Manasçı (Gerçek Manasçı)
4. Çon manasçı (Büyük Manasçı)
5. Cazgıç Manasçı (Yazıcı Manasçı)

1. Üyrönçük Manasçı: Bu aşamada manas anlatmayı öğrenmekte olan kimse destanın metnine hakim olur. Destandaki olaylarla derinlikli olarak tanışır. Ustasından söyleme teknikleri öğrenir ve onun söylediğı epizodları dinleye dinleye ezberleyip söyleme şeklini oturtuktan sonra, önce sınırlı sayıdaki kişilere örenğın ailesine, komşularına anlatır; zamanla topluluk önüne çıkmaya başlar.

Manas araştırmacısı B. Yunusaliev ileride comokçu (manasçı) olabilmek için çalışan bir adayın mevcut yeteneği dışında bilmesi gereken unsurları aşağıdaki gibi sıralamıştır.

“a) Her olayın güdüsü ve olayın gelişimi

b) Bir olay ile ikinci (Epizod) olayı bağlama teknikleri

c) Destandaki kahramanların tüm özgeçmişi

ç) Karakterlerin bütün şartlardaki (günlük hayatta, savaşta v.b.) portreleri

d) Olayda yer alan hayvanların doğduğu yer, yaşadığu yerlerin özellikleri

e) Kahramanlara ve onların bindikleri atlara ve sürekli kullandıkları eşyalara verilen isimler (Epitetler)

f) Ana monologların akışı (Mazmunu)

h) Destana ait ezgi

i)Farklı epizotları anlatma tarzı (jest, mimik).”⁷²

Bu unsurların gelişimi manasçının kaydedeceği ilerlemeyi ve büyük manasçı seviyesine geçişini sağlamaktadır.

2. Çala Manasçı: Manasçılık mesleğinin ikinci aşamasındaki gruba giren manasçılardır. Bu gruptaki manasçılar Yunanların rapsodlarına benzetilmektedir. Çala manasçılarının kendi varyantı bulunmaz. Fakat destanın belli başlı bölümlerinden ilginç epizodlar seçip küçük değişiklikler yaparak ve canlandırarak anlatabilen anlatıcılardır. Diğer aşamadaki manasçılara göre çala manasçılarının sayıca daha çok olduğu bilinmektedir.

3. Çınığı Manasçı: Gerçek manasçılar terimi Manas Destanının üç bölümünü de en ufak detayına kadar anlatabilen, halk tarafından büyük saygı gören manasçılar için kullanılmaktadır. Destanın yeni bir varyantını düzenleyebilir, olay örgüsüne hakim ve destanı baştan sona kadar kendi özgün sözleriyle anlatabilirler. Gerçek manasçılar Manas Destanı'nı halk arasında yaşatan, nesilden nesile aktaran, destanın gelişmesine

⁷²K. Cumaliev , M. Cumaliev , “Manasçılırdın tipleri cana mektepteri” , Bişkek Gumanitrdık Üniversitesi Yayını , Bişkek 2008 , s 6

büyük katkı sağlayan destancılardır. Ayrıca Tanrı tarafından yetenekle donatıldıkları ve bu durumun da “rüya, ayan” yoluyla onlara malum olduğuna inanılmaktadır.

4. Çon Manasçı: Manasçılık mesleğindeki en yüksek mertebedir. Bu unvan çok az sayıda manasçı için kullanılır. Manas Destanı'nın üç bölümünü baştan sona kadar kendisinin yarattığı varyantla anlatabilirler.

“Bu derecedeki manasçılar “aa” diye ağzını açmasıyla birlikte, ağzından şiiri dökülen, hayatı boyunca anlatsa bile destanın sonuna ulaşamayan, halk ağzında efsane olarak kalan insanlar olmuşlardır. Bu gruptaki bulunan az sayıdaki isimlerden bazıları Nooruz i Çonbaş, Keldibek Barıboz Uulu, Balık Kumar Uulu , Tımbek Capıy Uulu, Nazar Bolot uulu, Çoyuke Ömür uulu, Çoodan v.b.”⁷³

Cazgıç Manasçılar: Manasçı tiplerinin içinden daha sonra ortaya çıkan bu terim, Manas Destanı'nı malumat yoluyla edinip, kendi yorumuyla varyantını oluşturanlar için kullanılır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmışlardır. Cazgıç manasçılar toplum birikiminden duydukları destanın, olay örgüsünü, taşıdığı değeri derinlemesine öğrenip, kendileri baştan şiirselleştirerek, kendi varyantlarını yaratırlar. Bu tipteki manasçılara örnek olarak Togolok Moldo, İbrayım Abdırähmanov, Cusup Mamay sayılabilir. Cazgıç manasçılarının varyantları günümüzde genç manasçılar tarafından tercih edilip halk tarafından da ilgiyle dinlenilmektedir.

Manasçılar bütünü, anlatımlarına göre kendi aralarında birbirinden ayıran özelliklerini ortaya çıkaran kişi ise araştırmacı M. Auezov olmuştur. Auezov, manasçıların okul ayrımına göre sınıflanabileceği fikrini öne sürmüştür. “Okul nedir?” sorusunu şöyle yanıtlamıştır:

“Belli bir epik eserin anlatıcılarının birbirine olan etkilerin, usta-çırak eğitimi gibi unsurların sonucunda varyantlar ortaya çıkmakta ve üslup açısından kendi aralarında yakınlık, benzerlik göstermesi ya da diğer varyantlardan oldukça farklı olmasından kaynaklı oluşan gruplamaya folkloristikte/“anlatıcılar okulu” denir.”⁷⁴

Bu okulları araştıran birçok araştırmacı farklı yapıda özgün gruplamalar ortaya koymuş olsa da günümüzde genel geçer kabul edilen okullar şunlardır:

⁷³K. Cumaliev , M. Cumaliev , “Manasçılırdın tipteri cana mektepteri” , Bişkek Gumanitrdık Üniversitesi Yayını , Bişkek 2008 , s 18

⁷⁴ K. Cumaliev , M. Cumaliev , “Manasçılırdın tipteri cana mektepteri” , Bişkek Gumanitrdık Üniversitesi Yayını , Bişkek 2008 , s 92

“Narın’lı manasçılarının okulu ve öncüleri – Tınıbek Capiev , Sagımbay Orozbekov , Şapak Rısmendeev .

Issıkköl’lü manasçılarının okulu ve öncüleri- Akılbek , Çoyuke Ömürov , Sayakbay Karalaev.

Çüy-Talas’lı manasçılarının okulu ve öncüleri- Keldibek , Balık v.b.

Güney’li manasçılarının okulu ve öncüleri- Canıbay , Abdılada , Matisak v.b.

Yurt dışında yaşayan manasçılarının okulu ve öncüleri- (Çin Halk Cumhuriyeti) – Cusup Mamay “⁷⁵

Adı geçen okulların öncüleri de usta-çırak eğitimi neticesinde üsluplarını zaman içerisinde oluşturmuş ve miras olarak jenerasyonlar arasında aktarılmıştır. Ancak öncülerin varyantları halka arasında daha geniş alanlara yayıldığından ötürü çırakların ilgisini de bu öncü varyantlar çekmiştir. Diğer bir deyişle çırakların ilgisini çeken varyantlar öncü kabul edilmiştir. Fakat manasçılar okulu coğrafi olarak da ayrılmasına rağmen manasçılar Kırgızistan’ın tüm bölgelerini gezip anlatılarını sürdürmüşlerdir ve hemen her bölgeden takipçileri/çırakları olabilmıştır.

3.4. Manasçı Okul Öncülerinin Yaşamı ve Sanat Yapılarına Bakış

3.4.1. Narın’lı Manasçılar Okulu Öncüsü: Tınıbek Capiev

Halk arasında nam salmış bir manasçı olan Tınıbek Capiev Issıkköl Bölgesi’nde, Kaynar isimli yerde dünyaya gelmiştir. Manasçı bölgenin kültürüyle paralel olarak çocukluk yıllarını avcılıkla geçirmiştir.

Çocukluğundan itibaren müzik ve şiirle içiçe olan Tınıbek on dört yaşında Manas anlatmaya başlamıştır. Yirmi beş yaşına geldiğinde meslek olarak icra ettiği manasçılık alanında Kırgızların bilinen manasçıları arasında yerini almıştır. Manas Destanı’nın bütünü icra edebilen/anlatabilen büyük bir sanatçıdır.

⁷⁵ K. Cumaliev , M. Cumaliev , “Manasçılrdın tipteri cana mektepteri” , Bişkek Gumanitrdık Üniversitesi Yayını , Bişkek 2008 , s95-96

Bütün “gerçek manasçılar” gibi Tımbek de Manas anlatmaya Tanrıdan gelen “ayan” sonucunda başladığını olduğunu belirtmiştir. Gördüğü “rüyaya” kısaca değinmek gerekirse:

Tımbek, henüz ergenlik döneminde iken babasının yerine iş için ilçeye gitmek üzere yola koyulur. Yolculuk sırasında akşam saatleri geldiğinde konaklamak üzere bir eve misafir olur.⁷⁶ Ev sahiplerine çeşitli şarkılar söyler, bütün komşuları eğlendirir. Gece herkes yataklarına çekildiği sırada Tımbek ise dışarıda atının yanında uyuyakalır. Rüyasında, gölden uzak yamaçlarda kılıç ve kalkanları ellerinde, iri kıyım, saldırmaya hazır atlılar görür. Bir anda kendini onların arasında bulur. Arasından biri Tımbek’i çağırır ve tüm kahramanları ona tanıtır. “Biz savaşa hazırlanıyoruz, sen de bu savaşı anlat ve yarın bir kara koyun kes, Manas için dua et” der. “Dediklerimi yapmazsan büyük hastalıklara yakalanırsın” diye ekler. Bir anda herkes ortadan kaybolur. Uykusundan korku içinde uyanan Tımbek etrafına bakınır ve kimsenin olmadığını görür. Ancak kendinin de atının da kanter içinde kaldığını farkeder. Rüyasında gördüğü yere gidip baktığında ise atların izlerini ve tam da kendi ayağına uyan çıplak ayak izlerini bulur. Bu gizemli olaydan sonra rüyasında kendine söylenenleri gerçekleştirerek Manas Destanı anlatmayı kabul etmiş ve Manasçılığı öğrenmeye başlamıştır.

3.4.1.1. Sagımbay Orozbekov

Büyük bir comokçu ve manasçı olan Sagımbay Orozbekov Issık-Göl bölgesindeki Kabırğa olarak isimlendirilen yerde bir “tavşan yılı”nda⁷⁷ doğmuştur.⁷⁸ Zor bir çocukluk dönemi geçirmiştir. Babasının vefatından sonra ailece Narın’a göçmüşlerdir. Günümüzde Sagımbay Orozbekov “büyük manasçılar” arasında anılmakla birlikte oluşturduğu varyant halen genç manasçılar tarafından ilgiyle ve özenle anlatılmaktadır. Manas Destanı’nın üç bölümünü de anlatabilen bu büyük manasçının ilk adımları da rüyasında verilmiş ayanlar sonucunda başladığı bilinmektedir. Manasçılığına yön veren ilk “rüyası” aşağıdaki gibidir:

⁷⁶ K. Cumaliev , M. Cumaliev “ Tyaşandık Manasçılar cana Semeteyçiler “ , Bişkek Gumanitardık Üniversitesi , Bişkek 2006 , s 13-21

⁷⁷Doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, 1867 olduğu tahmin edilmektedir.

⁷⁸ A. Akmatiev , “Kırgız Adabiyatının Tarihi” , “şam” , Bişkek 2004 , s 194-195

Sagımbay manasçı ayan veren rüyayı ilk kez on beş yaşında görür. Babasının vefatıyla Narın'ın Koçkor ilçesine yerleştikleri yılın baharında bölgede bulaşıcı bir hastalık yayılır. Hastalık Sagımbay'ın ailesine de bulaşır, tüm aile fertlerini hasta eder. Hastalığın etkisiyle inleyerek uyku ile uyanıklık arasında geçer günleri. Bir gece Sagımbay rüyasında bir tarlada tek başına giderken birçok büyük boz üy (Kırgız çadırı), neredeyse bir dağ büyüklüğünde devasa atlar, her yerde kılıç, nayza (mızrak) gibi silahlar gören çocuk şaşkınlıkla donup kalır. Bir anda önünde bir atlı peyda olur ve “korkma oğlum, bu evlerin sahiplerine kimsenin gücü yetmemiştir!” der. Sagımbay boz üylerden birine adım atar ve içinde geniş omuzlu, iri kemikli alpleri görür. Oturanlar çocuğa misavirperverlikle yaklaşır, başköşeye oturtur. İçlerinden biri fıkralar anlatarak herkesi güldürüyorken bir anda bir başkası “bu çocuk comok anlatırmış” der. Sagımbay çekinip “hayır ben anlatamam” diye karşı çıkar. O esnada dışardan kahraman giysileri içinde bir genç, elinde ay baltasıyla içeri girer ve “anlatır mısın ya da başını keseyim mi” diye sorar. Fıkra anlatan adam “anlatırım de, genç yaşında mahvolma” diye telkinde bulunur. Korku içinde kalan çocuk çaresiz “anlatırım” der. Çocuk üç defa “anlatırım” dedikten sonra orada bulunan herkes yola çıkmak üzere atlarına atlayıp oradan uzaklaşırlar. Sagımbay tam o sırada uykusundan uyanır. Şafak sökmüştür Evden çıkanları kanlı canlı görmüştür. “Evden çıkanları gördünüz mü” diye ailesine heyecanla sorar. Onlar da gördüklerini ifade eder. O gün evde hasta olan kim varsa iyileşmiştir. Bunun üzerine bir koyun kurban ederler. Olaydan sonra hem Sagımbay, hem de ağabeyi Alışer Manas anlatmaya başlarlar.

3.4.1.2. Şapak Rısmendeev

Manas Destanının üç bölümünü de anlatan bir başka büyük manasçı Narın'lı manasçılar okulunun öncülerinden Şapak Rısmendeev'dir. 1863 yılında Narın'ın Şamşı adı verilen yerde dünyaya gelmiştir. Çocukluğundan itibaren sözlü halk edebiyatına, şiir yazmaya, şarkı söylemeye büyük ilgisi olan Şapak'ın köyüne manasçı Balık ile taşınır. Onun anlattığı Manas Destanı'nı dinleyen Şapak'ın merakı günden güne büyür. Nihayet Manasçı Balık'ın yanında üç yıl boyunca manas anlatmayı öğrenir.⁷⁹ “Gerçek ve büyük

⁷⁹K. Cumaliev , M. Cumaliev “ Tyanşandık Manasçılar cana Semeteyçiler “ , Bişkek Gumanitardık Üniversitesi , Bişkek 2006 , s 70

manasçı” olarak Şapak’a da Tanrı tarafından ayan verildiğine inanılır. Manasçılıkta son derece önemli olan ayanın ve rüyanın Şapak tarafından görüleni ise şöyledir:

Şapak 26 yaşında Manas anlattığı dönemde Anjiyan’a ağabeyinin koylarını satmak için gider.⁸⁰ Dönüş yolunda atı çok yorulduğu için yanındakilerden oldukça geride kalır. Atıyla dağlar aşır yorgun argın ilerlerken bir anda çakallar etrafını çevirir. O anda dağdan gelen bir sesle taşlar aşağıya doğru yuvarlanmaya başlar. Sesi duyan çakallar kaçıp kayıplara karışırlar. Etrafında kimsenin olmamasına rağmen Şapak ayak sesleri duyar. O günden sonra o ses manasçının kulağından hiç gitmez. Evine ulaşır aradan on beş gün geçtikten sonra dağdaki atların ayak sesleri yine duyulur Şapak uykusundan uyanır. O anda iki adam gelir “seni kahramanımız çağırıyor” der. Onlarla birlikte hemen yola koyulurlar. Kendini bir kalabalığın içinde bulur. Kalabalık Manas’ı anlatmasını ister. Bunun üzerine Şapak Manas’ı “az” bildiğini söyledikçe, kalabalık “çoğaltarak” anlatmasını ister. Şapak çaresiz korkuyla anlatmaya başlar. Dinleyenler Manas’tan sonra ellerini kaldırıp “Amin” diye dualarını bitirdikten sonra da ortadan kaybolurlar. Yaşanan bu gizemli olay sonrasında ise Şapak’ın manasçılık yeteneği daha da derinleştiği söylenir.

3.4.2. Issıkköl’lü Manasçıların Okulu ve Öncüsü Akılbek

Issık-Göl’ün Kıtay kabilesinden olan Akılbek XVIII. yüzyılın en önemli manasçılardan biridir.⁸¹ Fakat yaşamına dair yazılı kaynak olmamakla birlikte rivayetler de günümüzde çok sağlıklı değildir. Fakat varyantı kendi döneminin manasçıları tarafından ilgiyle takip edilen başat bir örnek olduğu için Issık-Göl’lü manasçılar okulunun öncülerinden biri olarak kabul edilmiştir.

3.4.2.1. Çoyuke Ömürov

Büyük manasçı Çoyuke Ömürov, Issık-Göl bölgesinde Maman köyünde dünyaya gelmiştir. Manasçı Manas Destanı’nın üç bölümünü de bilinen standartlardan daha iyi anlattığı zamanın dinleyicileri tarafından da söylenegelmiştir. Ne yazık ki kendi özgün

⁸⁰ K. Cumaliev , M. Cumaliev “ Tyanşandık Manasçılar cana Semeteyçiler “ , Bişkek Gumanitardık Üniversitesi , Bişkek 2006 , s 73-75

⁸¹S. Aliev , T. Kulmatov , “ Manasçılar cana İzildöçölör” , Kırgız Cibekcolu Fondu” , Bişkek 1995 , s 12

varyantı yazıya geçirilememiştir. Çocukluğundan itibaren müziğe ve şiire yakın olan Çoyuke Ömürov, yirmili yaşlarından itibaren manas anlatmaya başlamıştır. İlk adımları diğer öncülere benzer şekilde mucizevi rüyalarından sonra olmuştur.⁸²

Çoyuke'nin gizemli rüyası ve Manas anlatımındaki bilinen eşiği ise şöyledir:

Tarlada çalıştığı bir gün Çoyuke atını otlamaya bırakarak yorgunluğunu gidermek amacıyla uykuya dalar. Rüyasında aksakallı bir dede kendini takip etmek ister. Dede ile birlikte epey yol alırlar ve bir eve girerler. Eve girdiklerinde yatakta uzanan bir kahramanı görür. Selam verir ancak selamı karşılıksız kalır. Aksakallı adam manasçıya bir kese kımız verir. “Gördüğün adam Manas’tır, anlat ona” der. Öylece kırk eve girerler ve daha birçok kahramanı görür, kırk kese de kımız içerler. Bir anda Çoyuke uyanır ve atını bıraktığı yerde bulamaz. Atını aramaya başlar. Atını bulmasıyla birlikte, at üzerinde giderken kendini tutamayıp kanter içinde Manas anlatmaya başlar. Yolda görenlerin bazıları onu meczup zannederek yanından geçer gider bazıları da manası dinleyerek takip etmeye başlarlar. Eve gelene kadar Manas anlatan Çoyuke bir koyun kurban eder, akrabalarını çağırıp dualarını alır. O günden sonra manasçılığı başlamış olur.⁸³

3.4.2.2. Sayakbay Karalaev

Yirminci yüzyılın Homeros’u olarak nitelenen Sayakbay Karala Uulu Kırgız manasçılığında şüphesiz en önemli yere konumlanmıştır. Beş yüz bin beş yüz elli üç mısradan oluşan büyük varyantı bütün Kırgız dünyasına malolmuştur. Büyük manasçı Issık-Göl’ün Semiz-Bel bölgesinde 1894 yılında dünyaya gelmiştir.⁸⁴ Sayakbay’ın destancılığı kaynağı olarak babaannesinin mükemmel bir masalcı olması ve Sayakbay’ın da çocukluğundan itibaren bu masalları ilgiyle dinlemiş olmasıdır.

Elbette manasçıların olmazsa olmazı olan “rüya ile malumat” da manasçılığında etkin rol oynar. Anlatılan rüyalarından birine göre, Karalaev Ramazan ayında Caramazan⁸⁵

⁸² A. Akmataliev , “Kırgız Adabiyatının Tarihi” , “şam” , Bişkek 2004 , s180

⁸³A. Akmataliev , “Kırgız Adabiyatının Tarihi” , “şam” , Bişkek 2004 , s181-182

⁸⁴ S. Aliev , T. Kulmatov , “ Manasçılar cana İzildöçölör” , Kırgız Cibekcolu Fondu” , Bişkek 1995 , s100

⁸⁵ Ramazanla ilgili şarkı.

söyleyip söyleye ilerlerken Sayakbay küçük bir akarsuyu geçerken bir çığlık duyup korkudan bayılır. Kendine geldiğinde bir boz üyün karşısında olduğunu görür. Boz üyde Kanıkey olduğunu öğrendiği bir kadın görür. Kanıkey: “Hoş geldin. Kahramanlar savaşa çıkıyorlar” der ve kahramanlar için hazırlanan yemekleri tatmasını söyler. Sayakbay tabakların birinden et yemeye başlar. Bir anda boz üye bir ışık gelir ve geldiği gibi kaybolur. Sayakbay o esnada tek başına kalır. Aniden önünde bir kahraman peyda olur ve kahramanın Bakay Bilge olduğunu anlar. “Oğlum biz savaşa yol alıyoruz. Elini uzat da buğday vereyim. Altı yıl sonra comokçu olacaksın.” der. Bakay Bilge verdiği buğdayları Sayakbay’dan yutmasını ister. Sayakbay buğdayları yutacağı sırada buğdaylar toza dönüşüp boğazına kaçar. Bakay Bilge Sayakbay’ı diğer kahramanlarla tanıştıır. Ardından vedalaşıp ve ortadan kaybolur.⁸⁶

Bu gizemli rüyadan sonra da Sayakbay’ın manasçılığa olan ilgisinin arttığına ve yeteneğinin derinlik kazandığına inanılır.

3.4.3. Çüy-Talas’lı Manasçıların Okulu ve Öncüsü Keldibek

On dokuzuncu yüzyılın başlarında yaşayan manasçı Keldibek Barıbos Uulu Çüy vadisinin Cel-Arık bölgesinde on sekizinci yüzyılın sonlarına doğru doğduğu tahmin edilmektedir.⁸⁷ Babası Barıbos ırçı, aşık ve manastan da yer yer parçalar anlatan bir halk ozanıdır. Annesin de koşuk söyleyen bir kadın olduğu söylenir. Özetle Keldibek’in yeteneğini böylesine bir aileden almış olduğu düşünülebilir. Ancak ona göre ve alan araştırmacılarının da aktardığına göre manasçılığı verilen “ayanlar”dan gelmektedir.

Keldibek yaklaşık on yedi yaşında iken, tarlada koyun güttüğü bir sırada uyuyakalır ve bir rüya görür. Rüyasında gördüğü kahramanlar: “Senin evinde geceleyeceğiz. Ondan sonra da birkaç eve uğrayacağız. Bizi bütün saygı ve misafirperverliğinle ağırlamalısın.” derler. Genç Keldibek evine geldiğinde gördüklerini babasına anlatır. Babası rüyasından kimseye söz etmemesini nasihat eder. Bu olayın yaşandığı günü takip eden günlerden birinde evlerinde misafir ağırlarlar. Keldibek misafirlerine Manas anlatır. O gün Manas, kırk yiğidiyle birlikte tekrar rüyasında belirir. Bu kez üç yıl içinde Manas’ın Talas’ta

⁸⁶ S. Aliev , T. Kulmatov , “ Manasçılar cana İzildöçölör” , Kırgız Cibekcolu Fondu” , Bişkek 1995 , 102-103

⁸⁷ A. Akmatalliev , “Kırgız Adabiyatının Tarihi” , “şam” , Bişkek 2004 , s157

bulunan türbesine gidip dua etmesi, aksi takdirde soyunun kuruyacağı söylenir bu kez. Bu gizemli olaydan sonra Keldibek sanatını geliştirerek Manas'ın bütün bölümlerini anlatmaya başlar ve halk arasında da tanınan bir manasçı olur. Fakat Manas'ın türbesine gerçekleştirilmesi gereken ziyareti geciktirerek, dört sene sonra gidebilmiştir. Ne ilginçtir ki bu olaydan sonra Keldibek'in gerçekten çocuğu olmamıştır. Yaptığı ziyaretten sonra Keldibek, Manas'ı rüyasında değil “ayan” olarak gerçek hayatta gördüğü iddia edilir. Rivayete göre Manas bu karşılaşmalarında Keldibek'e “sanatın yaşadıkla senle gelecek; ancak neslin devam etmeyecek” demiştir.⁸⁸

Böylece Keldibek'in manasçı kimliği ile hayatı birbirine ilelebet bağlanmıştır denilir. Keldibek'in büyük manasçıların ortak özelliği olan Manas Destanı'nın üç bölümünü anlatabilmesi dışında, Almambet, Çubak, Sırgak gibi kahramanları ayrıca özgün bölüm olarak da kendi varyantında anlatmıştır.

3.4.3.1. Balık (Bekmurat) Kumar Uulu

1799 yılında doğduğu tahmin edilen Balık mahlaslı Kumar Uulu 1887 yılında vefat etmiştir. Babasının erken ölümü sebebiyle Talas'taki dedesinin yanında büyüyen Kumar Uulu çocukluk dönemi törelerin şekillendirdiği zorlu bir çocukluk geçirmiştir. Günlerden bir gün halktan vergi olarak toplanan koyunları vergi olarak Kokan Hanlığı'na götürmek üzere Talas'ın güneyine doğru yanında çok sayıda işçi ile yola çıkar. Talas'ta Ken-Kol civarında geceleme üzere Manas'ın türbesine yakın bir yer seçerler. Gece Manas yiğitleriyle birlikte, Balık'ın rüyasına girip kendilerinin hikâyelerini anlatmalarını söyleyip bir at hediye eder. Sabah olduğunda gerçekten de sahipsiz bir atın ortalıkta dolaştığını görür ve ata binip gider. Ufak destanları, halk masallarını on üç, on dört yaşından itibaren başlayıp anlatan Balık, yirmi yaşında sözü edilen rüyayı görmesinden sonra sanatını daha da geliştirip “gerçek manasçı”ların derecesine ulaşmış, halk arasında tanınmaya başlamıştır. Balık'ın ustasının kim olduğu bilinmemekle birlikte bir çok manasçıyı çırak edinmiş, yetiştirmiştir. Bu sebeple de Çüy-Talas'lı manasçıların öncülerinden biri olarak görülmüştür.⁸⁹

⁸⁸ A. Akmatiev , “Kırgız Adabiyatının Tarihi” , “şam” , Bişkek 2004 , s158

⁸⁹ A. Akmatiev , “Kırgız Adabiyatının Tarihi” , “şam” , Bişkek 2004 , s162

3.4.4. Güney’li Manasçıların Okulu ve Öncüsü Canıbay

Geniş kitlelerce tanınan semeteyci, 1869 yılında Narın bölgesinde dünyaya gelmiş 1942’de Toktogul’un güneyinde hayata gözlerini yummuştur. Babası erken vefat eden Canıbay ablasının yanına Ketmen–Töbö’ye yerleşmiş ve hayatının sonuna dek burada yaşamıştır. Usta semeteycinin söylemine göre ailesinde yedi kuşak boyu nesilden nesile aktarılarak Manas icrası gerçekleşmiştir.⁹⁰

Canıbay destanı ilk olarak babasından öğrenmiş ve on altı yaşından itibaren anlatmaya başlamıştır. Bununla birlikte rüya yolu ile de sanatının geliştiği söylenmektedir. Rüyasında üç adam gelir ve kendine korkmamasını, ömrünce Semetey bölümünü anlatmasını emrederler. Sonraki süreçte de sürekli destanın Semetey bölümündeki kahramanlar rüyasına girmiş; yirmi yaşına geldiğinde ise tam anlamıyla Semeteyci olmuştur.

3.4.4.1. Abdıldı Döölöt Uulu

Güneyli manasçılar okulunun önemli öncülerinden biri olan Abdıldı, 1899 yılında Özgön’deki Alga isimli köyde dünyaya gelmiştir. Manas anlatmayı eniştesi Kazıbay’dan öğrenmiştir. Büyük manasçı destanın epizotlarının anlatımındaki üstün sanatıyla, özel yeteneğinden herkese söz ettirmiştir. Abdıldı Döölöt Uulu anlattığı Manas epizotlarından “Manas ve kırk yiğidinin Almamabet ile tanışması”, “Almamabet ile arkadaş olmaları”, “Almambet’in tavsiyesiyle Manas’ın Kanıkey’le evlenmesi ve onların ziyafetle Talas’a taşınması”, “Kökötöy’ün aşısı” epizotları yazıya geçirilmiştir.⁹¹

3.4.4.2. Matisak Abay Uulu

Güney manasçılar okulunun öncülerinden sayılan Matisak Abay Uulu 1877 yılında Nookat ilçesinin Car-Korgon köyünde dünyaya gelmiş olup kaç yılında öldüğü tam olarak bilinmemektedir. Büyük manasçının anlattığı özgün Manas varyantı günümüzde Kırgız Milli İlmî Akademisindeki el yazmaları bölümünde saklıdır. Söz konusu yazmaları Manas araştırmacısı K. Miftakov derlemiştir. Varyantındaki “Manas’ın

⁹⁰S. Aliev , T. Kulmatov, “ Manasçılar cana İzildöçülör”, Kırgız Cibekcolu Fondu”, Bişkek 1995, s 33

⁹¹ S. Aliev , T. Kulmatov, “ Manasçılar cana İzildöçülör”, Kırgız Cibekcolu Fondu”, Bişkek 1995, s 5

çocukluğu”, “Manas’ın Kökçö ile kavgası ve Kankey’le evlenmesi” v.b epizotlar yazıya geçirilerek kayıt altına alınmıştır.⁹²

3.4.5. Yurt dışındaki Kırgız Manasçılar ve öncüleri

Kırgızların kültürel değerlerinin bugüne kadar korunmasında büyük katkıda bulunan halk şaheseri Manas Destanı’nın çok sayıda anlatıcısı bulunmaktadır. Günümüzde özellikle gençler arasında Manas anlatımında özel beceriye sahip, yetişmekte olan manasçılar vardır. Manas anlatıcılık geleneği yalnızca Kırgızistan coğrafyası ile sınırlı kalmamış yurt dışındaki Kırgızlar tarafından da halen sürdürülmektedir. Çok eski zamanlardan itibaren sürdürülen halk anlatım geleneğinin günümüzde de yaygın şekilde yaşatılması Kırgız kültürü adına şüphesiz mutluluk verici bir durumdur. Çalışmanın bu bölümünde Destan anlatımı geleneğinde önemli yer sahibi olan Çin’li Kırgız manasçısı Cusup Mamay ile birlikte Türkiye’li manasçı Ceenbek Yurdakoğlu, Afganistan’lı manasçı Aşım Afes ve Tacikistan’lı manasçı Alıyman Musakızı ile ilgili kısa bilgilendirme yapılacaktır.

3.4.5.1. Çin’li Kırgız Manasçı, Cusup Mamay

Çin Halk Cumhuriyeti’ndeki Kızıl Suu Kırgız otonomi bölgesindeki Kara Bulak köyünde dünyaya gelen Cusup Mamay hem Manas destanı anlatıcısı hem de Manasçı yazıcısıdır. Altı yaşında bir molladan okuma yazma öğrenen manasçı, ağabeyi Balbay’ın derlediği destanları okuyarak bu yolculuğa başlamıştır. On altı yaşından itibaren Manas anlatmaya başlayan destancı Manas Destanı’na olan hâkimiyetini geliştirmiş ve sekiz bölümüne kadar anlatımını icra etmiş ve kendi varyantını yaratmıştır. Daha sonra destanı yazıya geçirmiş, on sekiz ciltten oluşan “büyük mirası” yayımlanmıştır.⁹³

Cusup Mamay’ı Kırgızistanlı diğer icracı manasçılardan ayıran en önemli özelliği hiç kuşkusuz destanı sekiz bölüme kadar anlatması olmuştur. Sözü edilen sekiz bölüm

⁹² S. Aliev , T. Kulmatov , “ Manasçılar cana İzildööçülör” , Kırgız Cibekcolu Fondu” , Bişkek 1995 , s 75

⁹³K. Cumaliev , M. Cumaliev , T. Cumaliev , “ Çet Ölkölük Manasçılar cana Semeteyçiler” , Bişkek Gumanitarduk Üniversitesi , Bişkek , 2004 , s 5-6

“Manas” bölümü başta olmak üzere “Semetey”, “Seytek”, “Kenenim”, “Seyitim”, “Asılbaça-Bekbaça”, “Sombilek”, “Çigitay” bölümlerinden oluşur.

Cumaliev’lerin yurt dışındaki manasçılarla ilgili yaptığı araştırmaya göre Cusup Mamay’ın ustası babası olmuştur. Babasının kendine anlattığı Manas Destanı’ndan kısa bölümleri dinlemiştir. Anlatımdaki incelikleri, olay örgüsünü ve dramatik unsurları destekleyen mimik, jest, ses kullanımı gibi teknik eğitimi de ağırlıklı olarak babasından edinmiştir.⁹⁴

Destan anlatımında mimik, jest, ezgi kadar nefesi kullanımı, yani doğru soluk alıp vermek ve nefesin uzun süreli kullanımı/tutulabilmesi teknik açıdan oldukça önemlidir. Çünkü destanın icrası çok uzun saatleri bulabilir; öyle ki geceden sabaha dek anlatımın sürdüğü örneklerle sıklıkla rastlanır. Böylesine bir kaabiliyete/zanaate sahip olmak için sadece yeteneğin yeterli olmadığını, çok ciddi bir çalışmanın da zorunlu olduğunu hemen her manasçı bilmektedir. Bu yüzden de Cusup ile babası arasındaki usta-çırak eğitimi uzun bir sürece yayılmış, gelişimin hızla değil, zaman içinde olgunluk kazandığı bilinmektedir. Özetle Cusup Mamay Kırgız anlatıcılık geleneğinin korunmasında önemli rol oynamış büyük manasçılardan biri olmuştur.

3.4.5.2. Türkiye’li Kırgız Manasçı, Ceenbek Yurdak

Türkiye’li manasçı Ceenbek Yurdak’ın doğum/ölüm tarih ve yerlerine dair net bir bilgi yoktur. Cumalievler, Türkiye’li Kırgız Manas anlatıcısının Manası anlatımının/icrasının folklor araştırmacıları tarafından medya ortamında (ses) kayda alınmış olduğunu belirtir.⁹⁵

Sözü edilen kayıta Ceenbek Yurdak’ın Manas Destanı’ndan: “Cakıp Han’ın yaşamı ve evlat sahibi olmamasından yaşadığı üzüntü”, “Evlat sahibi olmak için ziyafet vermesi”, “Manas’ın dünyaya gelişi”, “Talas seferi” ve “Karagül’ün Sarıgül’den yara alıp vefat etmesi” bulunmaktadır. Folklor araştırmacılarının Ceenbek Yurdak’tan “Semetey”

⁹⁴ K. Cumaliev , M. Cumaliev , T. Cumaliev , “ Çet Ölkölük Manasçılar cana Semeteyçiler” , Bişkek Gumanitarduk Üniversitesi , Bişkek , 2004 , s 17

⁹⁵K. Cumaliev , M. Cumaliev , T. Cumaliev , A.g.e. , Bişkek Gumanitarduk Üniversitesi , Bişkek , 2004 , s73-75

bölümünün de kayıt altına alındığını; ancak bilinenden kısa ve bazı karakterlerin de isminin değiştirilip anlatıldığını tespit etmişlerdir.⁹⁶

Yine de araştırmacıların bu tespiti doğrultusunda Manas Destanı'nın boyutuna göre kısa ve karakter isimlerinde yapılan değişiklik neticesinde destan değer kaybına uğramış olarak değerlendirilmez. Her ne kadar anlatım tarzında ve bazı olaylarda değişiklik olsa da Manas Destanı'nın Kırgızistan sınırları dışında da değerini kaybetmeksizin, nesilden nesile Kırgız Manas Destanı olarak aktararak edebi ve kültürel değerinin korunması açısından son derece önemlidir.

3.4.5.3. Afganistan'lı Kırgız Manasçı, Aşım Afes

Afganistan'ın Badahşan vilayetinde bulunan Çon Pamir Vadisi'nde, 1912 yılında dünyaya gelen Aşım Afes kopuzcu ve manasçı olarak anılmaktadır. Bu manasçıyla ilgili Fransız Türkologu Remi Dor, manasçının anlatımını birincil ağızdan duymuş, yazıya aktarmış ve yayımlamıştır. Araştırmacılar Cumalievler'e göre Türkolog Remi Dor 1973 yılının 1 Temmuz'unda manasçıyla buluşmuş ve Manas Destanı'ndan "Manas'ın Şooruk'un kızı Nakılay'la evlenmek için gösterdiği çaba", "Manas, Talas'ın atlarını alıp savaşmaları" bölümlerinden oluşan toplamda 616 mısradan oluşan derlemeyi yazıya geçirmiştir.⁹⁷

Yukarıdaki bilgiler ışığında Kırgızlar nerede olursa olsunlar yaşadıkları her coğrafyada özellikle Manas Destanı anlatımını yaşatmıştır. Buna göre kültürlerinin Manas Destanı ve anlatımının olmadığı takdirde eksik kalacağı sonucuna ulaşılabilir.

3.4.5.4. Taciksanlı Kırgız Manasçı, Alıyman Musa Kızı

Alıyman Musa Kızı Taciksan'daki Tooluu-Badahşan Otonom Bölgesi'nde dünyaya gelmiş ve Manas anlatmayı babasından öğrenmiştir. Alıyman Musa Kızı'nın Manas anlatımından "Manas'ın doğumu ve çocukluğu", "Şooruk'un kızı Nakılay'la

⁹⁶ K. Cumaliev , M. Cumaliev , T. Cumaliev , A.g.e. , Bişkek Gumanitarduk Üniversitesi , Bişkek , 2004 , s75

⁹⁷ K. Cumaliev , M. Cumaliev , T. Cumaliev , A.g.e. , Bişkek Gumanitarduk Üniversitesi , Bişkek , 2004 , s79

evlenmesi”, “Manas’ın Kazka Han’ı Almambet’in atlarını alıp, Akçimgen’de birlikte savaşmaları ve yaradar olmaları” epizodları derlenmiştir. Toplam 800 satırdan oluşan epizod Aliyman’ın anlatından doğrudan yazıya geçirilmiştir.⁹⁸

Destan anlatıcılığında nadiren de olsa, özellikle Manas ve Semetey anlatımında, kadın anlatıcılara rastlanmaktadır. Kırgızistan’da kadın manasçıların sayısı maalesef bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar azdır. Bu durumun altında yatan sebep, yerel açıklamalara göre, “Bir kadının manasçılığın yükünü taşımasının zor olması” söylemi ile açıklanır. Bu duruma rağmen az da olsa kadın manasçıların varlığı sevindiricidir.

3.4.6. Manasçı İle Şaman Benzerliği

Şamanizmle ilgili yapılan araştırmalar göstermiştir ki Şamanizm, insanlığın en eski dinlerinden ve dini yaşam biçimlerinden biridir. Din mi ya da sadece bir inanç/yaşam biçimi mi olduğu görüşü üzerinde halen geniş kitleler tarafından tartışılmaktadır.

Şamanizm, ister din olarak, ister inanç/yaşam biçimi olarak görülsün; neticede şamanlığın bir tanımının yapılması gerekir. Michel Perrin’in “Şamanizm” kitabında şamanizmin tanımı şöyle yapılmıştır.

“Şamanizm, insanın ve dünyanın özel bir tasarımı içerir. İnsanlar ile “Tanrılar” arasında özel bir bağ olduğunu varsayar. Şamana, her türlü dengesizliği önleme ve her türlü talihsizliğe karşı koyma işlevi yükler. Şaman, insanların başlarına gelen talihsizliklerin nedenlerini açıklamakla, bu sıkıntıların önüne geçmekle ya da acılarını yatıştırmakla yükümlüdür. Bu anlamda Şamanizm bir dizi eylemin altında yatan bir dizi fikirler bütünüdür. Dolayısıyla kavranması, ancak, uygulanış biçimine ve uygulanışından doğan sonuçlara göz atmakla mümkündür.”⁹⁹

Yukarıdaki açıklama incelendiğinde inanç/yaşam biçimi olduğu görüşünün daha baskın olduğu görülmektedir. Fakat uygulanış biçimine bakarsak derin bir hassasiyet gerektiren durumlar için şamanın üzerindeki yükümlülüğü yerine getirip insanları talihsizlikten kurtarıyor olması Tanrısal bir bağıntısının da bulunduğu fikrini doğurur. Bir inanç/yaşam biçiminin bir dine dönüşmüş olması olarak da değerlendirilebilir.

⁹⁸K. Cumaliev , M. Cumaliev , T. Cumaliev , A.g.e. , Bişkek Gumanitarduk Üniversitesi , Bişkek , 2004 , s98-99

⁹⁹Michel Perrin, (Çev. Bülent Arıbaş), “Şamanizm”, “İletişim yayınları”, İstanbul 2016, s11

Şamanizmin görüldüğü yayılıma coğrafi açıdan bakıldığında çoğunlukla İç Asya ve Orta Asya'da yaşayan Türk kavimleri arasında uygulanmış olduğu görülür.¹⁰⁰ Şamanizm'in Orta asya ve Sibirya'ya özgü tipik bir dinsel olgu olmasının yanı sıra Amerika'nın Kuzey ve Güney Bölgelerinde, Avustralya'da, Endonezya'da, Çin, Tibet, Güneydoğu Asya ve Japonya'da da şamanizme dair benzer uygulamaların/biçimlerin görülmesi kapsam olarak geniş bir coğrafyayı içine aldığı anlaşılmaktadır.

Esas olarak büyüye ve sihire (efsuna) dayanan şamanizmde yaşam gök, yer ve yeraltı olarak üç kademeli düşünülmüştür. Şamanizm inancına göre gökyüzünde iyi ruhlar, yeraltında kötü ruhlar, yeryüzünde ise insanlar bulunmaktadır.

Cemal Şener'e göre Şamanizm'in inanç sistemi şu şablon üzerine konumlanmıştır. Şamanizmde Ülgen, iyi ruhların gökyüzü tanrısıyken Erlik, ise yeraltındaki kötü ruhların tanrısıdır.¹⁰¹ Bu iki tanrının ailesi, akrabaları ve yardımcıları vardır. Yeryüzündeki insanlar bu iki dünya arasında dengeyi tutmak mecburiyetindedirler. Bu dengeyi tutan, iki dünya arasında arabuluculuk rolünü üstlenen kimseye de Şaman denir. Sosyal bilimciler, tarihçiler ise bu sisteme Şamanizm adını vermişlerdir.

İnsanı hastalıktan, çeşitli “nazar”lardan iyileştiren şamana Türk kavimlerinde genellikle “Kam” adı verilmiştir. Yakutlar'da “oyun”, Moğollar'da, Kalmuklar'da “bö”, böge”, Çuvaşlar'da “yum”, Kırgız ve Kazaklar'da “bakşı”, “baksı”, “bahşı” denilmiştir.

Peki bir insan nasıl şaman olur ve nasıl bir süreçten geçer? Ruhsal ve fiziksel olarak neler yaşar? Cemal Şener'e göre belli bir eğitim görse dahi herkes şaman olamaz.

“Altay Türklerince Şamanlık genetik olarak gelen ve çocukluk çağında sara nöbetleri ile kendini gösteren bir hastalıktır. Bir kimsenin Şaman olup olmayacağı çocukluk çağında gösterdiği birtakım ruhsal belirtilerden anlaşılmaktadır.”¹⁰²

Bu açıklamaya göre şaman ile manasçının bazı benzerliklerinden söz edilebilir. Manasçılığın da genetik olarak nesilden nesile aktarımı mevcuttur. Bir manasçının soy ağacı incelendiğinde önceki nesillerinde (babası/dedesesi ya da eski) manasçılara, comokçulara rastlanır. Ayrıca gördükleri rüyalar, yaşadıkları “ayan” durumlarından

¹⁰⁰ Zekiye Tunç, “Şamanizm Üzerine Bir Araştırma”, Fırat Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2007, s7

¹⁰¹ Cemal Şener, “Şamaniz Türkler'in İslamiyet'ten önceki dini”, Etik yayınları, İstanbul 2003, s18

¹⁰² Cemal Şener, “Şamaniz Türkler'in İslamiyet'ten önceki dini”, Etik yayınları, İstanbul 2003, s 22

sonra hastalanmaları, kendi kendine konuşur gibi halleri de şamanların alıntıda yaşadıkları belirtilen belirtilen hallerle benzerk gösterir. Elbette Manas anlatabilmek için eğitim de alırlar; ancak inanişaya göre Tanrı'dan ya da ecdadından gelmedikçe kendi isteğiyle kimsenin manasçı olamayacağı belirtilir. Şamandaki buna benzer belirtiler Michel Perrin'in çalışmasında şamanların sık sık anlattıkları yatkınlığının ya da seçilmelerinin kanıtı niteliğindeki rüyalar, sadece onların gözlerine görünenler, yaşadıkları çeşitli hastalıklar, bazı yiyecekleri sindirememeleri, yaşadıkları tuhaf karşılaşmalar ile garip tutumlar olarak sıralanmıştır.¹⁰³ Sıralanan belirtilere göre manasçı ile şamanın müjdelendikleri ilk görüntüler, yemek sindirememe, doğalarındaki tuhaf davranışların gözlenen ortak nitelikler olduğu görülür. Bu durum Kırgızlar'ın Şamanizm inançlarının yaşandığı arkaik dönemlerinden itibaren günümüze dek getirdikleri kültürel aktarımın bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Şaman ile manasçı arasındaki esrimeye dayalı benzerlikler ise Zekiye Tunç'un şamanlarda görülen durumlar üzerinden örneklenmek gerekir.

“Radlof'a göre şamanlık nöbetleri ani olarak gelir. Namzet önce kendinde büyük bir yorgunluk hisseder, vücudu kasılıp titrer ve bu hali esnemeler takip eder; göğsü daralır, bir takım acayip sesler çıkararak ağlar, gözleri döner, sonra birdenbire sıçrayıp ayağa kalkar, deli gibi dönmeğe başlar ve nihayet ağzından köpükler saçarak yere yıkılır, vücududa hissizleşir. Bu ızdıraplı haller bir müddet devam eder. Nihayet günün birinde namzet davulunu alıp çalmağa başlar ve artık sakinleşip kendine gelir. Bu durumu görüp de Şaman olmaktan kaçınan kimse sonunda ya ölür ya da delirir.”¹⁰⁴

Manasçılarla ilgili verilen bilgilere bakıldığında zaman zaman “ayan” görüp ya da “trans” a giren kimsenin gözüne destan kahramanlarından biri, ya da yaşlı bir bilge sürekli potansiyel manasçıyı kovalar ve Manası anlatmasını yoksa öleleceğini, aklını yitireceğini söyler. Kulmambetov, büyük Manas anlatıcısı Sayakbay Karalaev'in yaşantısından öykünerek yazdığı oyununda çocuğun sürekli Manas anlatmasını söyleyen biri tarafından kovalandığı dehşetengiz bir sahne oluşturmuştur. Bir başka gün ise “ayan” da başlarında Manas'ın bulunduğu kahramanlar gelir ve çocuğun ağzına kum doldurur. Neticesinde çocuk altı ay konuşamaz. Sürekli gözüne kahramanlar görüldüğü için korku içinde durmadan kaçar. Çocuğun bu durumunu anlamlandıramayanlar “cindi

¹⁰³ Michel Perrin, (Çev. Bülent Arıbaş), “Şamanizm”, “İletişim yayınları”, İstanbul 2016, s36

¹⁰⁴Zekiye Tunç, “Şamanizm Üzerine Bir Araştırma”, Fırat Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2007, s 13

oldu”(delirdi) diye düşünür. Mollaya dövdülür. Evinden kaçıp ormanda yaşamaya başlayan çocuk altı ay sonra dile gelir ve Manas anlatmaya başlar. Oyunda bu şekilde aktarılan durum gerçekte de bu minvalde “yaşanmış” hikâyelerde gözlenir. Bütün manasçılar “ayan” gördükten sonra “bunu kabul etmek zorundaydım; vazgeçmek durumu zorlaştırırdı” diye başlarına geleni açıklamaya çalışırlar.

Bir başka örnek de Kırgızların sayılı kadın manasçılarından biri olan Seydene Moldoke Kızı'nın yaşadığı söylenen olaydır. Rüyası ve yaşadığı “ayan” öyküsü şöyledir: Rüyasına büyük şair Toktogul girerek “Manas söyle!” der, Seydene “Kurban olayım Toko! Ben bir kadımm, nasıl söyleyebilirim?” diyerek reddeder. Çok geçmeden Seydene ağır bir şekilde hastalanır, rüyasına bu sefer Semetey girer, destanı söylemesini ister. Tam da o sıralarda Seydene'nin çocuğu ölür. Seydene bu ölümü, destanı söylemediği için rüyasına giren kahramanların (Semetey vd.) ruhlarının verdiği bir ceza olarak kabul eder ve yalnızken, çoğunlukla da geceleri kendi kendine Semetey'in epizotlarını okumaya başlar.¹⁰⁵ Bu örnekte görülen, manasçılığı ya da şamanlığı kabul etmeme durumunun insan hayatında çok ciddi etkilerinin olduğuna inanılmaktadır.

3.4.6.1. Kırgız Şaman Tedavisi

Kırgızlar'ın şamanlara “bahşı” dedikleri bilinmektedir. Şamanlık unsurlarını/tekniklerini kullanan bahşılara rastlanmakla birlikte, Kırgızlar'da şamanların günümüzdeki durumu ile ilgili bilgiler sınırlıdır. Gerçek bir bakışının hastalıkları nasıl tedavi ettiğine dair Kırgızlar'ın ozan-yazarlarından biri olan Togolok Moldo'nun yayımlanmamış çalışması değerli bir kaynak oluşturur. Togolok Moldo, Manas üçlemesini kendi varyantında anlatabilen Kırgız folklorunda önemli yere sahip olan bir isimdir. Ünlü ozan 1929 yılında Kırgız şamanlarından birinin bir hastayı tedavi etmesine şahit olmuştur. Şaman bahşı tedaviye başlamadan önce herkesin “abdest almasını” söylemiş ve kendisi de abdest almıştır. Bu duruma bakarak Orta Asya'daki güncel şamanlık uygulamalarında İslam etkilerinin görüldüğü anlaşılmaktadır.

¹⁰⁵Cemile Kınacı, “Manasçılık Ve Kadın Manasçılar”, Gazi Üniversitesi, Milli Folklor, 2006, Yıl 18, Sayı 70 .s78

Togolok Moldo çalışmasında seansın nasıl başladığını ve tedavi etme sürecinin nasıl olduğunu şöyle anlatmıştır:

“Seans çadırda başladı. Bahşı kafasını beyaz eşarpla sardı, ayakkabısını çıkardı, ellerini sıvadı, belini at kılından yapılmış kementle kuşadı ve ayin yapmaya koyuldu. Birkaç kişiye de (Togolok Moldo'nun fikrinde, bunlar galiba üstüne başına iyi bakan, temiz kimselerdi Moldobayev) ayini izlemeye izin verdi. Birçoğuna da izin vermedi, çünkü onlar katılsalardı Bahşı'nın ruhlarını (perişte) kaçıracaklarmış. Sonra iki yere mum yakılarak konuldu. Kopuzunu eline alıp gözlerini semaya dikerek oynamaya başladı. Mumlar çadırı aydınlattı. Bahşı bundan memnundu. Sonra o, mumun külünden biraz alıp hastanın dudaklarına sürdü. Tekrar kopuzunu oynamaya ve kendi cinlerini (çımın) şiirsel biçimde çağırmaya başladı. Şaman böylece şarkı söyleyerek seansına devam etti. Her şeyin olduğu gibi açık kilde anlaşılması için Şatan Bahşı'nın söylediklerinin tamamını aktarıyoruz:

Caşımda kaldıñ, dubana,

Canımdı kıldıñ ubara.

On caşta kıldıñ dubana,

Özümdü kıldıñ ubara.

Perişteler bel baylap,

Şaytandı kelip kubala,

Adamga şaytan kas eken,

Azgırgan işke maş eken.

Tilegenim keldibi,

Tilekti kудay berdibi.

Gençken kaldın divane,

Beni boşuna koşturdun.

On yaşımда divane yaptın,

Kendimi boşuna koşturdun.

Melekler gayretle gelip,

Şeytanı gelip kovun,

İnsana şeytan düşmanmış,

Yoldan çıkarmaya ustaymış.

Dilediğim geldi mi?

Allah dilediğimi verdi mi.

(Böylece uzun şiirini kopuz eşliğiyle söyledikten sonra)

Bu sözlerle o, gözlerini bir açıp bir kapatarak oturdu ve kendi ruhlarını (çımın) çağırıyordu. Birden bağırarak yerinden fırladı. “Kov-kov”, “bağla-bağla” diyerek çadırda bulunanlardan dediklerini tekrar etmelerini istedi, onlar da Bahşı'nın isteklerini usluca gerine getirdiler. Seans başından beri ocakta ateş yanıyordu ve bir kadının kınırağı 3 ateşe bırakılmıştı. Bahşı ateşten kızgın kınırağı çıkardı, onun bir tarafını üç kere yaladı ve tekrar ateşe attı. Sonra sol eliyle hastanın tepesinden tuttu, çimdikledi, silkeledi ve kafasının üstünden atladi. Daha sonra bağırmaya ve çadır içinde şu sözleri söyleyerek koşmaya başladı: “Ruhlar (kayıp) geldiler. Onlar büyü yolundalar. Dillerini gösteriyorlar. İşte güçlü tek hörgüçlü deve (kara lek), iş bitti”. Söyleyin: “Ayggar-ayggar”. Biz “ayggar-ayggar” diye bağırmaya başladık. Bahşı hastayı şu sözlerle ezmeye ve yuvarlamaya başladı:

Kırk emçektüü ker taygan,

Kıdırata coylogun,

Coyloboy cerdi koybogun,

Cabıkta catıp albasın,

Çabsarda bekip kalbasın.

Bu sözlerle Bahşı kamçıyla çadırdaki bütün eşyaları dövmeye, köpek gibi koklamaya,koşuşturmaya, bütün köşeleri yoklamaya başladı. Ve ansızın;

Eşen keldi el şaylap,

Çeçen keldi bel baylap.

diyerek hastaya yaklaştı ve dua etti, onun ağzına tükürdü. Sonra hastanın sağ elini tuttu, kendine çekerek bütün parmaklarını ovaladı. Aynı şeyi sol eli için de yaptı. Daha sonra hastayı yatağından kaldırdı. Üç kere ateşle temizledi ve çadırda başka bir yerde ayakta bekletti. Hastanın silkinmesini ve şamanın yaptıklarına rıza göstermesini istedi.”¹⁰⁶

Kırk memeli zağar köpek,

Her yerde yelin,

Yelmeden kalmayın,

Kapalı yerde gizlenip kalmayın,

Çabsarda? Kapalı kalmasın,

Şeyh geldi halk tarafından

seçilip,

Söz ustası geldi umutlanıp.

Yazarın aktardığına göre, hasta ertesi gün tam olarak iyileşmiştir. Yukarıda gördüğümüz bir şamanın tedavi sürecinde kullandığı bazı unsurların günümüzdeki bakışlar tarafından kullanıldığına rastlanmaktadır. Fakat eskisi gibi bir çadırda özel giysiler giyilmemektedir. Günümüzde sık sık bebeklere “nazar değdiğinden”, halsizlik neticesinde geceleri uyumayıp ağladıklarından şikâyet edilir. Bu durumla ilgili tarafımda tanıklık edilen bir örnekleminin de sunulması gerekir.

Yakınım olan bir bebeğin, örnekteki semptomlara benzer bir halsizlik durumu yaşadığı, sürekli ağladığı, annesi ya da babasını dahi görmek istemediği bu örnekte bebek, bir köydeki “Batma Anne”ye götürülür. Uzaktan görür görmez Batma Anne “gene kirine” (hafif nazar değmesi) girmiş der. Bebeği ayrı bir odaya götürüp önce içinden dua okur ve sonra kamçısıyla baştan sona kadar döver. Sonra ekmek alıp çocuğun başından sonuna kadar yukarıdan aşağıya doğru sıvazlayıp şu sözleri söyler: “Bismillahirrahmanirrahim! Bu benim elim deği,1 Batma Zuura’nın eli. Otuz omurgadan

¹⁰⁶ Abdrasul İsakov “Kirgiz Şamani (Bakşı) (1920’li Yıllar”,
<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/155504>

çık, kırk kaburgadan çık, sertleştiysen gülerек çık, kala kalasan hareketlenrek çık, havuldayan köpeğe git, köpürdeyen suya git, bu bebekte neyin var çık çık çık.” Bittikten sonra ekmeği köpeğe verir. Anlatılan süreçten sonra bebeğin gözle görülür şekilde rahatladığı, ağlamasının dindiği ve hatta eve dönüş yolunda uykuya daldığı tarafımca gözlemlenmiştir. Bunun gibi uygulamalar göstermiştir ki, şamanizm tedavisinin etkileri günümüze kadar gelmiş ve pratiği genel hatlarıyla halen sürmektedir.

Fuzuli Bayat'ın “*Ana Hatlarıyla Türk şamanlığı*” kitabında ise bir şamanın ölen birinin ruhunu öteki dünyaya götürmek; avın bol olmasını sağlamak; evi kötü ruhlardan temizlemek; kısırlığı tedavi etmek; fal bakarak gelecekte haber vermek¹⁰⁷ ve bunun gibi toplumun yaşamın içinde çözüme ihtiyaç duyduğu birçok durumda başvuru alan kişi olduğu görülür. Bir manasçının ise kısırlığı tedavi ettiğine, çekilen ağrıları kendi bedenine çekebildiğine, bayılan insanları ayılabildiği bilinir. Bir başka deyişle toplumda buna inanılır. Günümüzün büyük manasçısı Rısbay İsakov ile gerçekleştirilen söyleşide, İsakov'un öğrencilik yıllarında kaldığı yurttaki arkadaşlarından birinin sürekli bayıldığını ve diğer arkadaşlarının da manasçı olduğu için (taşıdığı hassasiyete olan inançla) kendisinden bayılan arkadaşlarına manas okumasının istendiğini anlatır. Rısbay İsakov ise anektoda göre tedavi etmeyi bilmediğini; ancak arkadaşlarının umursamayan ısrarları neticesinde çaresiz anlatmaya başlamıştır. Gerçekten de hasta, İsakov'u da şaşırtarak yavaş yavaş kendine gelmiştir. Genç bir manasçı olan Aziz Biymırza Uulu ile yapılan bir söyleşide ise kendinin bir ayağının hep ağrıdığını ve bu ağrının ustası tarafından ona aktarıldığını, ağrıyan ayağının kendinin değil ustasının ayağı olduğunu belirtmiştir.

3.3. Manas Destanının Konusu-Öyküsü

Manas Destan'ı adını, Manas isimli insanüstü özellikleriyle, bu dünyadan değilmişçesine özellikleri olan özel bir kahramandan almıştır. Manas doğar doğmaz, daha beşikteyken konuşmaya başlamış, kahraman olacağı daha o gün anlaşılmıştır. On yaşına girdiğinde ise ünü her tarafa yayılmış ve kahraman ilan edilmiştir. İlerleyen yıllarda ise Manas, Kanıkey ile evlenmiş ve Semetey adında bir oğlu olmuştur.

¹⁰⁷Fuzuli Bayat, “*Ana Hatlarıyla Türk şamanlığı*”, Ötüken yayınevi , İstanbul 2013, s 23

Destan boyunca Manas iki defa öldürülür ve iki defa da dirilir. Ancak destana göre üçüncü ölümünün nihai ölümü olduğundan bahsedilir. Tarihin saklı sayfalarından günümüze bir köprü oluşturan Destan, Çin, Karatay, Kalmuk gibi Devletlere karşı verilen özgürlük savaşlarını, çeşitli kavim ve boyların Orta Asya'ya göçlerini, birbirleriyle karışıp kaynaşmalarını, İslamiyetin kabulünü ve yayılmasını, Kırgızlar arasında yaşanan siyasi çekişmeleri, vatan sevgisini konu edinir.¹⁰⁸

Manas Destan'ı üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm Manas'ın, ikinci bölüm Manas'ın oğlu Semetey'in, üçüncü bölümde ise Semetey'in oğlu Seytek'in hayatı ve başarıları anlatılmaktadır.

Efsaneye göre Manas öldüğünde yerine oğlu Semetey geçmiş; Semetey'in ölümü üzerine de vatanlarını koruma görevini bu kez Semetey'in oğlu Seytek üstlenmiştir. Tarihi olay akışında bir bütün oluşturan hikâyeleri kronolojik bağlamda hem bağımsız hem de kendi içinde devamlılık arz eder şekilde görürüz. Masalsı, mitolojik ve gerçek unsurlar iç içe geçmiş durumdadır. Öte yandan Destan'a İslamiyet'in yayılışıyla paralel olarak Arap ve İran kültüründen de motiflerin girdiği gözlenmektedir. Örneğin Hızır ya da çeşitli evliyaların yardımıyla düşmanların mağlup edilmesi gibi dini mitler Destan'da kendine yer bulmuştur.

Destan'da Manas'ın kuşandığı zırhı, giysisi, silahı ve at koşumları bütün detaylarıyla tasvir edilir. Zırhının ve kışpetinin ok ve mızrak tarafından delinemediği, kılıç ile kesilemediği ifade edilir. Manas'ın efsane atı Akkula da güzel, dayanıklı ve hızlı oluşuyla başlı başına savaşçı gibi anılır.

Kara Hıtay Hanı Esenhan, Nogoy Han'ı yenip halkını sürgün eder. Nogay Han'ın Cakıp, Üsön, Orozdu, Bay adında dört tane oğlu vardır. Dördü de dört tarafa sürgün edilirken Cakıp, Altay'a gelip yerleşir. Kırk evli Kırgız, malından mülkünden olur, sefalet içinde içinde kalırlar. Kalmuklara karşı çıkıp direnmenin bir faydası olmadığını anlayarak tarımla, hayvancılıkla geçimlerini sağlamaya başlarlar. Neden sonra Cakıp uçsuz bir zenginliğe erişir ve Altay'lı Kırgızların hanı olur. Bu zenginliğe karşın karısı Çıyırdı ona bir evlat veremez. Cakıp Han bir çocuk sahibi olabilmek için Tanrı'ya

¹⁰⁸ [http:// www.diplomat.com](http://www.diplomat.com) Erişim tarihi: 13.10 2016

yalvarır, yakarır ve sonunda bir oğlu olur. Çocuk doğar doğmaz “dört ulu peygamber” bebeğe Manas¹⁰⁹ adını verirler.¹¹⁰

Fakat Manas’ın isminin düşmanlarca bilinmemesi için çocuğa Çoncindi diye hitap ederler. Çünkü Çin Hanı Esenhan’a bilgeleri tarafından Kırgızlar’ın “Manas” isimli oğlunun olacağı, dünyayı yöneteceği kehaneti iletilmiştir. Manas henüz çocukken dahi yaşitlarınca çekinilen bir çocuk olmuştur. Öyle ki arkadaşları ile oynadığı oyunlarda bile arkadaşlarına dokunduğu yerden kan gelirmiş. Babası Cakıp Han Manas’ı saklamak, halk arasında tanınmamasını sağlamak adına çoban Oşpur’a verir. “Eti senin kemiği benim” diyerek Oşpur’un Manas’ı eğitmesini de ister. Oşpur Manas’a yüzmeyi, dağlara tırmanmayı, yay atmayı, avlanmayı öğretir. Manas büyüdüğünde ise halkına eziyet çektiren Kalmakları yener. Etrafındaki boyları da yenerek Altay’daki Türk boylarına “Han” olur. Babası tarafından asıl vatanını öğrenir ve tebasıyla Tanrı Dağları’na, Isık Gölü’nün olduğu yere göç eder. Çinliler’den de öcünü alır, han olur; fakat ibadet ettiği bir sırada düşmanı Konurbay tarafından yaralanır. “Büyük gazada” yarısından dolayı savaşamayarak yiğitleri Çubak, Sırgak, Almambet’i kaybeder. Talas’a döndüğünde yarası daha da kötüleşir ve vefat eder. Naaşı Eçkili Dağ’a defnedilir. Karısı Kanıkey, beşikteki altı aylık oğlu “Semetey” ile birlikte dul kalmıştır.¹¹¹

Konusu

Manas Destanı’nın konusu vatanseverlik, bağımsızlık ve dağılan Kırgız halkının birliğinin sağlanıp öz vatanlarına yerleşmeleridir. Vatanseverlik temasının yoğun olarak işlendiği Manas Destanı ile ilgili Kasım Tınıstanov, Issıkgöl Devlet Üniversitesi tarafından hazırlanan vatanseverliğin eğitim üzerindeki metodolojisinin açıklanmaya çalışıldığı “*Atuul Degen Kim?*” isimli çalışmasında şöyle der.

“Vatanseverlik eğitiminin temeli milli folkloraya dayanır. Kahramanlık destanı olan “Manas” yüzyıllar boyu Kırgız halkının zafere olan inancı olmuş, milletin

¹⁰⁹ Aslı Sanskritçe olan bu isim “akıllı, zeki” anlamına gelmektedir.

¹¹⁰ Tüncer Gülensoy, “Manas Destanı”, Akçay Yayınları, Ankara 2011 s. 16-19

¹¹¹ Tüncer Gülensoy, “Manas Destanı”, Akçağ yayınları, Ankara 2011 s.14-15

bağımsızlık, kahramanlık ve vatanseverlik eğitiminde başlı başına bir okul olagelmıştır.”¹¹²

Alıntı incelendiğinde Manas Destanı kendi dönem sınırları içerisinde kaldığı düşünülen bir konu zinciri işler görünmesine rağmen her zaman güncel kalan, evrensel bir temayı asal dinamiği haline getirmiştir. Bağımsızlığın değeri, vatansever bireylerin varlığı, vatani için canını esirgemeyen bir toplumun oluşturulması sadece Kırgızlar için değil bütün milletler açısından önemli bir husustur. Kutsal sayılan vatan toprağının savunulması, “kahraman” kimliğine bürünmüş bir milletin nesilden nesile aktarmaya çabaladığı önemli kültürel kodlardandır. Sulh içinde bir toplum yaşamının sürdürülmesi ise evrensel ölçekte bir gayedir. Dolayısıyla “Manas” vatanseverlik gibi evrensel bir temanın, bir millet özelinde anlatıldığı; “ata mirası” toprakların, öz kültürün, toplumsal bilincin bireylerince korunmasına yardımcı olan ciddi bir sanatsal/kültürel yapıdır.

Kırgızistan yazılı basın organı “Kutbilim” gazetesinde yayımlanan “Ulusal İdeolojiyi “Manas” Destanında Arayalım” başlığıyla yayınlanan makalede Manas Destanı’nın “vatanserver” yapısına dair şunlar ifade edilmiştir.

“Manas” Destanı, Kırgız halkı manevi dünyasının kutsal mirasıdır. “Manas” hazinesinden her zaman beslenmek, onun derin feslefesini içselleştirmek, birer vatansever olarak büyük mirasımızı bütün detaylarıyla öğrenmek, “Manas” destanına hakim olmak, onunla gurur duymak bizim kutsal görevimizdir. “Manas”, Kırgız halkını yok olmaktan koruyan, var olup yaşamayı öğreten, zorluklarla mücadeleye hazırlayan alınacak en büyük derstir. Bu yüzden “Manas”, dün, bugün ve yarını bir arada tutan bir bütündür. Manas’ın tüm mücadelesi parçalanmış halkını bir arada tutmak, koparılanı birleştirmek, dağılanı toplamak olmuştur. Destanda bilge olarak bilinen Bakay Ata der ki:

Baykagıla baldarım

Dikkat edin oğullarım,

Bölünsön börü jet ketet

Ayrılırsanız börü (Kurt) yer.

Bölünüp atat kiegiz dep

Ayrılıyor Kırgız diye,

Bölök elge kep ketet

Diğer halklara söz gider.”¹¹³

¹¹² İmanbaeva M.G. , Namazova A.C., “Atuul Degen Kim?” metodolojik kılavuzu, Kasım Tınıstanov Issıkgöl Devlet Üniversitesi, Karakol- 2009, s 4

Manas Destanı işlediği tema, anlattığı epik hikaye ile Kırgız halkını ebediyen bir arada, bütünlük içinde yaşamaya davet edecektir. Destanda bilge kişinin “bölünmezliğe” dair mesajı açıktır. Manas Destanı bugüne dek her okunduğunda vatanseverliği, birliği, vatan müdafaasını hatırlatmıştır. Gelecekte de Kırgızlar için etkisini hiç bir zaman kaybetmeden topluma yön verecek büyük bir kültürel miras olarak anılmaya devam edecektir.

3.4. Manas Destanında Yer ve Zaman Özellikleri

Manas Destanı, kahramanlık destanları içinde değerlendirilen en önemli destanlardan biri olmuştur. Altay’daki Kırgız, Kazak, Kıpçak vb. Türk boylarının bağımsızlık için yapılan mücadele anlatılır. Bağımsız bir devlet kurduktan sonra Çinliler’i Türkistan’dan çıkarma çabalarının, sonrasında Amur Nehri’nden Hazar Denizi’ne, Ural Dağlarından Hindistan’ın kuzeyine kadarki toprakları içine alan büyük bir imparatorluk kurduklarını anlatan ve her zaman tehlike uyandıran Çin’in ele geçirilmesiyle sona eren bir destandır.¹¹⁴

Kahramanlık destanlarında coğrafya özel bir öneme sahiptir. Bahadırların ecdatlarının, atalarının yeri, doğup büyüüp eğitildikleri, dostu/düşmanı bildikleri, seferlere emir verildiği, sığındıkları yerler özenle tarif edilir ve hepsi “destanın coğrafyasını” oluşturur. Sözü edilen coğrafya algısı ile teknik anlamda bilinen bir coğrafya tanımı yapılmadığı, belli sınırlar içinde özel bir yeri kapsadığının bilinmesi gerekir.

Kahramanlık destanlarının uzam nitelikleriyle ilgili olarak Mehmet Yılmaz, Orhun Abidelerindeki Ötüken ile Manas destanında bulunan Talas’ın özel bir yere sahip olduğunu belirtir:

“Orhun Abidelerinde Ötüken’in ayrı bir yeri ve önemi vardır. Ötüken’de kalındığı sürece Türk halkının düşmanlarından korunacağı, onun yok olmayacağı açık ve kesin bir dille ifade edilir. Bu yönüyle Ötüken kutsal bir mekândır. A. İnan, Ötüken’in bu stratejik önemini vurgularken: “ Kült olan bu vatan yer-suyu Ötüken ve Budun İnli dağları ve ormanları temsil ediyorlardı. Bu Gök Türklerin mukadderatını idare ediyorlardı.” Çünkü “kutsal yer” bir mikrokozmostur.

¹¹³Aynura Kanimetova, “ Kutbilim” gazetesi, “Uluttuk İdeologiyanı “Manas” Eposunan İzdeyli”, Bişkek 2012 yıl, 4 mayıs, №17 (10475) , s 5

¹¹⁴Nurdin Useev , “Manas’ın Hayvanlarla İlgili Epiyetleri”, sunumu “9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi” , Ordu, 2017s 2

Kırgız kahramanlık destanlarında Talas da benzer roledir. Özellikle Manas üçlemesinde kahraman Manas olsun çocuğu Semetey ya da torunu Seytek olsun hepsi de hayatlarının belli dönemlerinde ya Talas'a gelmişlerdir ya da Talas'ta yaşamışlardır. Bu davranış şekli kahramanların ataların ruhlarına sığındıklarını, onlardan yardım istediklerini göstermektedir. Çünkü kahramanlar burada mutluluğa ve huzura erebilmektedir. Seytek, Kıyas öldükten sonra Ayçürök ve Külçoro ile Talas'a gelir. Talas'ta Kañçoro'yu öldürür ve Talas'a han olur. Semetey ve Manas devirlerinde olduğu gibi halk mutlu yaşar".¹¹⁵

Manas anayurdundan uzakta doğmasına rağmen babasından ilk kez öz vataniyle ilgili gerçeği duyunca Talas'a büyük bir özlem duyar. Sadece kendi değil halkına da Altay Dağları'ndan öz yurduna göç ettirmeyi amaçlar. Destandaki kahramanlardan biri Cakıp'ın ağası Bay da kardeşlerini bulduğunda hep birlikte Talas'a göç ederler. Manas'ın önemli zaferleri, Kırgız halkını birliğini sağlaması, evliliği, oğlunun dünyaya gelmesi Talas'ta gerçekleşir. Son seferinde Çin'i ele geçirir; fakat yaralanarak döner. Talas'a vardığında ise can verir. Naaşı Talas'taki Eçkili dağında bir mağaraya defnedilir. Destanda Talas ata toprağı, ecdat emaneti, bahadırların bağrından doğduğu ve bağrına gömüldüğü kutsal yerdir.

Manas Destanı'nda uzamda görülen geniş sınır, zamanda bağlamında da uzun zaman dilimleri şeklinde görülür. Öyle ki on iki, on dört yıl gibi zaman dilimleri süreç olarak sürekli karşımıza çıkar. Örneğin Cakıp ile Çıyırıcı'nın evliliğinin üstünden on dört yıl geçmesine rağmen çocuk sahibi olamazlar. Cakıp Han gözyaşlarına engel olamaz ve şöyle der:

“Çıyırıcı'yı (eş olarak) alalı

Ben bir çocuk öpmedim,

Çıyırıcı çözdüğü saçını (bir daha hiç) taramadı,

Allah'a tövbe edip hiç (bir) işime yaramadı!

Belini sıkıca germedi

¹¹⁵Mehmet Yılmaz, “Kırgız Kahramanlık Çağı”makalesi, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/4 Summer 2008 s 11 , site www.elibrary.az/docs/jurnal/jrn2015_483.pdf

Çıyırıcı bana (bir) oğul vermedi.

(Ben) Çıyırıcı'yı alalı (mevsimler doldu),

Yaz-kış (gelip geçti) tam on dört oldu,

(Çıyırıcı) evliya mezarına gitmedi,

Elmalıkta (yerlerde) belenmedi,

Kaplıcalarda (yıkamp), gecelemedi!

Ey ulu Tanrım, O bana yâr olsun!

Çıyırıcı'nın karnında

Bir oğlan var olsun.”¹¹⁶

On dört yıl sonunda Çıyırıcı hamile kalır. Öte yandan doğan çocuğun, Manas'ın han olması ise bazı kaynaklara göre on iki bazı varyantlara göre on dört yaşındayken gerçekleşir.

On iki yıllık bir süreci işaret eden bir başka örnek ise Manas'ın vefatından sonra oğlunu alıp Kırgızlar'ın kendi içinden olan düşmanlarından kaçan Kanıkey babasına sığınması hikayesinde görülür. Oğlu Semetey on iki yaşına gelene kadar dayısının oğlu olarak büyütülür. Ancak on iki yaşına geldiğinde gerçeği örneğir ve Talas'a gider. Kahramanlık destanlarındaki bahadırın rüştünü ispatladığı yaş, “on iki yaş” olarak kabul edilmektedir. Semetey'in oğlu Seytek'i ise annesi Ayçürök karnında on iki ay taşır.

3.5. Manas Destanı'nda Kişiler ve Özellikleri

Destanda sayısı esas mite göre, özgün varyantlara göre değişkenlik gösteren çok sayıda kişi yer almaktadır. Destanda bu sayı beş yüzden fazla olarak anılmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde sözü edilen kişiler arasından hemen her varyantta karşılaşılan esas

¹¹⁶Mehmet Emin BARS, “Alp Tipi Kavramı Çerçevesinde Manas”, Tarih Okulu Dergisi (TOD), 2014 yıl, Mart, 7 Sayı XVII, ss. 345-357, s 349
www.asosindex.com/cache/articles/alp-tipi-kavrami-cercevesinde-manas-f300088.pdf

karakterler açıklanmaya çalışılmıştır. Sanat çalışmasının uygulama kısmında oluşturulan özgün metinde kullanılan karakterler ilgili bölümde incelenecektir.

Cakıp Han: Manas'ın babasıdır. Altay Kırgızları'nın "Han"ı olmuştur. Çalışkan tutumuyla, deyim yerindeyse gece gündüz çalışarak sınırsız bir zenginliğe erişir. Fakat çocuğu olmamasının acısını uzun yıllar boyu yaşar. Neden sonra Tanrı onu oğlu Manas ile ödüllendirir.

Çırcı: Cakıp Han'ın karısı, Manas'ın annesi. Kaplan yüreğine aşerip halkı kutaracak kahramanı dünyaya getiren kadın. Kendi umutlarıyla oğlunu daha da güçlendiren annedir.

Bakdöölöt: Cakıp'ın ikinci karısı. Çırcı'yı kıskanmaktadır. Manas doğduğunda içi yanar; daha sonra kendisi de doğurur. Fakat oğullarını Manas'a düşman olarak büyütür.

Manas: Başkahraman. Halkı ve vatanı için ömrünü adanmış bahadır. Dağılan milleti toplayıp anayurduna yerleştirmek için ömrünün sonuna dek düşmanlarıyla savaşır; her zaman galip gelmesini bilen bir kahraman olmuştur.

Kanıkey: Manas'ın karısı. Esas ismi Sanırabıygadır. Bukar Han'ı Karahan'ın (Atemir) kızıdır. Han'ın nikâhında olduğu için Kannikey (Han nikahında) olarak isimlendirilmiştir. Akıllı, güzel özellikle de "on parmağında on marifet" olan hamarat bir kadın olarak tasvir edilir.

Ak Balta: Çubak'ın babası, Noygut'ların Han'ı. İyi ve kötü günlerde Cakıp'ın akıl danıştığı sırdaşıdır. Manas doğacağı zaman Cakıp, bir erkek çocuk dünyaya gelirse sesini duyduğunda kalbinin buna dayanamayacağını düşünerek haberi dağlara, uzaklara giderek bekler. Manas doğduğunda herkes Cakıp Han'ı arayıp yola düşerler. Ama Akbalta sırdaşını iyi tanıdığı için hemen bulur ve bir oğlu olduğunu haber verir.

Bakay: Cakıp'ın kardeşinin oğludur. Destanda kabilenin sezgileri güçlü ve akıllı ihtiyar danışmanı, yol göstericisi olarak resmedilmiş ana karakterlerden biridir. Bakay bilgeliği, sabrı, adaleti, iyi niyetliliği temsil eden karakterdir.

Koşoy: Kataganlar'ın Han'ı, kahraman... Kırgız'lar sürgün yediğinde kabilesinin başında olup Çinli'lere inatla karşı durup Issıkgöl kıyısında hayatını sürdüren

kahramandır. Manas'ın kehanetini duymasından itibaren umutla bekler. Manas ilk kez Kırgız yurduna geldiğinde ise sevinçle karşılar.

Almambet: Manas'ın sütkardeşi. Aslen Çin hanlarının birinin oğludur. Fakat hanların millete yaptığı adaletsizlikler karşısında dayanamayıp ülkesini terk etmiş; Talas yöresine gelmiş müslümanlığı kabul etmiş kahramandır. Almambet'i Almambet yapan özelliği ise çocukluğunda "ejderhadan" savaşmayı öğrenmesidir. Bir diğer karakteristik özelliği de hava durumunu değiştirebilme becerisidir.

Çubak: Manas'ın yiğitlerinden biri. "Alev gibi yanan" Çubak savaş esnasında yılmadan ileri atılan bir bahadır. Kolay öfkelenir; fakat iyi niyetlidir. Almambet ile arasını yiğitlerden biri bozmaya çalıştığında hemen sinirlenip Almambet ile kavgaya girmek ister; fakat hatasını anlayıp özür diler, barışırlar.

Sırgak: Manas'ın yiğitlerinden biri. At için hafif, tay için uygun bir fiziğe sahip olup; fiziğine görevverdiği yerden ses getiren bir kahramandır. Manas'ın sefere çıkarken en güvendiği yiğitlerinden biridir.

Akılay: Manas'ın karısı. Babası Şooruk Han, Manas'a karşı savaş açtığında mağlup olmuştur. Toprakları talan edilecekken, af karşılığında Akılay Manas'ın eşi olmuştur. Çocuğu yoktur ve Kanıkey'i çok kıskanmaktadır.

Alevke: Düşman Kalmuk hanlarından biridir. Han olmasına rağmen Manas'a karşı savaşmaya cesareti bulunmaz. Hile ile Manas'ı alt etmeyi amaçlayan kurnaz bir karakterdir.

Temir han: Kanıkey'in babası. Milletine düşkün biridir. Manas'a kızını vermek istemez; fakat halkını yağma tehlikesine karşı korumak amacıyla yüklü "kalın" karşılığında kızı Kanıkey'i Cakıp Hana gelin verir.

Akbörke: Manas'ın ikinci karısı. Akbörke de babasının savaş alanındaki hatalarından doğan bir mağlubiyet sonucu Manas'ın eşi olur. Çocuksuzdur.

Konurbay: Baş düşmanlardan biridir. Alevke'nin oğludur. Savaş meydanlarından kaçır. Manas Pekin'e han olduktan sonra barış niyetini bildirir. Manas'ı aldatıp uğurlama maksadıyla yanyana giderken ay baltası ile Manas'ı yaralamıştır.

Közkaman: Cakıp Han'ın kardeşi. Sürgünden sonra Kırgızlığını unutmuş, asimile olmuş kötü niyetli biridir. Manas'ı kendine acındırarak kabul alır; fakat sonra Manas'ı zehirleyip öldürmeye kalkışan bir iç tehdit/düşman olmuştur.

Niskara: Düşmanlardan biri. Manas'ı bir türlü alt edemeyen düşman karakterlerden biridir.

Oşpur: Manas'ın koyunlarını güden değerli bir karakterdir. Manas'ı çocukluğunda "hem mala hem cana bakmayı öğretsin"; hem de Çin Kalmuklar'ın gözünden uzak olsun diye Cakıp, Oşpur çobanın yanına gönderir. Manas'a savaşmanın, bahadır olmanın yollarını gösteren kişidir.

Şooruk: Manas'ın kayınbabası. Akılay'ın babasıdır. Manas'a karşı savaş açar; mağlup olur. Topraklarının yağma edileceğini anladığında kızını ganimet olarak Manas ile evlendirir; barışsağlar.

Esenkan: Baş düşmandır. Kırgızlar'ı sürgün eden hanların başında yer alır. Sonunda Manastarafından alt edilir ve altın tahtısına Manas'ı oturtur.

Semetey: Manas'ın oğlu. Manas altmış yaşına dayandığında, "Büyük Gazaya" gittiği sıradadoğumu gerçekleşir.

Kökötöy: Taşkent Han'ı. Bokmurun'un babası. Cakıp ve Manas ile yakın dostluğu bulunur. İyi ve kötü gün dostu karakterlerden biridir.

Bokmurun: Kökötöy'ün oğludur. Gençtir, ateş gibi, çoğunlukla ayak direyen bir görüntü içindedir. Babası Kökötöy'ün yuğ törenine dünyanın dört köşesinden misafirler davet etmiş ve az kalsın Kırgız topraklarının talan olması tehlikesini yaratır. Fakat son anda Manas gelip durumu düzeltir.

Baymırza: Kırgız'ın sadık yiğitlerinden biridir. Köktöy'ün yuğ töreninde önemli görevler üstlenen bir kahramandır.

Kayıp: Akbörke'nin babası. Manas'a karşı saldırı planlamış; mağlubiyetiyle birlikte kızını ganimet olarak vermiştir.

Kortuk: Yerli Altay Kamuklar'ının boyunun lideri düşman karakterlerden biridir. Sürgünde olan Kırgızlar'a otlak üzerinden anlaşmazlık yaratır. Otlığın vergisini talep eden Kortuk, Esenhan ile de sürekli temas halindedir.

Er Gökçe: Kazak Han'ıdır. Manas ile Kanıkey üzerinden akrabalığı bulunur. Manas'ın askeri müttefiğidir.

Acıbay: Manas'ın yiğitlerinden biridir.

Akayar: Manas'ın öncü, marifetli atıdır. Hızıyla ün salan Akayar tek başına haber getirip götürebilmektedir.

Aruke: Almambet'in karısıdır. Kanıkey'in kardeşlerinden biridir.

Akerkeç: Ergökçe'nin karısıdır. Kanıkey'in kızkardeşlerinden biridir.

3.6. Bir Destan Kahramanı Olarak Manas

Manas, Fuat Köprülü'nün tanımıyla Doğu Tiyenşan Kırım'a bütün Türk sınırları içinde, hatta Çungarya'da, Kuzey Kafkasya'da, Anadolu'da izleri görülen, yaşamış en büyük kahramandır. Manas, sadece güçlü bir orduya sahip, savaşlarda zaferden zafere koşan bir kahraman değildir elbette. Toplumdaki yerini ve rolünü Mehmet Yılmaz şöyle açıklar:

“Kahraman her şeyden önce dengeleyici bir unsurdur. Toplumun farklı sınıfları arasında ister sosyal rollerin dağılımı ve benimsenmesi olsun isterse toplumsal barışın sağlanması olsun kahraman dengeyi koruyacak nihan karar mekanizmasıdır. Manas'tan Cangil Mirza'ya kadar hepsinin böyle bir görevi ve rolü vardır. Bu sebeple destan kahramanlarına sadece “itibari” şahsiyetler olarak bakmamak gerekir. Mutlaka – geçmişte de olsa – yaşamışlardır ve sahibidirler.”¹¹⁷

“Kahraman Manas”, dağılan Kırgız halkının ana yurduna götürülmesini, düşmanı mağlup edip intikam alarak halkının huzur içinde kendi vatanlarında yaşamasını sağlar. Bu sayede kahramanlara ait tipik özellikleri üstlenmiş, kahramanlara atfedilen görevleri yerine getirerek “kahramanlık” çizgisini oluşturur.

¹¹⁷Mehmet Yılmaz, “Kırgız Kahramanlık Çağı”makalesi, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/4 Summer 2008 s 2 , site www.elibrary.az/docs/jurnal/jrn2015_483.pdf

Asırlardır halk arasında sözlü olarak anlatılagelen bu kahramanlık destanı, günümüze dek canlılığını kaybetmeden her Kırgız'ın ruhunda yer etmiştir. Kırgız'ın tarihini, medeniyetini, inançlarını, sosyal hayatını içinde barındıran bu şaheserin başkahramanı Manas'ı bir kahraman olarak daha detaylı tarif etmek gerekir.

Manas Destanı'nın başkahramanı olan Manas için henüz doğmadan bilgiler tarafından kahramanlığı müjdelenmiş; Kırgız halkını düşmanlar karşısında galip kılacağı öncedenden söylenmiştir.

“Kahramanlık destanlarında mutlaka rastlayacağımız gibi doğum sırasında mucizevi sıradışı olaylar ya da işaretler görülür. Bebeğin elinde kan tutarak doğması, sıradan çocuklardan farklı olup, hızlı yetişip, erken konuşması ata binip ava çıkması gibi özellikler gösterilmektedir.”¹¹⁸

Mehmet Yılmaz'ın da belirttiği gibi Manas dünyaya geldiği andan itibaren kendinde kahraman belirtileri görünmüştür. Doğumu sırasında bir avcunda kan (pıhtı/irin), diğer avcunda sarı altın tutar halde doğar. Kan sembolü düşmandan öç alacağına, sarı altın ise halkını tüm zorluklardan sıyırıp, onlara yaşatacağı refahın bir habercisi, önsemesi olarak değerlendirilmiştir. Hatta bazı varyantlarda ise Manas'ın anne karnındayken konuşmaya başladığı anlatılmaktadır. Manas'ın taşıdığı bahadırılık belirtileri, Cakıp'ın oğlunu ilk gördüğü anın tasvirinde belirtilmiştir.

<i>“Alnı açık, başı yuvarlak,</i>	<i>Маңдайы жазы, башы кууш,</i>
<i>Bütün vücudunda duruyor kuvvet,</i>	<i>Бар боюнда турат тууш,</i>
<i>Koç burunlu, çift kirpikli,</i>	<i>Кочкор тумшук, кош кирпик,</i>
<i>Görkemi korkunç, gözü dik,</i>	<i>Көркү калча, көзү тик,</i>
<i>İnce ağızlı, çatık kaşlı</i>	<i>Жалаяк ооз, жар кабак</i>
<i>Yanağı geniş, çenesi uzun,</i>	<i>Жаагы жазы, ээги узун,</i>
<i>Dudağı kalın, gözü çukur</i>	<i>Эрди калың, көзү үңкүр</i>
<i>Er huyu gözüktü.</i>	<i>Эр мүнөзү көрүндү.</i>

¹¹⁸Mehmet Yılmaz, “Kırgız Kahramanlık Çağı”makalesi, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/4 Summer 2008 s 12 , site www.elibrary.az/docs/jurnal/jrn2015_483.pdf

<i>Avucu geniş, eli açık,</i>	<i>Алакан жазык, кол ачык,</i>
<i>Atlanıp çıksa yolu açık</i>	<i>Аттанып чыкса жол ачык</i>
<i>Alp huyu gözüktü</i>	<i>Алп мүнөзү көрүндү.</i>
<i>Geniş göğüs, yayık döş</i>	<i>Кең көкүрөк, жайык төш</i>
<i>Sırtı geniş, önü dar</i>	<i>Аркасы кең, асты кууш</i>
<i>Şimdi geldi alplık gayreti.</i>	<i>Азыр келди алптык тууш.</i>
<i>Heybeti çetin, sert yüz,</i>	<i>Айбаты катуу, заар жүз,</i>
<i>Bilmeyen ölümü</i>	<i>Билбей турган өлүмдү</i>
<i>Fil sureti gözüktü.</i>	<i>Бил мүнөзү көрүндү.</i>
<i>Kaplan boyun, kalın bilek,</i>	<i>Жолборс моюн, жооп билек,</i>
<i>Kürek kemiği kalın, taş kalpli,</i>	<i>Жооруну калың, таш жүрөк,</i>
<i>Pürüzsüz alınlı, yıldız gözlü,</i>	<i>Жылма кабак, жылдыз көз,</i>
<i>Duyduğu zaman bahadırın</i>	<i>Уккан заман баатырдын</i>
<i>Gayrete geldi hemen!</i>	<i>Кайраты толду ошол кез!</i>
<i>Börü kulak, arslan alın,</i>	<i>Бөрү кулак, шер кабак,</i>
<i>Farklı azametini izleyip bak!</i>	<i>Бөлөкчө шаңын карап бак!</i>
<i>Gücü bedene iyice dolup,</i>	<i>Кайраты бойго карк толуп,</i>
<i>Tekrar cevap vermeden</i>	<i>Кайтарып жооп бербестен</i>
<i>Baktı durup,</i>	<i>Карап турду токтолуп,</i>
<i>Gözü yalın kor olup,</i>	<i>Көзү жалын чок болуп,</i>
<i>Görkemi korkunç, gözü dik,</i>	<i>Көркү калча, көзү тик,</i>
<i>Gök kaplan gibi pusuya yatmış.</i>	<i>Көк жолборстой октолуп.”¹¹⁹</i>

Manas'ın doğumu, çocukluğu ve büyüme çağlarına önceki bölümlerde değinilmişti; fakat kahramanın özgün niteliklerinden bu bölümde daha kapsamlı bahsedilecektir.

¹¹⁹“Manas Destan III”, Sağımbay Orozbekov varyantı, Türkçe Çeviri, İstanbul 2017, S 820 Pdf3

Yukarıda Manas'ın bir kahraman olarak yüz ifadesi, dış görünüşü, kendine benzetilen motifler ile ilgili fikir elde edilebilir.

Kahramanlara özgü mucizevi bir doğumla dünyaya gelen “er Manas” yedisine bastığında aşırı yaramaz bir çocuk olarak nitelendirilir. Günlerden bir gün kırk evden kırk çocuğu oyun maksadıyla “kendi askerleri” olarak toplar. Kalmuk'tan gelen seksen kişilik bir başka çocuk grubu “Manas'ın askerlerine” saldırır. Seksen çocuk önünde “diz çöken” kırk çocuk yalvarmaya başlarlar. Manas karşı gruba kendi arkadaşlarını rahat bırakmalarını söyler; ama Kalmuk çocukları “serseriler, sürgünler” diye alay etmeye başlar. Bu sözlere dayanamayan Manas hepsini tek başına alt eder. İçi alev gibi yanan Manas'ın dudağını ısırıp var gücüyle ortalığı bir anda dağıttığı anlatılır. Kalmuk çocuklarının ise korku içinde evlerine kaçtığı rivayet edilir. Bütün olanları seyreden babası Cakıp, Manas'a: "*Çocukluk, delilik ediyorsun. Arkanda Kırgız ili yok. Biz burada sığıntı halde yaşıyoruz, Altay'a sürgün geldik. Rahat rahat yaşamak varken kımız küpümüze su döktün. Kalmuklara kanımızı döktüreceksin!*" der.¹²⁰

Manas'ın çocukluk çağındaki ilk kahramanlık belirtileri, ana yurdundan “sürülmüş” olduklarını babasından öğrenmesiyle oluşan Kalmuklara olan öfkesi, yüreğinde alevlenen ateşi ileride Manas'ın Kırgız Han'ı olacağına habercisi olmuştur.

Manas Destanı kahramanını, yaşamı boyunca sürececek kahramanlığına hazırlayan durum, çocukluk dönemi ile ergenlik döneminde küçük çağlı savaflara katılıp halkın arasında ününün yayılması olarak görülebilir. Manas Destanı'nda bu gibi küçük savaflara, Manas'ın ergenlik döneminde yaptığı kahramanlıklara örnek hikayeler arasında “Manas'ın Kalmukların başçısı Kortuk'u yenip öldürmesi”, “Altaylı Kalmaklar ile olan savaş”, “*Koçku pehlivanın 700 askeri ile gelip yenilmesi*”, “*Esenhan'ın gönderdiği tüccar kılığında (espionaj, ajan) gelen adamları alt etmesi*”, “*Niskara ile olan savaş*”, “*On bir duu-duunun pehlivanlarının cezalandırılışı*” v.b.¹²¹ olaylar sayılabilir. Bu savaflardan biri olan Neskara ile yaptığı savaşla ilgili olup, Abdükadir İnan tarafından da dikkat çekilmiştir.

¹²⁰ Abdülkadir İnan, “Manas Destanı”, Milli Eğitim yayınevi, İstanbul 1992, s 7

¹²¹ Ekip çalışması, Manas Ensiklopedyası, “Muras dolbooru”, Bişkek 1995, s 11

Manas ve yardımcıları Kalmukları darına dağın ederken Niskara'nın ağırlık bölümündeki kızlar "Kurtulduk!" diye bağırdılar... Manas düşmanlara arslan gibi saldırıyordu. Manas, Kitay-Kalmuk alplerini düello yapmaya çağırıyordu. Düşman safında cesaret kalmamıştı, kaçıyorlardı. Nihayet düşman ganimet aldığı ne varsa; bırakıp kaçtı. Manas'ın bu zaferi Altay'daki sürgün Kırgızlar için: kurtuluş gününün işareti idi. Manas'ın adı, her tarafta bulunan Kırgızlar arasında saygı ile anılan ve destanlar söylenen bir ad oldu.”¹²²

Böylece Manas'ın henüz ilk gençlik dönemindeki savaşları sonucunda boylar arasında adı duyulmuş ve Manas halkının güvenini kazanmıştı.

Kahraman Manas'ın çocukluk ve ergenlik döneminin kaç yaşlarına denk geldiği tam olarak bilinemez. Başka bir deyişle bahsedilen dönemleri arasında bariz bir sınır yoktur. Geleneksel olarak kahramanın yetiştiği dönem 12. yaş olarak kabul edilir. Ayrıca Han olması, sadece fiziksel açıdan hazır olmasıyla değil, zihinsel olarak da olgunlaşması ve halkı yönetebilir hale gelmiş olması gibi detaylar yaşa dair bölümlenmeleri zorlaştırmaktadır. Kahramanın on iki yaşına gelene kadar yaşanan olaylara, katıldığı savaşlara çocukluk ve ergenlik dönemindeki ilk kahramanlıklar olarak bakılabilir. Henüz On iki yaşına basmadan yukarıda anlatılan minvalde yer aldığı savaşlarda her zaman zafere erişen Manas, düşmanı her yenilgiye uğrattığında düşmanlardan/kafirlerden öğ almaya, halkını huzura, özvatanına kavuşturacağına dair yemin etmiştir. Yenilgi yüzü görmeyen kahraman, henüz o yaşta “yağmaya” karşı çıkan bir kahraman olgunluğunda olup, yağmaya kalkışanın cezasını kesin olarak vermiştir.

Manas üstüste kazanılan zaferlerden sonra günlerden bir gün Cakıp, Altay'da yaşayan Kazak, Nogay gibi kabileleri toplayıp kendi aralarında kendilerini koruyacak bir “Han” seçmedikleri takdirde düşmanın saldırmaktan vazgeçmeyeceğini söyler. Orada bulunan genç delikanlılardan biri, gençler olarak daha önceden kendi aralarında hâlihazırda Manas'ı “Han” belirlediklerini söyler. Manas'ın “Han” olması teklif edilir ve herkes destekler. Fakat Manas, tek başına bu sorumluluğun altına girmek istemez ve babasının “Han” olmasını ister. Cakıp bu teklifi kabul etmez. Böylece herkes Manas'ı “Han” olarak ilan eder. Manas, “Han”lığın sembolü kilime oturtulup kaldırılır, herkes yedi kere döner. Manas 12 yaşında, bazı varyantlarda ise 14 yaşında “Han” olur.

¹²² Abdülkadir İnan, “Manas Destanı”, Milli Eğitim yayınevi, İstanbul 1992, s 13

Han olunca, kahramanın diğer kahramanların kendi hayat yolculuğunda uydukları geleneğe göre evlenmesi gerekmektedir. Manas, savaşıp yendiği isimler olan Kayıp'ın kızı Akbörke ve Şooruk'un kızı Akılay ile evlenmiştir. İki kadın da savaşın sonunda barışın sağlanması amacıyla babaları tarafından verilmiştir. Günlerden bir gün Almambet, Manas'ı bulmak amacıyla iki kadının da konağına ayrı ayrı gidip Manas'ı sorar. İkisi de bir bahadırın eşine yakışan davranışı göstermezler. Akılay da Karabörk de Manas'ın nerede olduğunu bilmediklerini, "diğer karısına" sorulmasını ister. Almambet bu durum karşısında üzüntüsünü "Han'ım sen hala bekârmışsın, seni sahiplenen bir eşin yok" diyerek dile getirir. Öte yandan Manas'ın da bu duruma dair babasına karşı memnuniyetsizliği bulunur. "Savaş ganimeti" eşler yerine bir babanın oğluna usulünce "kız isteyip" evlendirmesini beklemiştir. Cakıp, bu isteği yerine getirmek adına arayışlarının sonucunda Buhara şehrinin Han'ı Atemir'in Sanirabiyga isimli kızını beğenir ve usulünce isterler. Atemir kızını vermek istemez; fakat Manas'ın hışmından korkarak ve Manas'ın karşılayamamasını umarak yüklü kalın/çeyiz ister. İstenen "kalın"ı Cakıp fazlasıyla karşılar. Aynı renkte birçok deve, hepsi bir örnek akbaşı öküzler, inek, sayısız koyun, keçi, yüklüce altın, gümüş, servet değerinde ziynet gibi akla gelebilecek ne varsa istenmiştir. Düğün zamanı geldiğinde herkesin misafirlerle, çeyizlerle uğraşıp, kendini unutmamasına sinirlenen Manas, gelinin konağına gider ve Sanirabiyga ile tatsız bir olay yaşanır. Ancak bir gün sonra sinirlenen Manas'ı yiğitleri sakinleştirebilir. Manas'ı ayrı bir konağa alırlar fakat hışmından çekindikleri için hiç kimse yanına gidecek cesareti bulamaz. Bunun üzerine Manas kırk yiğidiyle birlikte şehre saldıracağı sırada, Sanirabiyga Manas'tan özür dileyip onları durdurur ve düğün nihayet başlar. Kanikey'i usulü ile kırk gün, kırk gece düğün şöleni ile alan Manas ve kabilesi Talas'a döner. Gerçek bir kahramana yakışan masalsi bir düğün olur.

Manas'ın kahramanlığını pekiştirecek, kendi nesilini devam ettirecek bir oğlunun olması gerekir. Manas ile Kanikey geç de olsa çocuk sahibi olurlar ve oğullarının adını Semetey koyarlar. Manas, büyük Çin savaşını kazanıp Çin'e han olur; ancak en yakınları olan yiğitlerinden Almambet ve Çubak düşmüştür. Kendi de yaralanan Manas yoldaşlarının naaşlarını getirirken Kanikey ve beşikteki altı aylık oğlu Manas'ı karşılarlar. Manas yaralı ve halsizken, Kanikey oğlunu bilinçli olarak ağlatır; bunu duyan baba Manas'a bir kuvvet gelir. Manas o güçle dimdik durur; fakat Kanikey

Semetey'i göstermez, bunun yerine oğlunun alınına dokundurduğu kamçıdan Manas'ın oğlunun kokusunu almasını sağlar. Kamçıdan aldığı evlat kokusuyla dahi Manas'a bir canlılık gelir. Oğluna doğrudan bakmamasının sebebi ise Manas'ın gözünde "kalı" olması yani gözlerinin efsunlu olduğuna inanılması, baktığı çocukların sağ kalmayacağını bilmesi olarak açıklanır. Hatta bu yüzden Manas, çocukları yakından sevmez, onlara bakmazdı.

Çin'deki büyük seferden zaferle ayrılan, Çin topraklarına hâkim olan Manas, ecdadının intikamını almış, düşmanın yüzünü yere eğmiştir. Manas bu zaferi uğrunda yaralanmış; Talas'a, anayurduna döndüğünde de vefat etmiştir. Kırgızlarca "peygamber yaşı" diye tabir edilen altmış yaşında yaşamı son bulur.

Bir kahraman olarak dünyaya gelen Manas atfedilen bütün görevlerini yerine getirir. Halkın bağımsızlık umutlarını karşılıksız bırakmaz. Korkusuz, yüce, vatansever, adil, kaplan, aslan olarak anılan Manas dağılmış Kırgız boylarının birliğini sağlar. Anayurtlarına dönmelerini sağlar. Yalnız Kırgızları değil, Kırgız'a yakın olan Kazak, Özbek, Kıpçak gibi boyları da dış tehditlere karşı korur. Ezeli düşmanlar Kalmuk ve Kıtayları yenmiştir. Kahramanlık "farzını" yerine getirdikten sonra kendi neslinden bir başka kahraman Semetey'i de Kırgız'ın bir sonraki "koruyucu bahadırı" olarak halkına armağan eder ebedi mekânına göç eder.

3.7. Manas Destanı Başkahramanı Manas, Eylemleri ve Eylemleriyle Örtüşen Motifler

Manas Destanı'nda bir kahramanın doğumundan önce başlayarak, ebeveynelerinin uzun süre çocuk sahibi olamaması, beklenen "kahramanın" doğuşu, büyümesi, savaşlarda yer alması, ilk zaferleri, evliliği, çocuk sahibi olması, büyük gazalar/savaşlar ve ölümüne kadar süren eylemlerine çeşitli motiflerin eşlik ettiği görülür. Anlatıcılık geleneğinde epik kahramanın hayatı baştan sona gerçek/gerçeküstü niteliklerle bezeli olup insanüstü yeteneğe, güce sahip olması gerekmektedir. Her biri bağımsız birer motif olarak incelenmesi gereken gerçek/gerçeküstü unsurlar Gulina Camgirçieva'nın söylemiyle epik kahramanı epik kahraman kılan belirtilerdir

“Halk inanişına göre yüce görevler verildiği için dünyaya gelen bir kahramanın sıradan insanlar gibi değil, olağanüstü niteliklere sahip olması gerekmektedir. Böyle sıradışı bir kahramanın gelişi, mucizevi bir durum olarak nitelenip önceden insanlara bildirilmesi gerekir. Bu yüzden de gebelik, kahramanın dünyaya gelişi ve büyüme süreci bu minvalde okunmalıdır.”¹²³

Diğer destanlarda da görülen kahramanın geç doğumu motifi Manas'ta da kendine yer bulmuştur. Manas Destanı'nda bu durum, Cakıp'ın çok geç çocuk sahibi olması ve Kırgızlar'ı tekrar birleştirecek kahraman olmasını dilediği bir oğul istemesinde okunabilir. Bu durum yalnız bir baba özelinde değil, tüm halkın beklentisi olarak yansıtılır. Özvatanından uzak kalan, düşmanlarıyla sürekli bir mücadele içinde olan kabilelerin kurtarıcıya olan özlemleridir.

Çıyırdı'nın rüyasında “Hızır'ın” verdiği elmayı yemesiyle hamile kalması, elmanın yaradılış öyküsündeki elma motifiyle özdeş biçimde günah/ilişki motifi olduğu, hem kendini gerçekleyen kehanet motifinin hem de hızırın birçok kültürde tanrısal koruyuculuğun göstergesi olarak karşımıza çıkması gibi göstergeler kullanılır. Gebelik sürecinde ise kadının “pars yüreğine” aşermesi sıradan bir oğul değil bir kahramanın dünyaya geleceğini güçlendiren bir başka önsemedir.

Manas'ın doğduğu zamanki görünümünün yırtıcı hayvanlara benzeyişi çocuğun kahramanlığını bildiren somutlaştıırılmış göstergelerdir. Sözü edilen görünüm, G. Camgırçieva'nın tasviriyle daha net anlaşılabilir.

<i>“Чыйырды төрөптүр</i>	<i>Çıyırdı Doğurmuş</i>
<i>Кара Көк жал Кабылан</i>	<i>Kara gök yeledi pars</i>
<i>Кайран катын эр тууду</i>	<i>Sonunda anne er doğurdu</i>
<i>Бала десе бир бөлөк</i>	<i>Bebek dersen çok farklı</i>
<i>Бйлаганда баланын</i>	<i>Ağlayınca bebeğin</i>
<i>Бет алдынан сур Жолборс</i>	<i>Karşısında Kaplan</i>
<i>Бендеден мындай эр болбос</i>	<i>İnsanda böyle er olmaz</i>
<i>Колдоочу көкжолборс</i>	<i>Koruyucu gök Kaplan</i>

¹²³Gulina Camgırçieva, “Kırgız Epostorundadı Arhaika-Mifologiyalık Katmarlar”, Biyiktik yayınevi, Bişkek 2014, s 73

<i>Баладан мындай тап болбос</i>	<i>Çocukta böyle şiddet olmaz</i>
<i>Төрөлгөндө баланын</i>	<i>Doğunca bebeği</i>
<i>Каракан кара көзү деп</i>	<i>Karahanın gözbebeği deyip</i>
<i>Бакырганы башкача</i>	<i>Bağırması çok farklı</i>
<i>Балакеттин өзү деп</i>	<i>Şiddetin ta kendisi deyip”¹²⁴</i>

Manas doğduğunda geleneklere göre kabile toplanır ve ad verme ziyafeti yapılır. Kimse çocuğa layık bir isim bulamayınca bir anda “hızır babanın” peyda olup “ismi Manas olsun” diyerek isim verir. Fakat bu ismi on iki yaşına kadar çocuk düşmanlarca belirlenemesin diye “Dev Cinli” ismiyle anılır.

Dokuz gün dokuz gece düğün/eğlence düzenlenir yapılır. Destan geleneğindeki gecikme, hızırın isim vermesi dokuz gün ya da kırk gün kırk gece düğün yapma motifleri Manas’ta da bulunur. Destandaki geç yürüme motifinden sonra çocuğun aşırı yaramaz olması tuttuğu/kavradığı yerden kan gelmesi, çocukları toplayıp kendini “han” olarak görmesi bir kahramanın eylemleriyle örtüşen motiflerdir.

Manas Destanı’ndaki motiflerin detaylı olarak araştırıldığı Abdulkadir Yuvalı’nın “Manas Destanı” isimli çalışmasında Türk destanlarında cömertlik, olağanüstülük, nicel sayısal motifler, yüklü çeyiz, yas tutma gibi çok sayıda motifin/göstergeninin önemli yer kapladığı belirtilmiştir.¹²⁵ Manas Destanı’nda yer alan ve kahramansı eylemlerle örtüşen motifler kısaca açıklanmış, örneklenmiştir.

3.8. Kahramanın özellikleri ve vazifeleri

Manas’ın doğumunda karşılaşılan olağanüstü durumların (elde irinle doğmak gibi) yanı sıra, korkusuz oluşu, iyi atlara sahip olması, üstün silahşor yetenekleri kahramanlığını bir bütün haline getirir.

Cömertlik motifi

¹²⁴Gulina Camgirçieva, “Kırgız Epostorundagi Arhaika-Mifologiyalik Katmarlar”, Biyiktik yayınevi, Bişkek 2014, s 69

¹²⁵ Abdulkadir Yuvalı , “Manas Destanı” ,(Manas Destanı’nın 1000.Yılı Paneli), “ Erciyes Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Merkezi Yayınları”, s.58-69

Hemen her Türk destanında kahramanlar kendini halka hizmet için adanmış kişiler olarak anılmış ve toplum için övünç kaynağı olmuştur. Manas Destanı'nda kahraman Manas'ın cömertliğine dair şunlar söylenir:

“Açları doyurmuş

Arıkları semirtmiş

Yoksulları bay edip

Çıplakları giydirmiş”

Yiğitlik

Kahramanlık destanlarında yiğitlerin fiziki gücünün büyük bir önem taşıdığı görülür. Bu gücün tasviri, örneklenmesi bütünü içinde hiç de azımsanmayacak büyüklüktedir. Yiğitler sahip oldukları güce göre değer kazanmaktadırlar. Öyle ki Manas evlenmek üzere Kanıkey'e talep olduğunda, Kanıkey'in babası Temir Han; “O Manas kan döküp baş mı aldı?” der.

Alp Tasvirleri

Destanda bazı kahramanlara segilediği yiğitliklere göre “alp” unvanı verilmiştir. Bazı durumlarda bindiği atlarıyla birlikte anıldıklarına da rastlanır. Manas Destanı'nda Alın demir Menguç Alp, Kulağı demir Kutan Alp, makas kulaklı Kaban alp, koyu doru ata binmiş Kazan Alp gibi örnekleri mevcuttur.

At

Türk yaşantısında eskiden beri atın vazgeçilmez bir yerinin olduğu bilinen bir gerçektir. Hatta Kultiğin anıtında at isimlerinin anılması da bu durumu destekleyer. Destanlarda bir yiğidin, iyi bir ata sahip olması onun başarısıyla eşdeğerdir. Hatta hikayelin birinde Manas'ı düşüğü zor bir durumdan kurtaran, karısı Kanıkey'in Manas'a yolladığı, özel yetiştirilen Tayburul olmuştur.

Kırk Yiğit

Türk yazılı ve sözlü edebiyatında, destanlarda “kırk” sayısı vazgeçilmez bir motif olmuştur. Kahraman Manas'ın kırk yiğidi olmuştur. “Mağara içine giren börüden

dönüşen kırk çilten” denen koruyucuları Manas’ın tüm eylemlerinde onu yalnız bırakmaz. Destanda kırk yiğidin olduğu gibi Kanıkey’in de kırk kızı olduğunu görürüz. Kırk gün düğün, kırk gün ziyafet gibi geleneklere de sıkça rastlanır.

Alp Kadın

Türk mitolojisinde erkeklerle eşdeğer güçlere sahip kadınlar görülmektedir. Bazen de kadınca bir fiziki güce sahip olup da zekâsıyla mücadeleye girdikleri erkekleri alt ettikleri durumlar da karşımıza çıkar. Manas’ın karısı Kanıkey de bu tip kadınların arasında kendine yer bulur. Örneğin Manas hile ile esir düştüğünde onu karısı Kanıkey kurtarır.

Silahlar

Manas Destanı’nda kahramanların silahları da olağanüstü özelliklerle donatılmıştır. Manas’ın kılıcı bir kaç pınarı kurutmuş bir kılıçtır. Kendilerine özgü isimlerle anılan kılıçlarla destan kahramanları zaferden zafere koşarlar.

Doğum Adetleri

Manas doğumuna kadar anne-babası on dört yıl çocuk özlemi çekmişlerdir. Neslinin kuruyacağından çekinen Han Cakıp, karısı Çıyırdı’yı “seninle evleneli tam on dört yıl oldu. Sen kutlu yere gitmedin, yalvarmadın çocuk istemedin, kutlu pınarlarda geceleri kalıp çocuk istemedin. Çocuksuz kadın, meyvesiz ağaç” diyerek azarlar. Maalesef günümüzde dahi kadınlar zaman zaman bu minvalde suçlamalara maruz kalmaktadır.

Yüklü Çeyiz

Manas Kanıkey’e talip olduğunda babası Manas’tan yüklü çeyiz ister. “Bakıcısı kız olan iki yüz ak alınlı sığır, üzerlerinde torba torba altın dolusu altı yüz tane tek hörköçlü kızıl deve, yedi pars, iki aslan, doksan sungur” .v.b.

Av

Av aşağı yukarı tüm destanlarda karşılaşılan Türk kültüründe, yaşantısında yer etmiş bir motiftir. Manas kırk yiğidi ile ava çıkar, geyik avlar. Hatta avlanmanın boyutu değişerek destanın bir bölümünde Almambet “böyle boşu boşuna yatmakla hayat geçmez” diye düşman bir at binicisini kaçıtır.

Yas ve Yas Töreni

Manas Destanı'nda başkahraman Manas vefat ettiğinde herkes karalara bürünür. Bununla birlikte Kanıkey saçlarını dağıtıp, ak yüzüne tırnaklarını batırarak, haykıra haykıra yas tutar.

Ağır uyku

Destanın bir bölümünde güvenli olmayan bir yerde konakladıklarında, ağır bir uykuya dalan Manas'ı uyandırmak için arkadaşı Çuvak'ın yapmadığı kalmaz. Ne yapacağını bilemeyen Çuvak, çareyi süngüsünü Manas'a batırarak uyandırmakta bulur.

Kıskançlık ve İftiralar

Destanlarda iftira, çekememezlik, kıskançlık, entrika önemli rol oynar. Manas'ta göze çarpan örneği, Manas'ın ölümünden sonra kırk yiğidin Semetey'e itaat etmek istememeleri neticesinde yaşanan iç çatışmada görülür. Bunun dışında Er Gökçe'nin kırk yiğidi ise Almambet'in itibarını çekemezler. Almambet'e Er Gökçe'nin karısı Akerkeç'e göz koydu denilerek iftira atılır. İki kahramanın arası entrika yoluyla açılmış olur.

Rüya ve İnanışlar

Manas Destanı'nda rüyalar ve inanışlar büyük yer tutar. Örneğin Manas'ın ağır bir yara aldığı Kanıkey rüyasında görülür; bir felaket olacağını sezer. Rüyasında Manas'ın tahtının ayağının kırıldığını görür. Rüyasında çınar ağacının devrildiğini gören anneye, Semetey'in tuzağa düşeceği malum olur.

Yaşlı Bahadır

Manas Destanı'ndaki Koşoy Han seksen beş yaşında olmasına rağmen düşmanın en güçlü askerlerinden biri olan Coloy ile gürüşünden zaferle ayrılır.

Büyü ve Büyücüler

Büyü ve büyücüler de Manas Destanı'nda sıkça karşılaşılan motiflerdendir. Bir kişiyi seksen kişi göstermek gibi illüzyonlar yaratırlar. Gerektiğinde havayı karartabilir ya da yağmuru durdurabilirler. Kimi zaman da kılık değiştirerek tüccar olup, ticari hileler yapabilirler.

4. BÖLÜM

4.1. Manas Destanı'ndan Hareketle Yazılan Tiyatro Metinleri

Kırgız halkının edebi gururu olan Manas Destanı'ndan hareketle tiyatro oyunları kaleme alınmıştır. Bu oyunlardan tiyatro araştırmacısı ve dramaturg Canış Kulmanbetov'un "Manas, Manas bolgonu", "Kagılayın Manas'ım!", "Kagılayın Manas'ım!-2", "Han Cakıp", "Közkaman menen Kökçököz", "Mekenimdin taşı" isimli oyunları sahnelenmiştir. Öte yandan Kulmanbetov'un manasçılıkla ilgili "Sayakbay-ayan" isimli oyunu, bu sanat eseri çalışmasının uygulama aşamasında değerlendirmek üzere yazarı tarafından özel olarak yazılmıştır. Ancak Türkçe'ye tarafımca çevrilen oyun metninde yirmi altı ayrı karaktere yer verildiğinden ve bu karakterleri üstlenecek sayıda oyuncu bulunamadığından uygulama gerçekleştirilememiştir. Bu nedenle yeni bir oyun metnine ihtiyaç duyulmuştur. Canış Kulmanbetov'un tiyatro oyunları dışında Manas üstüne senaryo çalışmaları da mevcuttur. "Baatır Manas" isimli senaryonun yanı sıra büyük manasçı Cusup Mamay'ın varyantı üzerine elli iki bölümlük animasyon dizinin senaryosunu da kaleme almıştır.

"Kayran Katın Kanıkey" isimli oyun ise Kırgız tiyatrosunun XX-XXI. yüzyılın önemli oyuncularından biri olarak bilinen Mukanbet Toktobaev tarafından yazılıp sahnelenmiştir.

"Tenirim Manas", "Almambet" isimli uyarlamalar ise Kırgız tiyatrosunda önemli bir yere sahip olan oyuncu, besteci, manasçı, oyun yazarı, yönetmen Tabıldı Aktanov tarafından yazılmıştır.

Şair, oyun yazarı, Kırgız milli marşının söz yazarı, yüksek meclis milletvekili Calil Sadıkov ise Kırgız tiyatro dünyasına Manas Destanı'nın kazandırılmasında büyük katkıda bulunmuştur. Manas Destanı'nın üç bölümünün de oyunlaştırılmasında büyük emek sahibidir. Üç bölüm, "Ayköl Manas", "Manas'ın oğlu Semetey" ve "Seytek" isimleriyle tiyatroya kazandırılmıştır. Manas destanı çerçevesinde yazılan son oyun bir şiirsel hikaye anlatımı formunda oyun yazarı, dramaturg, tiyatro araştırmacısı aynı zamanda bu sanat eseri çalışmasının danışmanı olan tiyatro öğretim üyesi Türel Ezici

tarafından kaleme alınmıştır. Bu sanat eseri çalışmasının uygulama bölümünde “Manas... Kırgız’ın Alp Yiğidi” adlı bu metin kullanılmıştır.

4.1. Metin Yazarı Türel Ezici’nin Yaşamı, Sanatçı Kimliği ve Eserleri

Gerçek bir aydının, sanatçının kendi kültür-sanat değerleri kadar Batı ve Doğu kültür ve sanatlarının bilgi evrenini birlikte fethetmesi gerektiğini savunan, öğrencilerine bunu salık veren; kendi sanatsal-bilimsel çalışma alanlarını buna göre çeşitleyen Türel Ezici halen Hacettepe Üniversitesi Ankara Devlet Konservatuvarı Tiyatro Anasanat Dalında öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Aynı zamanda bölüm başkanlığı görevini yürütmektedir. Doç. Dr. Türel Ezici 1976 yılında Adana İktisadi Ticari İlimler Akademisi İşletme Bölümü’nden, 1986 ise Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tiyatro Bölümü’nden mezun olmuştur. Aynı birimde 1989 yılında “Antik Tragedyayı Oluşturan Hybris-Ate-Nemesis Kavramlarının III. Richard’ın Tragedyası’nda Değerlendirilmesi” konulu tez çalışmasıyla yüksek lisans; 1996 yılında “Tennessee Williams’ın Kısa Oyunlarında Öz, Biçim ve Biçem Özellikleri” konulu tez çalışmasıyla doktora derecesi almıştır. Kendisine Üniversiteler Arası Kurul Doçentlik derecesini ise 2012 yılında vermiştir. 1996-2002 yılları arasında Prof. Dr. Nurhan Karadağ’ın sanat yönetmenliğini yürüttüğü Ankara Deneme Sahnesi’nde sahnelenen oyunlarda oyuncu olarak çeşitli roller üstlenmiştir.

Bilkent Üniversitesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Ankara Üniversiteleri’nde Tiyatro bölümlerinde de dersler vermiş olan Ezici, halen Hacettepe Üniversitesi Ankara Devlet Konservatuvarında Tiyatro Anasanat Dalı’nda ders vermeye devam etmekte, akademik çalışmalarını sürdürmektedir. Ayrıca Tiyatro ASD’nda sahnelenen pek çok oyununun uygulamalı dramaturgi çalışmalarını da yürüten ve asıl branş alanı Sahne Sanatları - Yorum (Dramaturgi) ve Dramatik Yazarlık olan Türel Ezici’nin çalıştığı diğer alanlar içinde Türk Tiyatrosu Geleneksel Kaynak Araştırmaları, Kültürel Antropoloji sayılabilir.

Sanatsal ve bilimsel çalışmalarını bir arada yürüten Doç. Dr. Türel Ezici’nin yayımlanmış ve farklı şehirlerin tiyatrolarında sahnelenmiş çalışmalarına bakacak olursak tiyatro ve radyo tiyatro sanatı kapsamında önemli çalışmalar yapmış ödüller

kazandığı görülmektedir. Bu çalışmalar arasında “Yıldızcı Kral ile Akıllı Soyтары” çocuk oyunu 1988’de yazılmış Ankara ve Diyarbakır Devlet Tiyatrolarında, Kocaeli Bölge Tiyatrosunda, İstanbul Şehir Tiyatrosunda, Antalya Şehir Tiyatrosunda sahnelenmiştir. Ahmet Mithat Efendi’den uyarlayarak yazdığı “Felatun Bey ile Rakım Efendi” oyunu 2008 yılında İzmir Devlet Tiyatrosu’nda, 2016 yılında da Ankara Devlet Tiyatrosu’nda sahnelenmiştir. “Marie Curie-Bir Yıldıza Ulaşmak” adlı otobiyografik oyun Ekim 2005 yılında Hacettepe Üniversitesi – Bilim Şenliği’nde; bir tez çalışmasındaki performans araştırmalarına model olarak yazılan oyun “Şahmaran” 2014 yılında Ankara Devlet Konservatuvarı ‘nda sahnelenmiştir.

Ezici’nin Radyo Tiyatro programları için yazdığı yayınlanmış radyo oyunları “Saatli Maarif Takvimi”, “Gümüş Ayna”, “Güvercinler” gibi oyunlardır. Radyo dramaları olarak yazılan “Kökler” ve “Picasso’nun Tabloları” oyunları Ankara Üniversitesi Tiyatro Araştırmaları Dergisi- Katkılar bölümünde yayımlanmıştır. Sahne oyunu olarak kaleme aldığı “Belki Bir Gün...” adlı oyun da aynı dergide yayınlanmış oyunlar arasındadır. Yayınlanmış TV dizi senaryosu olarak ise “Kod Adı Kaos” sayılabilir.

Türel Ezici 1988 yılında “Yıldızcı Kral ile Akıllı Soyтары” ile TBMM Çocuk Oyunları Yarışması İkincilik ödülü ve Sanat Kurumu En İyi Çocuk Oyunu Yazarı ödülünü kazanmıştır. Daha sonra 2001 yılında “Saatli Maarif Takvimi” ile TRT Kurumu Radyo Oyun Yarışması birincilik ödülüne; 2004’te “Güvercinler” oyunu ile TRT Kurumu Radyo Oyun Yarışması Mansiyon ödülüne; 2011’de “Belki Bir Gün...” adlı oyunuyla Kocaeli Belediyesi Deprem Konulu oyun Yazma Yarışması’nda üçüncülük ödülüne layık görülmüştür. “Felatun Bey ile Rakım Efendi” çalışmasıyla 2006 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı Klasik Türk Edebiyatı Oyun Uyarlama Yarışması kapsamında, “Kayda Değer Eser”, olarak değerlendirilmiştir. Özellikle 2014 yılında Toplumsal Araştırmalar Kültür ve Sanat için Vakıf’tan (TAKSAV) “Tiyatroya Hizmet Ödülü’nü almıştır.

Türel Ezici’nin gerçekleştirdiği ortak çalışmalarından biri metnini Uğur Akıncı ile birlikte yazdığı “Türkiye Büyük Millet Meclisi Ses ve Işık Gösterisi Senaryosu” dur. Filiz Arel ile ise “ Cüneyt Gökçer: Sanatta 50 Yıl” adlı anı kitabını hazırlamıştır. Akademik uygulamalarının ve yazarlık çalışmalarının yanı sıra Milliyet Kültür Sanat

Gazetesi, Milliyet Sanat Dergisi, Sahne Dergisi gibi süreli yayınlarda tiyatro eleştirileri yazmıştır.

Çeşitli ulusal ve uluslararası sempozyumlarda sunulmuş ve yayınlanmış tebliğleri de bulunan Ezici'nin akademik yayınları arasında “Şiddetin Metafiziği ve Dramaturjik Görüntüsü: Kanlı Düğün, Arınış, Taziye” adlı kitabı, “Uzam ve Zamanın Kaygan Zemininde İnsanın Tiyatral Hikayesi” başlıklı uluslararası kitap bölümü yer almaktadır. Hakemli ulusal ve uluslararası dergilerde yayınlanan makaleleri arasında “Pozitif Yoldan Negatif Yola: Beckett Dramaturjisinde İndirgemeci ve Analitik Stratejiler”, “Türk Üniversite Tiyatrosunda Geleneksel Kültür Araştırmalarının İşlevi”, “Sahne Uygulamasında Pedagojik ve Sanatsal Bir Süreç Analizi Olarak: Kozalar”, “Moliere’in Amphitryon Oyununu Günümüzde ‘Kadın Olmak’ Perspektifinden Repertuvara Almak”, “Tiyatro Eğitimi ve Çağdaş Açılımlar”, “Modern ve Modern Sonrası Metinlerde Şiddetin Tiyatral İfadesi”, “Çağdaş Tiyatro Uygulamalarımızda Çokkültürlülük/Kültürlerarasılık Kavramlarına Yaklaşım; Paradigmalar ve Paradokslar”, “Tennessee Williams’ın Kısa Oyunlarında “Çürümüş Dünya” ve “Kaçak Benlik” Metaforları”, “Üniversite Tiyatrosunda Ritüel Çalışmaları: Bir Acı Çekme Oyunu Olarak Ta’ziye Ritüeli”, “‘Everyman’ Moralite Oyunu ve ‘Sema’ Ayininde Uzam- Zaman- Eylem Dramaturjisi”, “Memet Baydur Dramaturgisi: Yaşam-Oyun İlişkisinden “Oyun İçinde Oyun” Stratejisine” (ikinci yazar), “Antiche Forme Drammatiche/ Simbole E Rituale in Anatolia”, “The Dramatic Journey of Multicultural Theatre in Turkey” sayılabilir.

Türel Ezici'nin ulusal ve uluslararası kuruluşlara üyelikleri ve tiyatro seçici kurul üyelikleri arasında; I.A.C.T (Uluslararası Tiyatro Eleştirmenleri Birliği Türkiye Merkezi), ASSITEJ (Dünya Çocuk ve Gençlik Tiyatroları Birliği Türkiye Merkezi); IUTA (Uluslararası Üniversite Tiyatroları Birliği); Ankara Sanat Kurumu Tiyatro Jürisi; Uluslararası Ankara Tiyatro Festivali Danışma Kurulu, Eskişehir Büyük Şehir Belediye Tiyatrosu Repertuvar Kurulu, Aydın Üstüntaş Geleneksel Anadolu Oyun Yazma Jürisi ve Hacettepe Üniversitesi Sanat Kurulu üyelikleri bulunmaktadır.

5. BÖLÜM

5.1. “Manas... Kırgızın Alp Yiğidi” Oyununun Metin İncelemesi ve Dramaturji Objektifleri

5.1.1. Oyunun Öz, Biçim ve Biçem Özellikleri

Oyunun Özüne İlişkin Özellikler

5.1.1.1. Konu

Oyunun ana çerçevesinde kahraman Manas'ın dünyaya gelmeden önce Kırgızlar'ın başına gelenler ve Manas'ın doğumundan sonraki bütün hayatı, girdiği savaşlar, aldığı zaferler anlatılmaktadır. Manas'ın doğumu ile başlayan oyun kahramanın büyüüp halkına “han olup”, dağılan Kırgızlar'ın siyasal bütünlüğünü sağlayıp, ana yurduna göç yolunu açmıştır. En büyük düşmanı olan Çin Kalmuklar'dan Kırgızlar'ın öcünü alıp Pekine “Han” olmuş; döndüğünde ise seferde aldığı yaradan dolayı yaşamı son bulan Manas'ın destanın birinci bölümüne mal olmuş öyküsünün panoromik bir anlatımı özgün metnin konusunu oluşturur.

5.1.1.2. Özet

Kırgız Han'ı gözlerini yaşama yumduktan sonra Çin Han'ı tarafından sürgün edilen Kırgız halkının içinden çıkan Cakıp, kırk çadırılık obası ile Altay Dağlarına yerleşir. Kabileye han olur. Yıllar boyu üstün gayretle çalışarak iyiden iyiye zenginleşir. Fakat karısı Çırcı ile evleneli on dört yıl geçmesine rağmen bir evladı olmaz. Cakıp yaşlanmaya başlar ve mirasını bırakacağı bir evladı olmamasının kederi içindedir. Uzun süreli bir bekleyişin ardından Çırcı Hatun gebe kalır. Kahraman oğlu Manas dünyaya gelir.

O sırada Çin Kalmukların rüya yoluyla edindiği kehanet, Kırgızlar'da bir kahramanın dünyaya geleceğini bildirir. Kalmuklar kendilerinden alınacak öcün tedirginliğini yaşamaya başlarlar. Yıllar hızla geçerken, Manas da büyümeye başlar. “Yüreği

kaplan” gibi “korkusuz” Manas, sıradan çocuklardan biri değildir. Kehaneti bilen Çin Kalmuklar’ın farketmemesi içinde Manas’a tam on iki yaşına kadar “Devcinli” denilir. Manas daha çocukken etrafına kendi boyunun çocuklarını toplayıp kırdan oynadıkları oyunlarda onları “asker edinir”. Kendilerine rahat vermeyen Kalmuk çocuklarının cezasını verir. Manas’ın kahramanlık belirtileri görünmeye başladığında Kalmuk’ların dikkatini çekmemek isteyen babası Cakıp onu çobanının yanına gönderir. Koyun güden Manas orada da çocukları toplayıp oyunlar kurar. Gittiği her yerde kendini belli eden aşırı hareketleri sonucu duramayıp sonunda evine döner. Cakıp, Kalmuk oğluna birşey yapmasın diye Manas’ı sürekli gizlemek ister. Fakat Çıırcı onu yatıştırır: Oğlumuz Kırgız’ı vatanına kavuşturacak, öcümüzü alacak.” der. Manas tam on iki yaşındayken Cakıp Han’ın korktuğu başına gelir. Çin hanı Esenhan, yerli Kalmuklarla görüşür, Kırgızlar’ın üstlerine Kortuk’un başında olduğu bir ordu gönderir. Manas “aslanlar gibi” saldırır ve Kalmuklar’ın başındaki Kortuk’u öldürür. Başsız kalan ordu bir süre daha mücadele etmeye kalkışır; ancak Manas hepsini teker teker alt etmeye devam eder. Babası Cakıp Manas’ı durdurur. Yiğitlik yapacağı zamanın daha gelmediğini söyler. Ordunun kalan kısmı ise kaçıp gider. Cakıp başta olmak üzere Altay’daki tüm Kırgız’ın vatan hasreti çoğaldıkça çoğalır; Kırgız iline yani Talas’a gitmek isterler. Aradan bir iki yıl daha geçmesiyle Manas “Han” olur. Halkın bir kısmını alıp öz vatanlarına doğru yol alırlar. Yol uzun ve engellerle dolu olmasına rağmen savaşa savaşa göç devam eder. Çin Han’ı Esenhan’ın ordusu pusuya, çatışmaya aralıksız devam etse de çetin bir muharebe sonunda Manas galip gelir. Bu sefer de Altay’da göçe katılmayan, halkın geri kalanına Niskara adlı komutan saldırır. Kız, kızan, gelin demeden herkes esir alınır. Kırgızlar kısa sürede durumdan haberdar olup toparlanmaya koyulurlar. Kazaklar’dan Gökçe Alp de atlı askerleriyle Manas’a yardıma gelir. Manas’ın başında olduğu ordu Niskara’yı mağlup eder. Esirler serbest kalır. Niskara ordusu ile kaçır. Cakıp Han bu zaferden sonrabir sürü at kestirip toyu düzenler. Bu toya zulüm gören boylardan Kırgız, Kazak, Noygut’lar gibi boylar katılır. Kendi hanına öfkeli olan Moğol Kalmuklardan bile toya katılanlar olmuştur. Bu ziyafette Kara Kalmuk Han’ına karşı birlik olmanın yolları konuşulur. Neticede Manas yeni ittifaka “Han” seçilir. Han seçildiğinde Manas tam on dört yaşını doldurmuştur. Kırgızlar Han’ımız oldu, yurdumuz oldu diye sevinç içindedir. Manas’ın han seçildikten sonraki ilk işi Altay Dağları’nın dört bir yanına dağılmış Kırgızlar’ı toplayıp

anavatanlarına getirmektir. Uzun bir yolculuğa çıkar. Altay Dağları'na gider; sonra Aladağ'a çevirir atının yönünü. Isıkgöl kıyısında Kırgızlar'ın birliğini sağlayan, onları koruyan Er Koşay Manas'ı karşılar. Alevke ile sürekli bir mücadele içinde olan Er Koşay'ın tek umudu da artık Manas'tır.

Manas Kırgız toprağında olan Alevke'yi işgalden vazgeçirmek adına sarayına gider. Manas'ı gören Alevke,Manas'a güç geçiremeyeceğini anlayıp,Manas'ın hile ile alt edilmesi gerektiğindüşünerek Kırgız toprağından ayrılır. Fakat kini içinde sürekli büyümektedir. Manas ise dağılan Kırgız'ı toplama görevine devam etmektedir. Manas sayısız kez savaşır halkı için.Atından inmeden mücadelesini devam ettirir.

Manas'ın ilk eşi Akılay olur. Babası Şooruk Han'ın hatası sonucu savaş meydanında alınan bir mağlubiyetle Akılay Manas'a verilmiştir. Akılay çok güzeldir fakat kıskançtır. İkinci eşi Akbörke de savaş meydanında Manas'ın eşi olur. Manas iki eşiyile de geleneksel yollarla evlenmemiştir. İki eşinden de Manas'ın çocuğı olmaz. Bu durum Manas'ı çok üzer. Babasına geleneksel yollarla, usulü ile kendine bir kız istenmesini,baba olarak bu "farzı"nı yerine getirmesi gerektiğini söyler. Cakıp, bu amaçla Buhara'ya gider. Temir Han'ın en güzel, akıllı, on parmağında on marifeti olan Kanıkey isimli kızını ister. Temir Han bu evliliğe gönülsüz bir yaklaşım gösterir. Vazgeçmesi adına yüklüce kalın/çeyiz ister. Cakıp bu talebi kabul eder; fakat aynı zamanda Manas'ın can dostu Almambet'e Aruuke isimli kızını ister.Hatta kırk yiğide Kanıkey'inyoldaşı olan kırk kızı ister.İki han el sıkışırlar. Düğün kırk gün kırk gece sürer. Kırgız geleneğı ile davullar vurulur, zurnalar çalınır. Kanıkey Kırgız'ın Çırcı Hatun'dan sonraki "değerli anası" olur. Hak bilir, cesurdur ve akıllıdır. Sezgileri güçlü bir şaman kadındır. Halihazırda Almambet, Çuvak, Sırgak, Acıbay, Akayar, Bakay gibi can yoldaşları varken gücü hesapsız olan Manas, Kanıkey'in karısı olmasıyla gücüne güç katar. Budurumdan tedirgin olan Çin hakanı Esenhan'ın, öfkesi büyüdükçe büyür.Yanımdakilere Manas'ı "hile" ile yakalayıp getirene bir altın taht ve bir hanlık vereceğini vadeder. Fakat kimse bu göreve cesaret gösteremediğinden derin bir sessizlik olur. Sonunda Moğollaşmış Kırgız boy beyi Közkaman'a verilir bu hileli görev. Közkaman Talas'a yol alır ve Manas'a kendini acındıran bir mektup yazar. Fakat bu durum Çırcı ile Kanıkey'itedirgin eder. Manas'ın temkinli olmasını salık verirler. Fakat Manas önerileri dinlemez;sığınmacılara toy düzenleyip otlaklar, sürüler bağışlar.

Közkaman ise otağının içine çukur kazdırıp çoktan hileli planını hazırlamıştır. Manas'ın askerleri ordu oyunlarına daldığı sırada Manas'ı sarhoş edip çukura yuvarlatır. Manas kendine geldiğinde, kendini eli ayağı bağlı bir halde çukurda bulur. İçinden askerlerini çağırır, Kanıkey'i çağırır. Askerlerinden kimse duymaz elbette; ancak sevgileri güçlü Kanıkey bu yardım çağrısını duyar. Zırhlanıp atına biner, Akayar isimli atıyla yolakoyulur. Kanıkey kahramanca çarpışıp Manas'ı kurtarır. Akayar'ın üstünde Manas'ı otağına götürürler. Kırk yiğit, bu durumdan çok büyük utanç duyarlar. Közkamanlar'ın peşine düşerler, yurtlarına kadar kovalayıp, çarpışır, öçlerini alırlar. Bu zaferden sonra Manas büyük bir toy düzenler. Aradan aylar, yıllar geçer. Sayısız savaştan galip ayrılan Manas yaşlanmaya başlar. Ancak henüz çocuğu yoktur. Fakat hala güçlüdür. Zamanında halkını sürgün eden, Kırgız toprağını sahiplenen Çin hanı Esenhan'dan büyük öcünü almaya, Çin yerine "han olmaya", "Büyük Gazaya" çıkmaya karar verir. Kanıkey'in otağına son kez uğrar ve sonra toplanıp yola çıkarlar. Pekin'de çetin bir savaş gerçekleşir. "Yer-su" al kana boyanır. Bu savaşın galibi Manas olur. Çin iline, büyük Pekine "Han" olur. Esenhan'ın altın tahtına oturur. Lakin Alevke oğlu Konurbay ile komutan Niskara'nın kini dinmez; hileli planlarına devam ederler. Konurbay Manas'ı Talas'a yolculuk ederken bin bir dil döküp önde gitmeye Manas'ı ikna eder. Kimse bu duruma bir anlam veremez. Yolunu değiştirir, yol ıssızlaştıkça da Konurbay yüreklenir. Bir anda ay baltası ile Manas'ın arkasından saldırır, boynunu yaralar. Manas kan revan içindedir. O an "kırk bozkurt" yetişir, ordu ise Manas'ı alıp geri döner. Barış, tekrar yerini savaşa bırakmıştır. Birkaç gün sükunet içinde askerler, atlar dinlenir. Manas otağında yorgun, yaralı yatmaktadır. Sonra tekrar şiddetli bir savaş başlar bu savaş sırasında da Sırgak ve Almambet ölür. Manas haberi büyük bir keder içinde alır. Talas'a ölenlerin haberi iletilir. Manas artık yurduna dönmek istemektedir. Doğumukendine müjdelenen, oğlu Semetey'i görmek ister. Fakat ölen yiğitlerinin öcünü almadan da gitmek istemez. Kanıkey bir bilici/kahin olduğu için Manas'a at yollayıp dönmesini rica eder. Fakat Manas dağılan orduyu tekrar toplayıp Kalmuk üzerine saldırır ve bu defa nihai bir zafer elde eder. Almambet'in naaşını önden yollayıp ardından gözyaşı dökerek, yolakoyulur. Talas'a geldiğinde oğlu Semetey'i ilk kez görür, kamçısını oğluna hediye eder. Halk hem Semetey'in doğumunu kutsar, hem de ölen kahramanlara yas tutar. Ağıtlar yakar, ağlarlar. Manas yorgunluğundan, yas tutmaktan, yaralı olduğunda dolayı iyiden iyiye halsizleşmiştir. Ömrünün sonuna geldiğini hisseden Manas, Kanıkey'e son

öğütlerini verir; vasiyetini açıklar. “Benden sonra cesedimi kimsenin bilmediği bir yere göm ve oğlumuzu alıp Buhara’ya babanın yanına git” der. Çok değil, iki üç gün sonra da askerleriye, yakınlarıyla, Kanıkey’le, oğlu ile vedalaşıp hayata gözlerini yumar. Kanıkey ağıt yakar, tüm halk derin bir yas içindedir.

5.1.1.3. Tema

Milli Bağımsızlık ve kahramanlık oyunun baş temasıdır. Vatanını dışardan gelen düşmanlara tehditlere karşı korumak, darmadağan olan bir halkın bir araya getirilme mücadelesi ve bir milletin vatanlarına, topraklarına, bayraklarına sahip çıkarak bağımsız ve özgür yaşamasıdır.

5.1.1.4. Kişiler:

Önceki bölümlerde değinildiği üzere Manas Destanı’nın anlatımı, destan anlatıcısı tarafından tek kişinin performansına dayalı bir formda sözlü anlatım geleneğinde kendine yer bulur. Oluşturulan özgün metinde de bu tutum korunmuş; ancak sahne uygulamasında metin dört anlatıcıya bölünmüştür. Bahsedilen çözümleme önerileri, rejî yorumu bölümünde daha geniş ele alınacaktır. Ayrıca, destan anlatımında yer yer kullanılan müzikal yapının sahne uygulamasında iki adet müzisyen ile sağlanması planlanmıştır. Böylelikle özgün metnin aktarımında dört oyuncu kullanımı ile anlatımın orijinal yapısına ek olarak dramatik canlandırmaların yapılmasına olanak sağlanmıştır.

Destanda yer alan çok sayıda karakterden başat olan isimler ilgili bölümde açıklanmış olup özgün metinde kullanılan karakterler ise metindeki ve uygulamadaki halleriyle açıklanmıştır.

Cakıp Han: Manas’ın babası Altay Kırgızları’nın “Han”ı olmuştur. Çalışkan tutumuyla, deyim yerindeyse gece gündüz çalışarak sınırsız bir zenginliğe erişir. Fakat çocuğu olmamasının acısını uzun yıllar boyu yaşar. Neden sonra Tanrı onu oğlu Manas ile ödüllendirir. Özgün metinde genel karakteristik yapısı korunmuştur.

Çurcu: Cakıp Han’ın karısı, Manas’ın annesi. Özgün metinde dengeleyici tutumu ile yer alan karakter, destandaki yapısından farklı değildir.

Manas: Başkahraman. Müjdelenen doğumu, düşmalarca bilinen kehaneti ile çocukluk döneminden itibaren kahraman olarak çizilmiştir. Manas'ın destansı karakter yapısı, yenilgi yüzü görmeyen eylem çizgisi orijinal karakterden bağımsız düşünülmemiştir. Ancak Semetey ile ilk karşılaşması resmedilirken daha “şefkatli” bir baba olarak çizildiği söylenebilir.

Kanıkey: Manas'ın karısı. Esas ismi Sanirabiygadır. Bukar Han'ı Karahan'ın (Atemir) kızıdır. Han'ın nikâhında olduğu için Kannikey (Han nikahında) olarak isimlendirilmiştir. Akıllı, güzel özellikle de “on parmağında on marifet” olan hamarat bir kadın olarak tasvir edilir. Destanda da kendine yer bulmuş sezgileri güçlü yapısı, özgün metinde ön plana çıkartılarak, şaman/bilici bir kadın olarak tasvir edilmiştir.

Bakay: Cakıp'ın kardeşinin oğludur. Destanda kabilenin sevgili ve akıllı ihtiyar danışmanı, yol göstericisi olarak ana karakterlerden biridir. Özgün metinde seferde yer alan isimlere referans gösterilir.

Almambet:Manas'ın yiğitlerinden biridir. Özgün metinde seferde yer alan isimlerden biridir. Ölümünün ardından Manas'ın kederini dile getirdiği bölümde ismi anılır.

Çubak: Manas'ın yiğitlerinden biridir. Özgün metinde seferde yer alan isimlerden bir başkası olarak karşımıza çıkar.

Sırgak: Manas'ın yiğitlerinden biridir. Özgün metinde Manas'ın yol arkadaşı olarak yer alır.

Akılay: Manas'ın ilk karısı.

Alevke: Düşman Kalmuk hanlarından biridir.

Temir Han: Kanıkey'in babası. Özgün metinde Manas'a kızını vermemek adına istediği yüklü çeyiz ile yer alır. Hem Kanıkey'i hem de kırk yiğidin istediği kızları verir.

Akbörke: Manas'ın ikinci karısı.

Konurbay: Baş düşmanlardan biri. Alevke'nin oğludur. Manas'ın ölümcül yarasını açan düşmandır.

Közkaman: Cakıp Han'ın kardeşi. Asimile olmuş, Moğollaşmış Kırgız boyunun lideridir. Esenhan'ın hileli görevini üstlenir. Özgün metinde mektubuyla ve hileli planıyla yer almaktadır.

Niskara:Manas'ın sürekli alt ettiği bir başka düşman karakterdir.

Oşpur: Özgün metinde ismi anılmadan, Manas'ın saklanması amacıyla yanına gönderilen “çoban” olarak yer alır.

Şooruk:Akılay'ın babasıdır. Özgün metinde hikayesine yer verilmeden referans olarak adı geçer.

Esenhan: Baş düşmandır. Közkaman'a verdiği görev ile sonda aldığı mağlubiyet ile destandaki yapısı korunarak özgün metne aktarılmıştır.

Semetey: Manas'ın oğlu. Manas'ın ölümünden önce doğumunun haberini aldığı oğludur. Destanda ikinci bölümün başkahramanı olan Semetey'in, özgün metinde yalnızca doğumu müjdelenir. Kahraman yönü ve hikayesi özgün metinde yer almamıştır.

Kortuk:Yerli Altay Kamuklar'ının boyunun lideridir. Sürgünde olan Kırgızlar'a otlak üzerinden anlaşmazlık yaratır. Otlagın vergisini talep eden Kortuk, özgün metinde Manas'ın ilk alt ettiği kişi olarak kendine yer bulur.

Er Gökçe: Kazak Han'ıdır. Manas ile Kanıkey üzerinden akrabalığı bulunur. Manas'ın askeri müttefiğidir.

Acıbay:Manas'ın yiğitlerinden biridir. Özgün metinde ismi anılır.

Akayar:Manas'ın öncü, marifetli atıdır. Hızıyla ün salan Akayar tek başına haber getirip götürebilmektedir. Kanıkey'in Manas'ı düşürüldüğü çukurdan çıkarmak üzere kullanması özgün metinde de kendine yer bulur.

Aruke:Almambet'in karısıdır. Kanıkey'in kızkardeşlerinden biridir. Özgün metinde ismi anılır.

Akerkeç:Ergökçe'nin karısıdır. Kanıkey'in kızkardeşlerinden biridir. Özgün metinde ismi anılır.

5.1.1.5. Tema Bağlamında Kişiler Arası İlişkiler:

Çin Han'ı Esenhan tarafından Altay dağlarına sürgün edilmiş Kırgız boylarından birinin lideri olan Cakıp Han'ın, Esenhan'a olankiniyle aksiyon örgüsü başlamaktadır. Cakıp Han, karısı ile bir oğul sahibi olma arzusunda. Hem de sıradan bir oğul değil, Çin hakanı Esenhan'dan öğ alacak ve halkını vatanına kavuşturacak bir oğul isterler. Bu arzu, Manas adında olağanüstü bir çocuğun doğumu ile yerine gelir. Kehanet ile doğan çocuktan haberdar olan Çin Han'ı olabilecekleri önlemek adına ordular salar. İlk etapta yerli Kalmuklarla iletişime geçerler. Kalmuk boy başı Kortuk, bir bahane ile çıkarttığı kavga sonucunda Manas tarafından öldürülür. Kırgızların, vatanına kavuşma arzusuyla hareket eden Manas Kırgızlar'ın öz iline yol alır. Altay'da kalan diğer Kırgızlar'a kalmuk komutanı Niskarasaldırı düzenler. Kazaklar'ın Hanı Er Gökçe, Manas'ın yanında yer alıp Niskara'nın ordusunu hezimete uğrattırır. Manas tam 14 yaşında "han olması", boyların onu han tanınması ile aksiyon örgüsü gelişir. Kırgızlar'ın savaş halinde öz vatanlarına ilerleyişleri boyunca yenilgiye uğrattıkları boyların kızlarıyla evlenen Manas ile kişiler arası bağıntıların düşmanca başlayıp, akrabalık ilişkilerine dönen yapıda örnekleri de görülmektedir. Kırgızlar'ın milletine olan düşkünlüğü sayesinde ise aldatılmaları ve türlü çatışmaya girmeleri de olay örgüsünde kişiler arası ilişkilerden kaynaklanan olay örgüsünün yapısına örnek oluşturur. Öyle ki içerden ve dışarıdan düşmanlıklar, tehditler altında ilerleyen gerek Manas'ın gerekse Manas'a bağıntılı olarak eş zamanlı ilerleyen Kırgız birliğinin öyküsel yapıtı eylemlerin özünü oluşturur ve eyleme dayalı çizgiyi belirler.

5.1.1.6. Oyunun Biçim Özellikleri

Dramatik Biçim: Tür özelliği

Hikaye anlatıcılığı formunda yazılmış şiirsel anlatı oyunu.

5.1.1.7.Uzam ve Zaman:

Oyun destancı/anlatıcıların şimdi ve burada (presence) olduğunu belirtir. Anlatılan iç öykü ise Altay dağlarında, Issıkgöl kıyılarında, Talas'ta, Çin ilinde, Buhara'da geçmektedir.

Oyunun ilk bölümünde uzam olarak Altay dağları seçilmiştir. Manas'ın doğumu, büyüüp on iki yaşına kadarkisüreç Altay'da, Kırgızlar'ın sürgün diyarında geçmektedir. Kahramanlığının ilk örneği olarak görülen çatışma olan Kalmuk'un boy başı Kortuk'a karşı alınan zafer de aynı uzamda konumlanmıştır.

İkinci bölümde Kırgızlar'ın başında durup Tanrı dağlarına doğru yol alışında uzam Altay dağları ile Tanrı dağları arasındaki uzun yol olarak belirlenmiş olup, Kırgız toprakları bu bölümde karşımıza çıkar. Zaman olarak aylar mevsimler değişir.

Üçüncü bölüm Tanrı dağlarında Orta Asya topraklarında geçmektedir. Yıllar geçmiştir. Manas iki eşinin yanı sıra, üçüncü eşi Kanıkey'le evlenmişdüğünü Orta Asya topraklarında Buhara'da ve Talas'ta gerçekleştirmiştir.

Dördüncü bölümde ise Manas'ın akrabası Közkaman'ın art niyetli ziyareti hem Talas'ta hem Pekin'de geçer. Közkaman'ın Kırgız toprağında Manas'a hain bir plan kurması,planın bozulup Pekin'e kadar takip edilmesi ile Kırgız toprağından Çin toprağına kadar ki uzam anlatıda kendine yer bulur.

Beşinci bölüm ağırlıklı olarak Çin ilinde geçer. "Büyük Gazaya" giden Manas, ordusu ile Pekin'i alır; fakat yiğitlerini Çin toprağında kaybeder. Kendi de yaralanıp vatanına döner. Bu bölümdeki olay örgüsünün dört mevsim boyunca sürmüş olduğu belirtilir.

Altıncı bölüm Kırgız toprağında Talas'ta geçer. Seferden dönen Manas otağında oğlunu görür. Almambet'i, Çuvak'ı, Sırgak'ı son yolculuklarına uğurlarlar; ardından kendisi de vefat eder. Böylelikle başından sonuna dek 60-70 yıllık bir süreç anlatıda kendine yer bulur. Özetle özgün metinde doğrusal işleyen bir zaman kullanılmış olup; anlatı tekniği gereği büyük zamansal sıçramaları da bünyesinde barındırmaktadır.

5.1.1.8.Eylem/Olay Örgüsü:

Manas'ı merkeze alan, doğumundan ölümüne kadar başından geçen önemli olayları incelemek üzere destanın bütünü ele alındığı bir metin elde edilmiştir. Bunun içinde destanın çeşitli varyantları değerlendirilmiştir.

Cakıp Han'ın sürgün edildiği Altay bölgesinde kahraman olacağı bildirilen oğlu Manas'ın doğumunu duyan Çin hanının sürekli Manas'ın üzerine gönderdiği orduların alt edilmesi ile olay örgüsü ilerler. Manas Kırgızlar'ı toplayıp ana yurduna dönme amacındadır. Çin Kalmuklar ise Manas'ın alacağı öçten dolayı tedirgin olup onu tutsak etme amacındadır. Esenhan Manas'ı yok etmek ister. Manas öz vatanına göçü tamamlamış, sıra Çin'den alınacak öce gelmiştir. Bir milletin bağımsızlık mücadelesi boyunca ilerleyen olay örgüsü, amacına ulaşan Manas'ın Pekin'e "han olması" ile sonlanır.

5.1.1.9.Oyunda çatışma

Oyunda asal çatışmayı toprak bütünlüğü, vatan özlemi, sürgünden ana vatana yolculuk gibi gerçeğe dayanan durumlar oluşturur. Esenhan, Kırgız toprağına ilelebet sahip olmak ister. Bu gayeye engel olacak olan Manas'ın yok edilip, Kırgızlar ile mücadelenin sonuca varması gerekmektedir. Manas ise kendi toprağına sahip çıkmak ve milletini bir arada ana yurduna götürme mücadelesindedir. Kısaca çatışma siyasi/milli unsurların kişiler üzerinden yaratılmıştır. Başlangıçta Kırgız iline sahip olan Esenhan'dan alınan toprak ve zafer neticesinde dindirilen öç, çatışmayı üzerine kurulduğu kişi (Manas)özelinde sonlandırır. Ancak dramatik çatışma kişiler üstü bir yapıda olduğu için destanın orijinalinde başka formlarda ilerleyen çatışma, özgün metinde Manas'ın hedeflerine ulaşmış olmasıyla olumlanarak çözümlenmiştir.

5.1.1.10.Oyunun Biçem Özellikleri

Manas destanı anlatıcılığındaki destan anlatı biçemi tutturulmaya çalışılmış; ancak lirik şiirsel bir dil kullanılmasına karşılık dandaki gibi hece ölçüsüne başvurulmamıştır. Serbest şiir ölçüsünde didaktik bir ton tutturulmuş olup, anlatıcıların tutumuyla bu yapının daha da ön plana çıkarılması hedeflenmiştir. Anlatı ve

yansımalar dönüşümlü olarak iç içe devam etmektedir. Her bölümde şiirsel anlatıdan sonra o bölümün en önemli noktası yansımaya daha etkili bir şekilde verilmiştir. Destanda başlayan kahramanın doğumu , ilk kahramanlığı, evliliği, büyük savaşa katıldığı, vefat ettiğine kadar anlatı aralarına yansılama ile verilmiştir.

6. BÖLÜM

“MANAS... KIRGIZ’IN ALP YIĞIDI”- REJİ DEFTERİ

6.1.Dramaturgi Yorumu

Giriş bölümünde de değinildiği gibi, oyun metninin sahne uygulamasına geçilirken bire bir orjinal Manas destan anlatıcılığı üslubuyla sahneleme gibi farklı yollar da araştırılmış, denenmiştir. Fakat tiyatrosal olandan çok fazla uzaklaşılacağı görüldüğü için birkaç dramaturgi objektifi birlikte gözetilerek sahnelemenin gerçekleştirilmesi uygun bulunmuştur. Oyun metninin içerdiği iç ve dış anlatı çemberleri üzerinden objektifler tespit edilmiştir. Bu objektiflerin birincisi, oyunu sahnelerken ilk olarak Türkçe yazılan metinde prolog (giriş) bölümünün birinci anlatıcı tarafından geleneksel /evrensel destan anlatıcılığına dayanarak yorumlanmasıdır. Oyunun iç çemberinde Manas’ın hayat öyküsünün anlatısı başlarken üç anlatıcı tarafından manas destan anlatıcılığı üslubuna yakın bir söyleyiş biçiminin uygunluğu gözetilmiştir. Manas’ın ilk kahramanlık, büyük gaza gibi büyük savaşlarda galip geldiği bölümler üçüncü anlatıcı tarafında orjinal Kırgız dilinde ve manasçılığın orjinal üslubu ile anlatılmıştır. Bunu gerçekleştirmek için destanın büyük üstatları olan Sayakbay Karalaev ile Sağınbay Orozbekov varyantlarından parçalar seçilmiştir. Dramaturginin ikinci objektifi de metnin hem Türkçe hem Kırgızca anlatı bölümlerini içermesidir. Üçüncü objektif olarak da sahnelemede tiyatral olana yer verebilmek için “yansılama” tercih edilmiştir. Baş kahramanın doğum, ergenlik, evlilik, savaş sonrası düğün törenleri, çeşitli oyunlar, büyük savaş, vefatı gibi hayatının önemli dönemleri hareket, geleneksel dans, dövüş sanatı tekniklerinin kullanıldığı yansılama ile verilmiştir. Sonuç olarak oyun metni evrensel destan anlatıcılığı, Manas destan anlatıcılığı hem Türkçe hem Kırgızca olan bölümler ve yansılama şeklindeki objektifler üzerine kurularak seyirciye daha yakın bir sahneleme tercih edilmiştir ve gerçekleştirilmiştir.

6.2. Oyunculuk ve Reji Yorumu

Sanat çalışmasının temel fikri, Geleneksel Kırgız Tiyatrosu açısından, Kırgız destan anlatımı çerçevesinde Manas Destanı'nın teatral anlatıma yakın olması sebebiyle ilk olarak eğitiminden geçtiğim C. Kulmamabetov tarafından ortaya atılmıştır. Destan anlatımının geleneksel yapısında yer alan, dinleyicilerin bir manasçının etrafında toplandığı, manasçının güçlü jest, mimik, ses tonlarının değişimiyle epizotlar halinde anlattığı yapı sanat çalışmasının oyunlaştırma aşamasında birebir uygulanmadı. Dil farkıyla oluşturulan özgün metnin şiirsel yapısı, geleneksel Manas anlatımının ritmine, ezgisine ve şiirsel ölçüsüne uymadığı için, geleneksel yapıda "manasçı" tekniğiyle sahneleme mümkün olmamıştır. Bu sebeple oyunun önemli noktalarında, örneğin baş kahramanın ilk kahramanlığı, büyük gazada galip olması ve neslini sürdüreceği oğlunu ilk görüşü bölümleri orijinal metinden yola çıkılarak Kırgızca, geleneksel teknikle uyarlamada yer almıştır. Türkçe özgün metnin dramatik anlatımında ise Manas destanının anlatımındaki köşkü yapıya yakınsayan bir teknik kullanılmaya çaba gösterilmiştir. Altı bölümden oluşan özgün metnin sahneleme sürecinde belirlenen bazı bölümlerinde dramatik anlatımı güçlendirmek adına yansımalar başvurulmuştur. İlk yansılama Manas'ın doğumu annenin bebeği beşiğe ilk yatırışı ile yapılmıştır. Katılımcılara Kırgız geleneklerince bebeğin takdimi olarak beşik ile birlikte Kırgızca ninni eşliğinde bir çözümlenmeye gidilmiştir. Bir sonraki yansılama, Kalmuk komutanı Niskara saldırıp yenilgiye uğradığında halkın serbest kalıp toy düzenlemesi ve Manas'ın han seçilmesi, kızların özgür kalması, dans motifleri ile toyda ikramlarının sunulması ile oluşturulmuştur. On dört yaşındaki Manas yeleğinden sıyrılıp kaftan giymiş, başına hana layık şapka giyerek at üzerinde yansılanmıştır. Baş kahramanın hayatındaki dönüm noktalarından biri olarak evlilik sahnesi de dramatik canlandırmalarda yerini almıştır. Kırgız geleneğinde gelin gelmesiyle kaynananın geline beyaz baş örtü takması, bir hanım eşliğinde gelinin halka takdimi, ardından misafirlerin genel dansı ile düğün sahnesi sonlandırılmıştır. Kanıkey'in bilgeliği, güzelliği, cesurluğu da düğün sahnesinden sonra bir dans düzeni oluşturularak aktarılmaya çalışılmıştır. Manas'ın kendi milletinden bir boy tarafından ihanete uğraması da detaylı bir hareket düzeni ile aktarılmıştır. Közkaman'ın Manas'ı

zehirleyerek bağlayıp çukura yuvarlayışı ve Kanıkey'in ardından gidip kurtarışı Erica Letailleur'un doğu kültürü etkisiyle tasarladığı dövüş koreografisi ilgili bölümü resmetmiştir. Kırgız kültüründe halen devam etmekte olan şaman kültüründen alınan motifler kullanılmıştır. İhanet sonrası yapılan savaşta galibiyet sonrası yapılan kutlamada ise Orta Asya göçebe halkının ortak kültürünün bir parçası olan, Kırgızlar'a özgü "oğlak oyunu" da iki oyuncu tarafından icra edilmektedir. Kırgızlar'ın "Büyük Gaza" siyesine doğu kültüründen hareketle oluşturulan dövüş koreografisi yardımı ile yansınmıştır. Son olarak Manas'ın vefat ettiği sahnede ağıt eşliğinde Kanıkey'in mezar başında tuttuğu yas, ocağın fonksiyonel kullanımıyla paralel bir (beyaz örtü ile ateşin kapatılması) tablo ile oyun sonlandırılmıştır.

Sahneleme çalışmalarında ilk etapta geleneksel manasçılarının sabit pozisyonu korunmuş, yerde oturarak icra denenmiştir; fakat metnin dramatik yapısı kolaylıkla ayağa kalkın, yürüyerek anlatıyı sürdüren anlatıcıların bulunması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Buna göre sabit yapı, oyuncuların sandalye üzerinde oturup, her an oyuna dahil olabilecekleri bir yapıyla değiştirilmiştir. Fakat "manasçının" Kırgızca anlatıya geçtiği bölümlerde geleneksel yapı aktarılmaya çalışılarak ocağın önünde oturur bir tablo tercih edilmiştir. Manas, geleneksel anlatım usulünden çıktıkça kültürel etkisini kaybetmektedir. Ancak orijinal tekniğiyle trans halinde yaptığı aktarım dramatik sahneleme tekniği açısından yetersiz kalmaktadır. Ortadaki ocak hem manasçılıkta hem hikaye anlatıcılığında göçebe kültüründe kullanılmaya gelmiştir. Bundan ziyade sahnelemenin felsefesine de uygun doğayı yansıtarak şekildedir. Özgüsel bir unsur olarak çalışmanın genelinde tercih edilmiştir. Manas anlatımında kamçı önemli bir öğedir. Manasçı anlatımında uzağı gösterir, kılıç olarak, hançer olarak, kargı olarak da bu "aksesuar"ı kullanır. At yarışı, vurma, kesme gibi eylemleri kamçı ile taklit eder. Kamçının bu yapısı anlatanların elden ele birbirine devretmesi ile döngüsel yapıyı güçlendirir.

Tüm bunlar göz önüne alındığında ise sanat çalışması, Manas Destanı'nın ülke kültüründeki yeri baz alınarak reji bağlamı oluşturulmaya çalışılmıştır. Kültürlerarası taşıdığı değer gereği de ortak kültürlerden biri olan Manas'ı Türk kültürüne ve tiyatro gerçeğine uyarlayarak sağlamak reji konseptini oluşturmuştur. Manas Destanı'nın hem öz değerini kaybetmemesi hem de teatral çerçeveden çıkmadan sahnelenmesi

amaçlanmıştır. Dolayısıyla metin sahnelenirken Manas Destanı'nı geleneksel anlatımını Türk kültürüne "tanıtın" ve iki kültürü bir araya getirip Manas Destanı'nı evrensel kodlara uyarlayan bir yapımlar olarak değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak rejî yorumunda ilk etapta Manas anlatıcılığını aslına sadık kalarak oyunun tamamında kullanma amacıyla başlayan süreç, amaçlanan tiyatrallığın sağlanmaması ve kültürlerarası değeri tam olarak yansıtamaması sebebiyle, örnek değeri olarak birkaç yerde kullanılması ile devam etmiştir. Buna göre de; İki tane türk oyuncu bir tane türk ve uzakdoğu kültüründe çalışmalar yapmış fransız oyuncu, bir noğay türkü ve bir kırgız müzisyenin ortak dilini, ortam anlatım üslubunu bulmak handikap taşıyan bir durum yaratmıştır.

Her şeyden önce "destancı" klasik oyuncudan çok farklı bir performans tekniği kullanır. Bu durumda Manas Destanı, geleneksel tiyatro anlatıcısının, klasik oyunculuk eğitimi almış oyuncuların hakim olmadığı bir destan anlatım tekniği ile aktarmak başka bir araştırma-uygulama konusudur. Bir manasçı gibi metnin başından sonuna kadar yerinde oturarak seyircinin gözünü alamayacak ölçüde etkili bir anlatım sağlamak mümkün olmamıştır. Bunun önemli bir nedeni manasçılar olayı içlerinden, özlerinden gördükleri için kendilerini olayın, savaşın içinde var ederek anlatımı etkili kılmalarıdır. Öyle ki ses tonlarının değişmesi (gırtlak, göğüs, kafa sesleri), cümleden cümleye mimik jestlerin anlamlılık, keskin değişimi görülmeye değer tekniklerdir. Manas anlatıcılığı eğitimden çok doğadan verilmiş bir yetenektir. Ezberlenerek anlatımı mümkün değildir. Bunun için yukarıda da değinildiği üzere yerden daha yüksekte oturma fikri uygun bulunmuştur.

Fakat yine de oyunculuk deneyimlerden esinlenerek Manas destanının orijinal metninden parçaların anlatımı tercih edilmiştir. Özellikle Türk oyuncuların biri Kırgızcaya hakim olmamasına rağmen kısa bir parçayı denemiş, vokal olarak doğru ifadeler üzerinde çalışmıştır; uzun prova süreci sonucunda geleneksel teknikte bir anlatım örneği sergilemiştir.

Çalışmanın sonunda gelinen nokta: Kültürlerarasılık bağlamında, ortak kültür değerlerinin tiyatral düzlemde yorumlanması olarak rejî yorumu son halini almıştır.

6.3. Dekor Tasarımı, Gerekçesi, Dekor Planı

Kırgızlar'ın tarihini, kültürünü, göçebelik hayatını derinden kapsayan kahramanlık destanı olan Manas ile ilgili oyun süresince sahnede Kırgız otağını simgeleyen “Boz Üy” ismi verilen çadırdan önemli parçalar yer almıştır. İzleyici tarafından bakıldığında oyuncular otağın içinde oturmuşçasına bir görüntü elde edilmeye çalışılmıştır. Tezimin yukarıdaki bölümünde bahsedildiği gibi sayıca kalabalık destancılar geldiğinde otağa sığmadıkları için, otağın ön tarafı sökülüp alınmıştır. Bu durumu göz önünde bulundurarak otağın önü açık olarak tercih edilmiştir. Otağın içinde anlatıcı ve müzisyenerin altına Kırgız'ın elde yapılmış çeşitli süslü motiflerinin bulunduğu kilimler serilmiştir. Otağ, ahşap olduğu için gövdesinin dik durmasını sağlayan ucu püsküllü kalın ipler ile bağlanmış; aynı anda boz üye süsleme sağlayan ipler de kullanılmıştır. Sağ tarafta beşik yer almıştır. Otağın ortasına denk gelecek şekilde taştan kurulmuş Kırgız'ların “*kemege*” dedikleri ocak yer almıştır. Ocak oyun süresince çeşitli amaçlı kullanılır. Destancıların anlatımında çoğu zaman akşamları tercih edildiği için ortada bir ocağın bulunmasına ihtiyaç duyulmuştur. Oyunun ilerleyişine göre farklı fonksiyonlarda da kullanılmaktadır. Yeri geldiğinde Kanıkey'in yıkandığı, sırrını döktüğü kutsal pınarı olarak kullanılır. Yeri gelince zafer düğünü sonrasında olan “*Kök börü*” oyununda oğlak derisini at üzerinde taşıyıp attığı “*tay kazan*” olur, yeri geldiğinde de Manas'ı Közkaman'ların kandırıp zehirleyip ipe bağlayarak attıkları çukur, oyun sonunda da üzerine beyaz örtü serilerek Manas'ın mezarı olarak kullanılır. Bu oyunda kök börü olarak deri tercih edilir. Anlatım sırasında kamçı, başlıklar gibi öğeler, jest ve bazı hareketler için, sopa ve kalın ipler savaş sahneleri için yardımcı öğe olarak kullanılmaktadır. Anlatıya dayalı bir oyun olduğu için dekorda sade tercihler/çözümlemelere gidilmiştir.

6.4. Kostüm Yorumu

Kostümlerde tercih Kırgız milli kıyafetlerinden yana kullanılmıştır. Üzerinde elde işlenmiş Kırgız kültürünü yansıtan motifler olan zengin işlemeli kıyafetlerdir. Kostümler yaşa göre ve toplumdaki yerlerine göre seçilmiştir. İlk baş giysilere bakacak olursak erkekler için Ala Dağ'ı andıran beyaz “*kalpak*” dediğimiz başlık tercih edilmiştir. Baş destancının giydiği kalpak biraz farklıdır. Bir destancının ya kabile

içindeki saygıdeğer bir dedenin giyebileceği “*bakay kalpak*” tepesi daha yüksek bir başlık seçilmiştir. “*Çapan*”adı verilenetekleri uzun bir gibi kollu giysi ana kostümünü oluşturur. Göçebe halk, dağlık yerde yaşadıklarından kışın daha kalın, yazın daha ince tercih edilir. Oyunda da bunu göz önünde bulundurarak daha ince kostümler seçilmiştir. Kadınlar için ise baş anlatıcı anne, “*eleçek*” isimli beyaz başlık tercih edilmiştir. Belli bir yaşa gelmiş kadınların/annelerin tercih ettiği bir giysidir. Diğer kadın oyuncular için de yaşına göre başlıklar seçilmiştir. Ana kostümlerini ise ise uzun elbise ve yelekler oluşturur. Ayaklarda “*maası*” isimli deriyakkabılar tercih edilmiştir. Erkekerde ise işlemeli pantolonlar ve kaftanları içinde kısa yelekler uygun görülmüştür. Genel olarak kostüm renkleri başlıklarda, üzerinde siyah oymalı beyaz zemin olarak belirlenmiştir. Yelekler ve kaftanlar siyah, yeşil, koyu mavi,v.b. gibi koyu renklerde olup üzerinde çeşitli renkler ile oymalar işlenmiş giysiler uygun bulunmuştur. Oyun boyunca kostümler değişmez fakat bazı durumlarda başlıklar ve yelek gibi giysiler çıkarılabilmektedir.

6.5. Işık Yorumu

Klasik anlamda bir sahnelemede yer alan ışık tasarımlarından çok da farklı olmayan bir “genel aydınlatma” sağlanmıştır. Manasçının Kırgızca anlattığı ve yansılamaalarda orta ışık tercih edilmiştir.

6.6. Müzik, Efekt Özellikleri

Oyunun başından sonuna kadar Kırgızlar’ın çeşitli enstrümanlarınınoyuna eşliğimaçlanmıştır. Kırgız hayatını ezgilerinde yansılayan “*komuz*”(kopuz) isimli üç telli erik dalından yapılmış milli çalgışlık eder. Kopuz sevinç, keder, üzünc sahnelerinde çeşitli milli ezgilerle oyunun atmosferine katkı sağlamaktadır. Kopuzun yanı sıra “*çopo çoor*” isimli kilden yapılmış üflelemeli alet kullanılmaktadır. Kopuz çalınırken yer yer araya girerek özlem, hasretduygularını yaratan sahnelerde kullanılması oyun atmosferini olumlu etkilemiştir. Bunun dışında “*ooz komuz*” denilen ağız kopuzu yer almaktadır. Demirden yapılmış bir tane dili olan küçük bir armut

şeklindeki alettir. Kopuz eşliğinde yavaş, dans sahnelerinde ise solokullanılmaktadır. Manas Destanı'nda önemli yere sahip olan davul ise oyunun girişinden finaline kadar kullanılır. Canlı, aksiyona dayalı olayları daha da güçlendirme maksadıyla büyük katkı sağlamaktadır. Türk dünyasının kardeş ülkelerinin ortak enstrümanı olan davul, şamanların da olmazsa olmazıdır. Sığır derisinden yapılmaktadır. Manas anlatımında olayların çoğu savaş temalı ve harekete dayalı olduğu için davul tercih edilir. Bu enstrümanlar dışında avazcımız tarafından seslendirilen “köme sesi” kullanılmıştır. Metindeki Kırgız halkının Altay ve Tanrı Dağları arasındaki Kırgız'ın sevinç, üzüncü duygularını yankılarla vermektedir. Olaylara göre hızlı-yavaş ritimler, kalın ince tonlar uygulanmıştır. Özellikle şaman sahnesinde kullanılan köme sesi bir şamanın savaşma gücünü, çabasını sesiyle yansıtmakta olup; sahne dinamiğinin canlı tutmaktadır.

Oyunun başından sonuna kadar kullanılan geleneksel halk müzikleri oyunun yürüyüşüne göre aşağıdaki gibi sırayla çalınmıştır:

Seyirci oyun başlamadan önce içeri alınırken ünlü besteci Kankey Eralieva'nın “Atakem” bestesi çalınmaktadır. Bu beste sadece tekil bir babanın değil, asırlar boyunca halkın başında duran, halkın direği olan ecdatlar ile ilgili olduğu için tercih edilmiştir. Destanda yer alan ecdat ile nesil arasındaki bağ önemli bir nokta olduğundan bu beste uygun bulunmuştur. Oyunun açılış müziği olarak Kırgız halkının geleneksel müziğinin önemli ozanlarından biri olan Karamoldo Orozov'un “Kambarkan” bestesi çalınmıştır. Göçebe Kırgız halkının hayatının coşkulu akışını aynı güçlü duyguyla aktarabilen bu beste ile oyunun açılması tercih edilmiştir. Oyunun başındaki prologdan sonra Manas destanına girişte, manasçıların seslendirdiği ezgilerden biri olan köme sesi avazcı tarafından canlı seslendirilmiştir. Manas'ın doğduğu sahnede anonim olan Kırgız'ın geleneksel ninnisinin söylenmesi tercih edilmiştir. Manas'ın ergenlik dönemindeki ilk kahramanlığı olan Kortuk'u öldürmesi sahnesinde babasının verdiği nasihat Kırgızca manas üslubundaki parçadan sonra besteci Karamoldo Orozov'un “Nasıykat” bestesi çalınmıştır. Oyunun bir sonraki olayı olan Niskara'nın saldırısından sonra Manas'ın galip gelip, kız ve gelinlerin serbest kalıp dans ettikleri sahnede halk ezgisi olan “Ak Tamak ile Kök Tamak” çalınmıştır. Manas'ın asıl toprağını öğrendikten sonra gitmek için yanıp tutuşarak hasret kaldığını anlatan sahnede halk türküsü “Ala Tooğo Çıkkın Barbı”, Ala Dağa çıkan var mı? Geyik, meral sesini duyan var mı?

diyerek toprağına olan hasretini anlatan türkü canlı söylenmiştir. Altay dağlarında sayısız kez mücadele veren Manas'ın savaşları anlatılırken Kırgız ve Altay şarkıcılar tarafından söylenen “Altay Kayırtarı” türküsü kullanılmıştır. Manas'ın iki evliliğine rağmen çocuğunun olamamasının anlatıldığı sahnede ise Kırgız halk türkülerini seslendiren şarkıcı Gülzada'nın derin düşüncelerle acı çekmek ile ilgili olan “Tolğonu” türküsünün ezgisi kullanılmıştır. Manas ile Kanıkey'in düğününde bu iki ana karakterin özelliğini anlatan Manas türküsü seslendirilmiştir. Bu türkü büyük manasçılardan biri olan Cusup Mamay'ın torunu Turgunaalı Mamay ile Gülzada'nın düet türküsüdür. Kanıkey'in dans ettiği sahnede ise halk ezgisi olan Ordo çalınmıştır. Cakıp'ın kardeşi Közkaman'ın Manas'a kötülük yaptığı yenilgisi üzerine Manas'ın zafer düğünü verdiği sahnede “oğlak tatrış”, at üzerinde oyun oynanan sahnede ise Kırgız'ın büyük bestecisi Atay Oğombaev'in “Maş Botoy” ezgisi çalınmıştır. Oyunun sonuna doğru “Büyük Gaza” sahnesinde gerçekleşen ölüm olaylarında büyük şair Toktoğul Satılğanov'un “Ömür” türküsü kullanılmıştır. Manas'ın ölüm sahnesinde destanın içinde Kanıkey'in söylediği ağıt söylenmiştir. Oyunun yürüşünde şaman dansı, Közkaman'ın hilesi sahneleri v.b. sahnelerde köme seslerinin çeşitli varyantları kullanılmıştır. Oyunun kapanışında açılış bestesi Kambarkan çalınmıştır. Bu oyunda kullanılan ezgiler Kırgız sanatında oldukça önemli yere sahiptir.

6.7. Görev Dağılımı

Oyun Adı: MANAS... KIRGIZ'IN ALP YIĞIDI

Yazar: Türel EZİCİ

Yönetmen: Aizaada NURANOVA

Kostüm: Anonim

Müzik: Akdeniz ERBAŞ, Tumar NURAKOVA

Oyuncular:

Funda METE

Erica LETAILLEUR

Hüseyin OÇAN

Aizaada NURANOVA

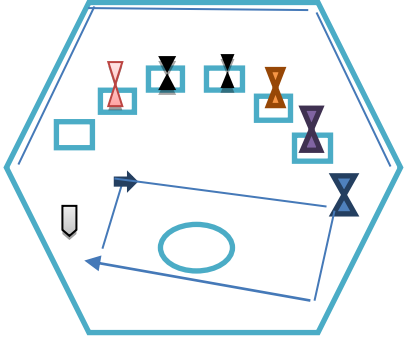
Akdeniz ERBAŞ

Tumar NURAKOVA

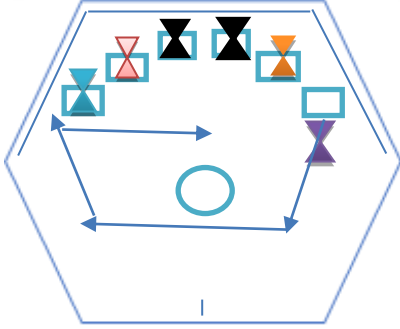

NOT: Oyun Hacettepe Üniversitesi Ankara Devlet Konservatuvarı Tiyatro Anasanat Dalı Mahir Canova Sahnesinde 21 Haziran 2018 Saat: 14:00 da ilk gösterimini gerçekleştirmiştir.

6.8.6.1 Orta Bölüm Reji Defteri

İÇ – DIŞ AKSİYON	HAREKET PLANI	TEKNİK ETMENLER	METİN
------------------	---------------	-----------------	-------

<p>(1) A₂ A₃ A₄ M1 ve M2 yerlerinde oturmaktadır. M1 ve M2 davul eşliğinde kopuz çalmaktadır.</p> <p>(2) A1 sol taraftan çıkıp gelir sahnenin sağ tarafına kadar konuşup gider.</p> <p>(3) A1 sahnenin sağ tarafında konuşmaktadır aynı anda yavaştan üzerine yeleşini giyer. Eline kamçıyı alır.</p>	 <p style="text-align: center;">2-3,6-7</p>	<p style="text-align: center;">Q1 — M1</p> <p style="text-align: center;">Q2 — M2</p>	<p>(1)</p> <p>I. ANLATICI Prolog</p> <p>(2) Nasıl anlatırsa ozan, ateşle, ihanetle sınanıp küllerinden yeniden doğan ulusların hikayesini...</p> <p>(3) Nasıl anlatırsa ozan, Niobe'den Şahmaran'a, Troya'nın acılı öyküsüne uzanan Anadolu destanlarını... Koca Agamemnon'un evinde uğradığı ihaneti... Beyaz köpüklü Akdeniz'i aşıp yurdunu bulan kurnaz Odisseus'u... Puslu dağlara yaslanan Köroğlu'nu nasıl anlatırsa ozan, Manasçı öyle anlatır Manas'ı...</p>
--	--	---	--

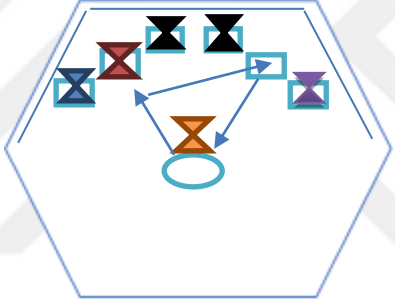
<p>(4) M1 müzik çalar</p> <p>(5) A1 konuşmaya başlar.</p> <p>(6) M2 kopuz eşliğinde ninni söyler</p> <p>(7) A1 Yanındaki beşiği sallar, kaldırıp sahnenin sağ tarafından sol tarafa geçerken anlatıcılara eğilerek önünden geçer beşiği koyar ve konuşmasının son cümlelerini söyler bitirir.</p> <p>(8) M1 davulunu çalar aynı anda köme sesini çıkarmaktadır.</p> <p>(9) A1 elindeki kamçıyı A2 ye verir kendisi oturur. A2 kamçıyı alır öne çıkar konuşmaya başlar.</p>		<p style="text-align: center;">↓</p> <p style="text-align: center;">Q3</p> <p style="text-align: center;">↓</p> <p style="text-align: center;">M3</p> <p style="text-align: center;">↓</p> <p style="text-align: center;">M4</p> <p style="text-align: center;">↓</p> <p style="text-align: center;">M5</p> <p style="text-align: center;">↓</p>	<p>Manasçı öyle anlatır, Tanrı dağlarından Isık gölüne Çu'dan Talas'tan Çin seddine uzanan toprağın, Minusin bozkırının, nazlı Yenisey'in mavi sularının suladığı yurdun; ve de Kırgız'ın yiğit oğlu Manas'ın destanını...</p> <p>1. Bölüm</p> <p>(5) Atası kırk çadırılık yoksul obasıyla Altaylar'a sürgün yiyen ve de insafsız Kalmuk'a çaresiz bağlanmış Cakıp Han'dı Manas'ın. On dört yıl bekledi oğlunu ak saçlı han, anası Çırçı hatun kucağına koyuncaya kadar Manas'ı.</p> <p>Doğumu kutluydu Kırgız'a Manas'ın (7) lakin uzakta, çok uzakta bir rüya bir kahin ile bir telaş düştü Çin sarayına, Kalmuk'a ve de Moğol'a. Bir bey oğlu doğdu Altay'da, yıldızlar der ki yiğit olacak. Kırgız'ın gözü pek yiğiti olacak. Yiğit savaş, yengi ve yenilgi demektir. Yiğit ateş demektir hasmına.</p> <p>(Müzik girer, bir süre, müzik fona düşerken)</p> <p>II. ANLATICI</p> <p>(9) Yıl üstüne yıl geçti, Manas da ayaklandı çocuk oldu her çocuk gibi.</p>
--	--	--	---

<p>M1 arada davulu ile eşik eder.</p> <p>(10) Davul çalar</p> <p>(11) A2 Sahnenin sağ tarafından oturacak döşek getirir ortadaki ocağın önüne döşer. A3 kamçıyı devreder.</p>	 <p>9-10-11</p>	<p>M6</p> 	<p>Çocuktu ama yüreği kaplandı daha o çağda. Kırgız bilirdi bunu, atalar bilirdi, sezerdi. Devcinli dediler adına tam 12 yıl. Kalmuk'un, Mançu'nun kem gözü, düşmesin diye üstüne Manas'ın.</p> <p>Ateş gibiydi Manas,gün aldı, ay aldı, yıl aldı, yaş aldı büyüdü. Kırk evli Kırgız içinde yoktu böylesi. Kalmuk, Mançu çocuklarının Kırgız'ın boynu bükük çocuklarına kalkan elini şahin gibi kapardı havada Manas. Gürzünü bir savurdu mu yer titrer olurdu.</p> <p>Kalmuk'un boy beyi Alevke' nin öfkesinden uzak olsun diye,</p> <p>bir çobanın yanına kattı Manas'ı Cakıp Han. Lakin Manas bu, ne kadar gizlesen o kadar açık sesi, sözü, bileği; ileride nam alacak her yiğit gibi. Durmada dağda, bayırda, döndü geldi evine bir gün. Oğluna bir şey yapacak Kalmuk diye her yüreği kalkanda Cakıp Han'nın, anası Çıırçı hatun yatıştırdı onu. Ana yüreği bu şaşmazdı, şaşmadı.</p> <p>Kırgız'ın yiğit oğlu Manas, o, beşikte konuşan; Tanrı dağlarından Isık gölüne</p>
---	---	--	--

			<p>M7</p> 	<p>Çu'dan Talas'tan Çin seddine uzanan toprağa, bozkıra ve de Yenisey'in mavi sularının gezindiği vatana kavuşturacaktı oymağımı bir gün, yine. Hep öyle bildi, bildirdi anası.</p> <p>Yine de, korktuğu başına geldi Cakıp hanın... Dönüp gelirken çoban atanın yanından baba oğul, bir at çobanını döverken gördüler Kalmuk'un başçısı Kortuk'u, yolda. Tam on iki yaşındaydı Devcinli Manas... Hele hele, savurmadı mı Kortuk Cakıp'a yumruğunu; Manas sanki aslan, sanki kaplan oluverdi birden. Atıldı Kortuk'un üstüne en azgın rüzgardan da hızlı... Toz duman içinde kaldı atların arasında iki suret... Manas saldırıp kargısını öyle bir vurdu ki Kortuk'un tepesine; al kana boyandı başı adamın. Azgın Kortuk at üstünden sıyrılıp düştü toprağa, öylece...</p> <p>Manas, Kalmuk Kortuk'u öldürdü; tam on iki yaşında. Cakıp hanın benzi sarardı, yüreği bir kalktı bir indi yine.</p>
--	--	--	--	--

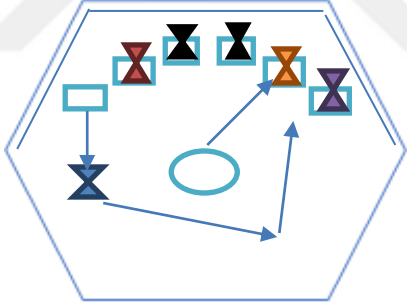
			<p>bu Kalmuk kanı yerde bırakmaz diye.</p> <p>Öyle de oldu, dokuz yoldaş Kalmuk and içtiler oracıkta, yakalayıp Manas'ı, Cakıp hanın obasını talan etmeye. Saldırdılar Manas'a hep birlik, Manas vuruştı sıra sıra hepsiyle. Cakıp han girip araya, durdurdu kavgayı, Şöyle söyledi Manas'a, usulca:</p> <p>“Kırgız birliği yok ardında daha, Türkistan'da geniş toprağın yok. Hele bir sakın ol Manas, Yiğitlik yapacak zaman gelmedi daha...”</p> <p>Lakin Manas dört Kalmuk daha düşürdü toprağa...</p> <p>Olan olmuştu bir kez, Onuru, Manas'ın her toprağa düşürdüğüyle bir kez daha yere düşmüştü zalim Kalmuk'un.</p> <p>Başsız kalan Kalmuklar silkinip at bindi, küçük bir toz bulutu oldu ufukta. Sonra görünmez oldu.</p> <p>(Şimdi söylesin manasçı Kırgız dilinde, siz de dinleyin hele, Kortuk ile olan olay</p>
--	--	--	--

<p>(12) A3 gelir dōşeęe oturur konuşmaya başlar.</p> <p>(13) M2 davulla ritm tutmaktadır.</p> <p>(14) A3 yerinden yavaştan kalkar, dmvüş hareketini gōstererek ayakta anlatır.</p>	 <p>12-13-14-15</p>	<p>Q4</p>	<p>M8</p>	<p>nasılmış)</p> <p>III. ANLATICI</p> <p>(12) “Жылкы жайган тууганды Калмактар уруп кууганы . Манас менен бай Жакып , Алыстан муну коргону. Жылкычысы Ыймандын Жанына жакын келгени. Токмок жеген Ыймандын , Башы-көзү кан болуп, Манас турат таң болуп. Таңыркап Манас турады: “Кимдин малы бу мал?” – деп, Бай Жакыптан сурады. Баласы сурай калганы. Чыдай албай бай Жакып Чынын айтып салганы: “Балам, биздин жылкы – деп, Башы жок мал курусун, Баштатан мазак кылды – деп, Алты зубун калмагы Коруган экен жерин – деп, Отуз байтал, беш аттан От майына бердим – деп, Ошону да азсынып, Кууп жылкым келди” – деп, Жакып бай айта салганы. Жакып байды көргөндө Жарылдашып калмактар “Тегеректеп турсак – деп, Тентегирээк сүйлөсө Бай Жакыпты урсак” – деп. Кортук башчы кеп айтат: “Кайнатам калдай! – деп, айтат. Урмак үчүн камын жеп, Ачууланды бу Кортук: “Аминиче шоодай!” – деп. Он калмактын бирөөсү</p>
--	---	-----------	-----------	--

<p>(15) A3 anlatısını ayakta bitirir.</p>			<p>Озунуп келип Жакыпты Оройго камчы салганы. Башына камчы чабылды, Тебетей чаңы кагылды. Тегеректеп он калмак Бай Жакыпка жабылды. Оо ошонгуча болбоду</p>
<p>(16) M2 kopuz çalar.</p>		<p>↓ ↓</p>	<p>(14) Атасын көрүп жаш Манас Урушмакка камынды. Укурукту алганы Калмактын Кортук башчысын Качырып келип жаш Манас Как төбөгө салганы. Укурук тийди башына, Кан жабылды кашына, Аттан түштү албайып, Жер кучактап далдайып, Жолдош болгон тогузу Коркуп турду шалдайып: Атасы Жакып айкырып: Арчалап бакырып, Айгайды Жакып салыптыр. Атасы үнүн уккан соң Астындагы сур бышты Оозун тартып алыптыр, Атакеси Жакып бай Манаска мынтип айтыптыр: “Айланайын каралдым, Алды-артыңды карагын, Кызырлуу кыргыз элиң жок, (15) Азыр, кыйындык кылар эбиң жок!”¹²⁶</p>

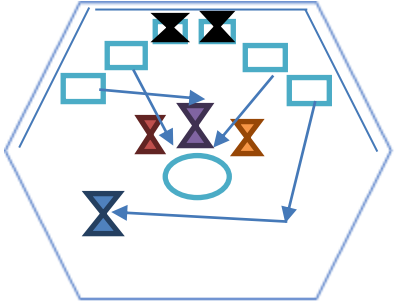
¹²⁶ Saginbay Orozbekov varyantından faydalanıldı

<p>(17) A3 biraz geriye gider A1 e kamçıyı verir. A2 Döşeği götürür arkaya koyar yerine oturur.</p> <p>(18) A1 konuşmaya başlar. Öne doğru gider. Ocak etrafında bir tur atar.</p> <p>(19) M1 davulunu güçlü vurur.</p> <p>(20) M1 kurt sesi çıkartır. Davulla eşlik yapmaktadır.</p> <p>(21) A1 sahnenin sağ tarafından anlatarak sol tarafına gelir.</p>	 <p>15-16-17-18</p>	<p>Q3</p>	<p>M9</p>	<p>(Müzik girer, bir süre sonra fona düşer.)</p> <p>I.ANLATICI</p> <p>II. Bölüm</p> <p>(18) Tanrı dağlarından Isık gölüne Çu'dan Talas'tan Çin seddine uzanan toprağın, Minusin bozkırının, nazlı Yenisey'in mavi sularının suladığı topraklar, hasretiydi Kırgız'ın. Bir hasret ki nasıl !.. Bir hasret ki nasıl kor bir yumruk sanki tam şurada!..</p> <p>Bir iki yıl geçti, Manas Manas'tı artık, handı. Adımı kuşandı, zırhını, kılıcını kuşandı önce. Sonra otağlar söküldü, yön verildi, kalktı göç eyledi oba ana vatana doğru. Kaplan Manas en öndeydi at üstünde, bitecekti bu hasret, sönecekti yürekteki kor.</p> <p>Yol uzundu, engellerle doluydu. Ovalarda, dağlarda, ormanlarda hep pusudaydı Kara Kalmuk. (21) Vuruşa vuruşa yürüyordu Kırgız, toprağına, vatanına, hasretine... Manas en öndeydi hep.</p>
---	---	-----------	-----------	--

<p>(22) M1 davulu ile bir kaç vurgu yapar</p>			<p>Kılıcı keskin, gürzü bileğince güçlüydü. Nasıl ki almıştı başını Koçko'nun Kalmuk alpleri de bir bir kaçıyordu önünden, yana yakıla. Kalmuk kızgın, Moğol çılgın Çin hakanı Esen han hem kızgın hem çılgındı. Çıldırılmıştı hırstan, öç duygusundan. Toplanıp yürüdüler yaylaktaki Kırgız üstüne.</p> <p>Çetin oldu savaş, güçlüydü Esen hanın, Kalmuk'un alpleri. Lakin Manas daha güçlüydü yiğitleriye, çok sürmedi zafer çelengi getirdi obasına.</p> <p>Derken bir belaya uğradı Manas'ın göçten geri kalıp hala Altay'da dolaşan baba soyu. Bela Kalmuk'tan geldi bu kez. Manas'tan öç almak için ordusuyla girdi göçer Kırgız'ın içine Niskara adlı bir komutan. Vurup yağmaladı önce kız, kızan, gelin demedi esir aldı. Dedik ya, derdi Manas'laydı onun. Manas'ı yakalamaktı. Zulmünün nedeni buydu Kırgıza.</p> <p>Zulüm görürken bile boş durmadı Kırgız.</p>
---	--	--	---

M10

<p>(23) M1 davul çalar. A3 ve Y1 kalkıp dayresel şekilde koşar tur atıp gelirler. Ellerinde şalları vardır. Tur atıp yerine gelirler. Dans ederler.</p> <p>(24) M2 kopuz çalar.</p> <p>(25) A3 ve Y1 dans ederler. A2 yerinden kalkıp ocağın önüne gelir durur. A1 gelir kaftan ve han şapkası giydirir. A3 ile Y1 A2 nin iki tarafında diz çöker.</p> <p>(26) Sol tarafta dururp konuşmaya başlar.</p>	 <p>19-21-22-23-25-26</p>	<p>M11</p>	<p>Obalar, en uzaktaki ve en yakındaki haber saldı birbirine, güçte birleşti.</p> <p>Dört yüz atlı yiğit asker toplandı Manas'ın çevresine. Kazak han oğlu Gökçe alp de atlı kırk askeriyle yanıbaşındaydı Manas'ın. Dünya durdukça dost kaldı iki yiğit.</p> <p>Bir şimşek çaktı, Manas'ın narası gökleri yırttı, iki ordu girdi birbirine. Çok sürmedi, sert rüzgarın önünde dağılan bulutlar gibi dağıldı kaçtı Niskara ve ordusu. Kızlar, kızanlar, gelinler serbest kaldı.</p> <p>(müzik, kızlar dansı, Manas'ın han oluşu)</p> <p>(26) Dokuz at kurban etti Cakıp han, yemekler yaptırdı, toy düzenledi. Zulüm gören boyları topladı birlik için. Kırgız da vardı Kazak da, hatta kendi hanına öfkeli Moğol, Kalmuk bile vardı. Zulümkar Moğol'a, Kara Kalmuk'a, en çok da Çin hakanına karşı olmak ölçü kondu ortaya, yenildi, içildi, konuşuldu. Bu toyda han seçildi Manas. Ateş değmez, ok işlemez zırhını giydi; okunu, yayını kuşandı, gürzünü aldı eline. Atı Aymanboz'un üstünde</p>
---	---	------------	---

<p>(27) A1, A2, A3, Y1 beraber bağırlar.</p> <p>(28) M1 davul vurur</p> <p>(29) A1 konuşmasına devam eder</p> <p>(30) A2, A3, Y1 yerine gidip otururlar</p> <p>(31) A1 Sahnenin ön tarafında konuşmaktadır</p> <p>(32) M1 ve A3 ezgi seslendirir</p> <p>(33) A1 konuşmaya devam eder. Ortada ocak yanındadır,</p>		<p style="text-align: center;">↓</p> <p style="text-align: center;">M12</p> <p style="text-align: center;">↓</p>	<p>dimdik oturdu, ateş gözlerini kısıtı uzun uzun baktı halkına. Manas alplerin en güçlüsüydü. Tam 14 yaşındaydı daha.</p> <p>Hanı olan halk yurt olurdu.</p> <p>I.II.III.IV. ANLATICI (27) “Hanımız var yurt olduk. Yaşasın Manas!” “Hanımız var yurt olduk. Yaşasın Manas!”</p> <p>I.ANLATICI (29) diye haykırdı Kırgız. Şimdi Altay dağlarına dağılmış Kırgızları toplayıp baba yurduna, vatana dönüşün zamanıydı. Zalim Kalmuk’un, Moğol’un, Esen Hanın kurduğu tuzakları geç geç. Yol uzundu. Minusin bozkırının, nazlı Yenisey’in mavi sularının suladığı topraklar, hasretiydi Kırgız’ın.</p> <p>Bir hasret ki nasıl !..</p> <p>(Müzik girer, bir süre sonra fona düşer.)</p>
---	--	--	--

<p>(37) A3 ortadaki ocağın etrafında dönerek anlatır.</p> <p>(38) M1 ve M1 müzik çalar. Ezgi seslendirirler</p>			<p>Sözü gümüş değil, altındı kadının.</p> <p>Öyle de olsa her kadın bir değildi, Manas'ın ilk eşiydi Akılay, güzeldi, çok güzeldi. Rüzgarda sallanan saz gibi güzeldi. Adı "akıl" gibi parlayan "ay" da olsa, öyle değildi. Kıskançtı, kargaşayı severdi.</p> <p>(37) Bir başka kadın, Akbörke, o da savaş meydanında eşi olmuştu Manas'ın. Ayrı evlerde otururlardı iki kadın. Her ikisi de düğün dernek kurulmadan evlenmişti. Her iki ikisi de döl almamıştı Manas'tan, çocuksuzdu.</p> <p>Onlar mutsuz, öfkeli Manas üzgündü. Adaletle, yiğitlikle dünyada nam almak büyük gururdu; lakin bir oğul bırakmak, kanından kan, canından can bırakmak ardında, her şeydi. Üzüntüsü bundandı Manas'ın.</p> <p>(Müzik girer, bir süre sonra fona düşer.)</p>
---	--	--	---

(39) A3 Konuşmaya başlar
sahnenein sağ tarafına doğru
gider.

(40) M1 davul çalar.

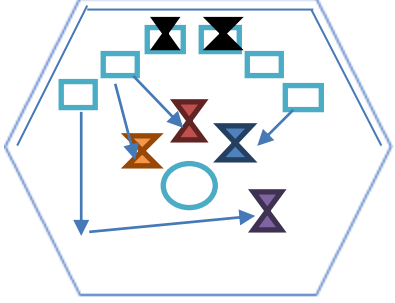
(41) A1 A2 A3 Y1 koro –solo

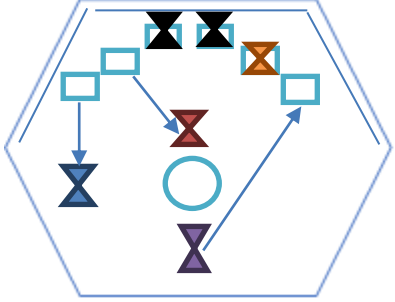
M14

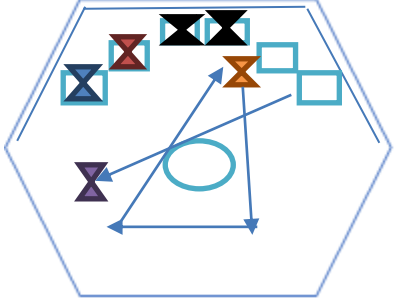
Manas'ın asıl has eşi
Temir hanın kızı Kanıkey oldu.
Oğlu Semetey'in anası,
eli ayağı, yüreği herşeyi oldu
Kanıkey Manas'ın.
Cakıp han görücü gitti Buhara'ya.
Temir han gönülsüzdü,
çok çekmişti Kırgız'ın akınından,
talanından.
Vazgeçer belki diye,
yüklüce "kalm" istedi
Cakıp handan:
Develerle heybeler dolusu altın,
yüzlerce koyun ve ak başlı sığır;
doksan av kuşu Sungur;
yedi pars, iki aslan...

Cakıp han razı oldu çaresiz.
Bunca yüklü kalına karşılık
Manas'ın süt kardeşi,
can dostu Almambet'e de
küçük kızı Aruke' yi istedi handan.
İki han el sıkıştılar.
Manas'ın kırk yiğidine
kırk gelin istemeyi
unutmadı Cakıp han.
Yine el sıkıştılar.

Temir hanın bir kızı da,
Manas'ın yoldaşı
Er Gökçe' nin eşiydi zaten.
Akerkeç'di adı,
güzeldi Temir'in diğer kızları gibi.

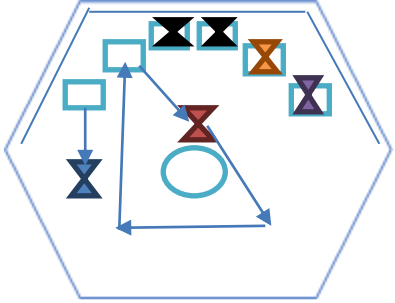
<p>sesler , sözler</p> <p>(42) M2 kopuz çalar.</p> <p>(43) A3 şarkı söyleyerek Y1 gelir e eşlik yaparak ortaya götürür.</p> <p>(44) A1 elinde baş örtü ile ortaya gelir Y1 e örter arka tarafa çekilir.</p> <p>(45) A2, A3 ve Y1 ocağın önünde dans eder.</p> <p>(46) A1 yerinde anlatır.</p> <p>(47) A3 yerine geçer oturur.</p> <p>(48) M1 ve M2 yavaş müzik çalarlar</p> <p>(49) A2 ve Y1 ocağın etrafında göz teması kurarak dönerler. A2 yerine gider oturur.</p> <p>(50) A1 müzik ve dansın üzerine anlatmaya devam eder.</p>	 <p>43-44-45-46</p>	<p>04</p> <p>M15</p> <p>M16</p>	<p>(Toy... Davul, zurna, dans, eğlence bir süre... Düğünden Solo-Koro neş'eli sesler, sözler...)</p> <p>I.ANLTATICI</p> <p>(46) Türk töresine göre oldu Manas ile Kanıkey'in Almambet ile Aruke'nin ve de kırk yiğidin düğünleri. Toy kuruldu, davullar vuruldu, zurnalar çaldı, düğün tam kırk gün kırk gece sürdü. Buhara'dan Talas'a upuzun bir alayla geldi gelinler.</p> <p>Çırçı hatundan sonra tüm Kırgızın anası oldu Kanıkey. Sardı sarmaladı yurdu... Güzeldi, su gibi şeffaftı sureti; hak bilirdi, cesurdu, değme alpe taş çıkartacak bir savaşıydı Kanıkey... Hem de akıllıydı ki nasıl... Üstelik nam salmış bir biliciydi,</p>
---	--	---------------------------------	--

<p>(51) Y1 dans eder .</p>	 <p>49-50-51</p>	<p>Q3</p>	<p>bir kadın şamandı ülkede. (Müzikle, bir süre Kankey'in dansı...)</p> <p>II.ANLATICI</p> <p>(54) Kadını Kankey ile daha da güçlendi Manas. Kırgız boyları birleşti, bütünleşti ki, nasıl. Kim bilir kaç seferden zaferle döndü Çin elinden, Moğol, Kalmuk üstünden Manas. Yanbaşında tekml yiğitleriyle, başta Almambet, Çuvak, Sırgak, Acıbay, Akayar, Bakay alp yoldaşlarıyla güçlüydü, gücü hesapsızdı Manas'ın.</p> <p>IV. Bölüm</p> <p>Çin hakanı Esen hanın öfkesi büyüdükçe büyüdü, şöyle seslendi Çin, Kalmuk beylerine:</p> <p>(57) “Manas akınla,</p>
----------------------------	--	-----------	--

<p>(52) A1 konuşmasının bitirir. Y1 de dansı bitirir yerine gider oturur.</p> <p>(53) M2 kopuz çalar.</p> <p>(54) A1 A2 ye kamçıyı devreder yerine oturur. A2 öne çıkar konuşmaya başlar</p> <p>(55) M1 davul vurur</p> <p>(56) A2 Sağ taraftan sola soldan sağ tarafa gezerek anlatır.</p>	 <p>54-56-58-60-61</p>		<p>savaşla alt edilecek gibi değil. Onu hileyle alt etmek gerek. Kaplan Manas'ı yakalayıp getirene, bir altın taht, bir hanlık vereceğim. And olsun.”</p> <p>Andın yanıtı uzun bir susku oldu, çıt çıkmadı beylerden. Moğollaşmış, Kırgız boy beyi Közkaman'a verildi hileli görev. Diğer beyler rahat bir nefes aldı, Manas'ın korkusu çözüldü üstlerinden. Közkaman yola çıktı dört otağ başı ile, Talas'a, Manas'ın yurduna doğru.</p> <p>Bir mektup yazdı Manas'a hemen, şöyle yazıp acındırdı kendini Kırgız dönmesi kurnaz Közkaman:</p> <p>(58) “Biz esiri olduk Moğol'un, Kalmuk'un, sürüldük Çin içlerine, baş eğdik mecbur, köleleştik. Kaçıp geldik yanıbaşına şimdi, kaldır artık kardeşlerinin başını yerden Manas,</p>
---	--	--	--

<p>(57) A2 ortada ocak etrafında anlatmasına devam eder.</p> <p>(58) A2 Ortadan sağ tarafa geçerken konuşmasına devam eder.</p>		<p>kurtar Kırgız'ın onurunu.”</p> <p>Mutlu oldu Manas, kardeşler geldi diye. Derken bir hal oldu, kadını Kanıkey, anası Çırçı hatunun içleri yandı birden. Dedi ki iki kadın, iki dişi kurt gibi bakıp Manas'a:</p> <p>I.ANLATICI ve 1 YANSILAYICI (59) “Bozulmuş ırk, yaban ad sahibinden, dost olmaz Manas. Temkinli olasın ha!”</p> <p>II.ANLATICI</p> <p>(60) Manas'ın gururlu başı kadar güçlüydü inadı, dinlemedi kadınların gösterdiği yolu,</p> <p>boş kehanet sandı. Bir toy kurdurup kucakladı içi düşman yüzü dost, yeni kardeşlerini Kırgız'ın. Onlara sürüler, otlaklar, yaylaklar bağışladı.</p> <p>Manas bunları yapadursun hile, desise yol almıştı çoktan.</p>
---	--	---

<p>(59) A1 ve Y1 yerlerinde oturdukları halde konuşurlar</p> <p>(60) A2 sağdan sola giderek anlatmanın devamını getirir.</p> <p>(61) A3 yerinden kalkar elinde kalın ip vardır. M1 davulla ritm tutar. A3 sahnenin ortasında ocağın etrafında savaş hareketleri gösterir. Sonunda ipi düğmeler ocağının ortasına atar. Sanki Manas'ı bağlayıp çukura yuvarlamış gibi. Yerine gider oturur.</p>		<p style="text-align: center;">↓</p> <p style="text-align: center;">Q4</p> <p style="text-align: center;">↓</p> <p style="text-align: center;">Q3</p> <p style="text-align: center;">↓</p> <p style="text-align: center;">M17</p> <p style="text-align: center;">↓</p>	<p>Közkaman otağının içine çoktan kazdırmıştı Manas'ı atacağı derin, kara çukuru.</p> <p>Yapacağını yaptı Közkaman. Manas'ın yiğitleri dalmışken asker oyunlarına, yedirip içirdi, sarhoş etti Manas'ı bağlayıp yuvarladı çukura. Şimdi Kalmuklaşmış Kırgız'ın elinde esirdi Manas. Uyandığında çok pişmandı kadın sözü atlayıp üstünden geçen Manas.</p> <p>(62) Pişmandı ki, nasıl... İçinden çağırdı alplerini, kırk yiğidini bir bir. Kanıkey'i çağırdı içinden kara çukurda öylece yatarken.</p> <p>I.ANLATICI</p> <p>(64) Yiğitler duymadı Manas'ın sessiz çağrısını, bir tek Kanıkey duydu, fırlayıp kalktı derin uykusundan. Su içinde yüzer gibiydi yatağında; avuç içleri ateş gibiydi, vücudu seğirip titriyordu bu şaman kadının.</p>
--	--	--	--

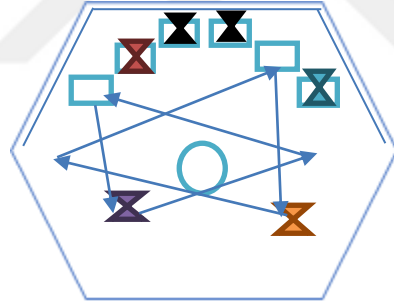
<p>(62) A3 oturunca A2 anlatmaya devam eder.</p> <p>(63) M1 ve M2 müzik çalar</p> <p>(64) A2 A1 e kamçıyı verir yerine oturur. A1 anlatmaya başlar.</p> <p>(65) M1 davul çalar</p>	 <p>63-64-66-67</p>	<p>Q4</p> <p>M18</p> <p>Q3</p>	<p>Kalktı, kalın saç örgüsünü topladı tepesinde Kanıkey. Zırhlandı, silahlandı fırladı obanın ortasına. At bindi, haykırarak sürdü atını Közkaman'ın konduğu yere. Yanında yiğit Akayar at sürüyordu.</p> <p>Aslanlar gibi çarpıştı Kanıkey Manas için.</p> <p>(67) Çukurdan aldı onu, koydu Akayar'ın atının terkesine, ata yol verdi. Akayar yaralanıp düşünce yere, Kanıkey alıp kaçırdı Manas'ı. Akayar düştü kaldı bir çukurda.</p> <p>Kanıkey ıssız bir yer buldu, durdurdu atını. Bir baktı, kan sızıyordu kendi bedeninden, yaralanmıştı. Çok geçmedi Akayar yetişti ona. Talas'a vardı iki atlı, bitkin Manas' ı at üstünde taşıyıp.</p> <p>Oyuna dalıp giden kırk yiğit utançtan, ar duygusundan, başını kaldıramadı yerden. And içti kırk yiğit çeri Manas'ın öcü için. Silahlanıp Pekin'e doğru, kalktı yürüdü</p>
--	--	--------------------------------	--

(66) Y1 şapkasını değiştirir hançerini eline alır ortaya çıkar. Şaman dansı ile savaş gösterir. Çukurda bağlı yatan Manas'ı kurtarır. Çukurdaki ipi çözer götürür. Y1 yerine oturur

(67) A1 sahnenin ortasına geçer anlatmaya devam eder.

(68) A1 yerine geçer .M1 ve M2 müzik çalar.

(69) A2ve A3 ortaya çıkar oğlak derisini ortaya Y1 atar ve at üstünde oyun gösterilir. Ocağın etrafında A2 ve A3 teker teker dönerler A2 yener. A3 kalkıp yerine oturur.

68-69

M19

Kırgız atlıları dötrnala.
Manas'ın en yakınları,
Almambet, Acıbay, Bakay da vardı aralarında.
Çarpışma çetin oldu.
Çok kayıp verdi Közkaman,
Manas'ın öcünü aldı kırk yiğit atlı,
dönüp coşkulu zaferle geldi Talas'a.
Manas büyük bir toy kurdu zaferle.

(Müzik girer, bir süre sonra fona düşer.)

II.ANLATICI

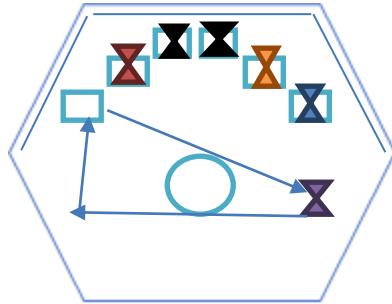
V. Bölüm

(70) Günler, aylar, yıllar ve yıllar geçti,
Akın, savaş, zafer eksik olmadı
Kırgız ilinde ve de ötesinde,
Er Manas'ın her ölümlü gibi,
geçip giden ömrü hayatında.
Yaşı geldi dayandı,
atası Cakıp hanın yaşına,
kaderi de ona benzedi sanki.
Kanıkey daha bir oğul
koymamıştı kucağına,
Manas yaşlılığa yaş alıyordu...

Lakin hala güçlüydü
yüreği sağlamdı Manas hanın.
Kırgız'ın övüncüydü,
alp yiğidiydi hala.

(70) A2 sahnede kalır anlatmaya başlar.

(71) A2 anlatırken A3 ve Y1 yerinden kalkarlar bir adım arkasındaki yerde yatan kargıları alır ve bir adım öne çıkarlar.

70-71

M20
↓

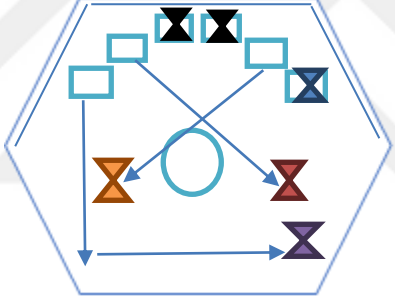
Gürzünü bir savurdu mu
yer gök titrerdi rüzgarından,
sesinden.

Manas Moğol'un,
Esen hanın,
Kalmuk'un
Mançu'nun,
Kara Kıtay'ın
zalim pençesinden
çok boy, çok bey, çok han
aldı Türk ilinde.
Çok düşman da kazandı.

Kırgız soyunun "Büyük Gaza" dediği,
en büyük savaşa,
Çin üstüne giderken Manas,
uğradı Kanıkey'in otağına.
Hatunu şefkatle sardı onu,
Manas kalbindeki
tüm sevgiyi verdi ona.
Sarılıp uyudular
gün doğana dek.
O gece Almambet de
hatunu Aruke'nin döşeğinde
uyudu,
gün doğana dek.

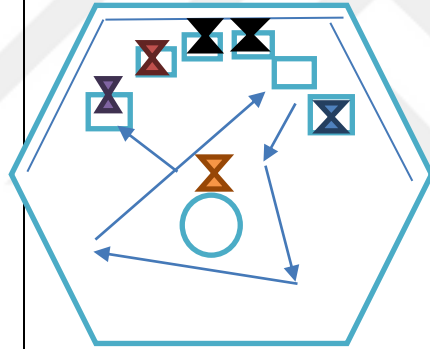
Sonra toplamp,
herşeyi tamam edip,
alaca karanlıkta,
yürüdü Çin üstüne koca ordu.
Yürüdü binbir hileli Kıtay'ın,
Kalmuk'un, Mançu'nun illerine.

<p>(72) M2 davulu ağır ağır vurur</p> <p>(73) A3 ile Y1 kargıları ile savaş dövüşü yaparlar. Hareketle aynı anda anlatım sürer.</p>		<p style="text-align: center;">↓</p> <p style="text-align: center;">Q4</p> <p style="text-align: center;">↓</p>	<p>Yıldırım gibi saldırdı Manas, Almambet yanbaşında, alp yiğitleriyle karşıcı çıkan ordulara. İlk iş at sürülerini ayırarak oldu Kalmuk çobanlarından.</p> <p>Küren sürüp içlerine Yönü Talas'a verilmişti bile yüzlerce doru atın. Gök görünmez olmuştu kalkan tozdan topraktan. Almambet, eski Kalmuklu yiğit, gizlice girip avucu gibi bildiği Çin iline dönüp haberler getirdi Manas'a.</p> <p>Çetin savaşlar oldu göğüs göğüse... Masmavi gök karardı ok akınından, oluk oluk aktı kan, al kana boyandı yer, su. Kimse unutmadı yaralı Almambet'in er meydanında yiğitliğini. Kimse unutmadı düşman Alevke oğlu Konurbay'ı at üstünden sıyrıp alışını Manas'ın. Kimse unutmadı</p>
---	--	---	--

<p>(74) Yansıma ve konuşma biter. Y1 yerine oturur. A2 döşeği ocağın önüne getirir konuşur.</p> <p>(75) A2 kamçıyı A3 e verir. A2 yerine gider oturur. A3 Kırgızca konuşmaya başlar.</p> <p>(76) M1 davul ile ritm tutar.</p>	 <p>71-72-73-74</p>	<p>M21</p>	<p>Kangay dağlarının yiğidinin döne döne kaçışını ordusuyla. Al tolgalı Konurbay da unutmadı, kini daha bir bilendi Burut Kırgız'a ve de Manas'a...</p> <p>Bu savaşın galibi oldu Manas, Çin iline, büyük Pekin'e han oldu. Esen hanın altın kapısından girip altın tahtına oturdu.</p> <p>(74) (Şimdi söylesin manasçı Kırgız dilinde, siz de dinleyin hele, Büyük Gaza dediğimiz savaş nasıl olmuş)</p> <p>III.ANLATICI</p> <p>(75) “Көк асаба калкылдап Кылычы колдо жаркылдап. Карабайыр Аккула, Каркыра куштай баркылдап. Кыраанынан калбаган Кырк чоросу жандаган, Кумайыгы элирген Кушу колдо теминген. Күнүң менен айыңдын, Как өзүнөн бүткөндөй. Кара жер менен көгүңдун, Кадоосунан бүткөндөй. Калың кыргыз калкымдын, Как самоосунан бүткөндөй, Келе жаткан баатырың Как өзү болот Манастын!</p>
---	---	------------	---

(77) Manasçı dizüstü durur ve A1, A2, A3, Y1, M1 lerle koro halinde söylerler

(78) A1 yerinden kalkar ocak etradında döner geri gelir oturur.

76-77-78

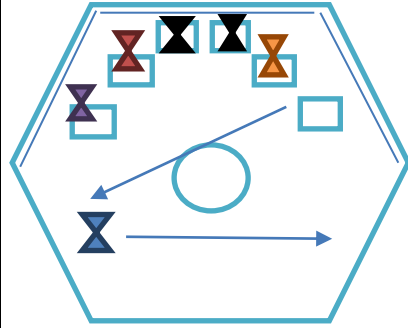
(77) Найзалар төшкө сайылды,
Кылычтар шылый чабылды!
Канчалык эрлер коз жумуп,
Кандары суудай агылды.
Андай болсо калайык
Айтар сөздөн шашпайлы,
Айкөлүндүн өзүнүн
Жомогунан баштайлы!

(78) Калмак каптап келгенде
Кыраан тууган кырк чоро,
Манастап ураан чакырып
Качырып кирди сан колго.
Каптаганы тумандай.
Эпкини дайра сел болуп,
Кайраты дайра көл болуп,
Жайнап келди кыргыз эл.
Жан эсебин ала албай
Канчанын каны төгүлүп,
Кайнап келген калың эл
Эки жакка бөлүнүп.
Эл бириңдеп турганда
Ак Балтанын Чубагы,
Ай жаңжуңга жетти эми.
Жеткен жерден жаңжуңду
Көмө коюп өттү эми.
Оңолуп Чубак алгыча
Кайрылып найза сайгыча,
Коңурбай чаап жетти эми.
Жеткен жерден Чубакты,
Көк аланын үстүнөн,
Жалп эттирип өттү эми !

(79) A3 bitirir yerden kalkar
kamçıyı A1 e teslim eder yerine
geçer.

(80) M2 müzik çalar.

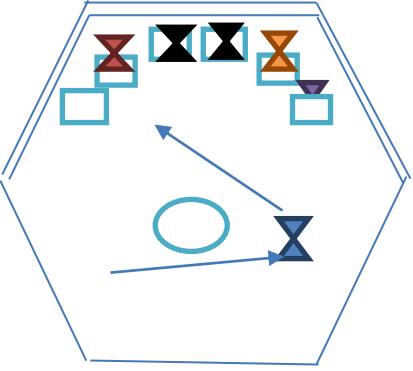
(81) A1 öne çıkar anlatmaya
başlar.

79-80-81

Кайрылып калча жеткиче,
Башын кесип өткүчө.
Уй куймулчак сарала,
Уюлгутуп Алмамбет,
Көргөндүн көөнү бөлүнүп,
Оозунан жалын төгүлүп!
Көзүн ачып жумгуча
Коңурбайга жетти эми,
Капталынан калчаны
Кабырганын бети деп
Кыйрап кетээр кези деп
Чындап муштап өтгү эми.
Коңурбайдай калчанын
Оо дегенде оозунан
Өжөк өжөк кан кетти,
Кайраты качып боюнан
Кансырады ал кетти.
Кайрылып кайра Алмамбет
Коңурбайга жакындап,
Туп этектен аларда
Узунунан саларда,
Караанын үзүп Алкара!
Жөнөй берди закымдап.
Жаралуу болуп Коңурбай
Жан айласын таба албай,
Кошуунга кирип кетти эми.
Кытайды Манас алганда
Кыргыз, кытай биригип,

Алтын түрдүү килемди
Алып келип жайды эми,
Айкөл Манас султанды
Ал килемдин үстүнө
Олтургузуп алды эми.
Калың кытай чуркурап,

<p>(82) M1 davul çalar</p> <p>(83) A1 anlatmaya devam etmekte</p> <p>(84) M1 ve M2 müzik çalarlar</p>	 <p>82-83-84</p>	<p>Q3</p> <p>M22</p> <p>↓</p>	<p>Кан Эсенкан баш болуп, Манасты кан көтөрүп алды эми!"¹²⁷</p> <p>(Müzik girer, bir süre sonra fona düşer.)</p> <p>I.ANLATICI (81) Lakin dinmiyordu ne Alevke hanın oğlu Konurbay'ın, ne yenik kumandan Niskara'nın kini. Türlü hileyle, eğlenceyle, avla oyalayıp Manas'ı, fırsat kolluyordu Konurbay.</p> <p>Pekin'nin hanı Manas'ı öz iline, Talas'a yolcularken kurdu tuzağını Konurbay. Binbir dil döküp ayağına yüz sürdü Manas'ın. Kirli yüreklerin ağı yükünden habersiz Manas inandı Konurbay'a, kırk alp yiğit bile anlamadı hiçbir şey. Toplanıp ordugahtan çıktılar, Manas ile Konurbay, birkaç atlıyla önden, yola düştüler...</p> <p>(Müzik girer, bir süre sonra fona düşer.)</p> <p>(83) Yol ıssızlaştıkça yüzü değişti Konurbay'ın, maskesi düştü.</p>
---	--	-------------------------------	---

¹²⁷Sayakbay Karalaev'in varyantından yararlanıldı

<p>(85) A1 anlatmaya devam eder</p> <p>(86) M2 kopuz çalar</p> <p>(87) A1 anlatmaya devam eder.</p>			<p>M23</p> 	<p>Tam o sırada ayın gümüş ışığında bir aybalta bir an parladı havada, var gücüyle indi Manas'ın boynuna. Kızıl kana boyandı bedeni ansızın, akan kan tüm Kırgız'ın kanıydı sanki. Kırk bozkurt yetişti geriden gördü olanı, geri çekildi ordu Manas'ı alıp. Barış yüzünü savaşa döndü yine. Bu savaş çetin olacaktı belli, Kırgız ya kalacak ya ölecekti...</p> <p>(Müzik girer, bir süre sonra fona düşer.)</p> <p>(85) Birkaç gün sessizlik oldu, kılıçlar kın'a girdi, oklar sadak'a, yorgun atlar, savaşçılar dinlendi iki tarafta. Manas otağında yorgun ve yaralıydı.</p> <p>(87) Sonra tekrar başladı savaş</p> <p>Ordunun başına Almambet geçti Tekrar başladı savaş Nur gibiydi son savaşında Almambet'in yüzü, uzaklardan bakar gibiydi</p> <p>savaşırken, sanki bildi bu kez büküleceğini</p>
---	--	--	--	---

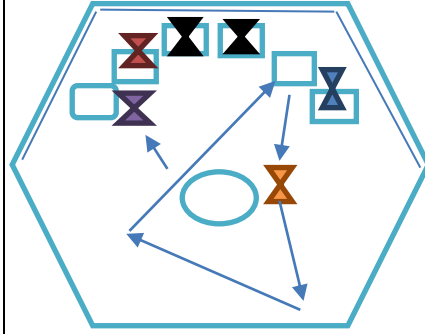
<p>(91) A1 anlatmaya devam eder.</p> <p>(92) M2 müzik çalar</p>			<p>M25</p> <p>↓</p> <p>M26</p> <p>↓</p>	<p>sevincini unuttuğu oğlu Semetey. Tam altmış yaş almıştı Manas.</p> <p>(Müzik girer, bir süre sonra fona düşer.)</p> <p>Öcünü almadan yiğitlerinin kimse çeviremezdi yönünü Manas'ın baba toprağına. Her gece adını anıyor, and içiyordu öçlerine yiğitlerinin:</p> <p>II.ANLATICI</p> <p>“Almambet yiğidim nerdesin? Sırgak nerdesin? Çuvak nerdesin? Dostum er Gökçe nerdesin? Kankey'in yetiştirdiği atım, Akkula nerdesin? Kırgız yenik mi düştü, zalim Kalmuk'a? Başımız eğildi mi yere? Buna nasıl dayansın Manas?.. Er Manas isem ben eğer, kazanırım bu onuru yeniden halkım için. Yerde koymam kanını yiğitlerimin, böyle biline!.. ”</p> <p>(Ağıt girer, bir süre sonra fona düşer... Kankey bir süre...)</p>
---	--	--	---	--

<p>(93) A1 yerine geçer A3 sahneye geçer. Kamçıyı a1 den alır anlatmaya devam eder</p>			<p>I.ANLATICI</p> <p>(91) Kankey hatun yaman biliciydi, Manas ne yer ne içer, ne yapar ne düşünür, hepsi malumdu ona. Yeni bir at yolladı Manas'a, dönüp Talas'a gelmesini duyurdu.</p> <p>Manas dinlemedi Kankey'i, yarım bırakmadı işini, çiğnemedi verdiği andı. Topladı dağılmış ordusunu, son gücüyle saldırdı Konurbay'ın alp yiğitlerine. Şaşkın, darmadağın oldu Kalmuk, Manas üstüne eski kehanetleri anımsayıp.</p> <p>Manas önden yolladı Almambet'in cansız bedenini at üstünde yurduna. Çok göz yaşını döktü ardından.</p> <p>(Ağıt girer, bir süre sonra fona düşer.)</p>
--	--	--	--

M27

(97) M2 ağıt çalar. A1, A3 ve Y1 ağıt söylerler. A3 ocağın dibinde oturur söylerken. Ağıt biter A3 anlatmaya evam eder

96-97-98

M29

M30

sonra eğilip kokladı oğlunu.
Oğul oğul kokuyordu Semetey...
Önce bir rüzgar esti,
sonra gökler gürledi.
Sonra bir uğultu yükseldi
kalabalıktan,
Manas ve halkı kutsadı
Semetey'in gelişini...

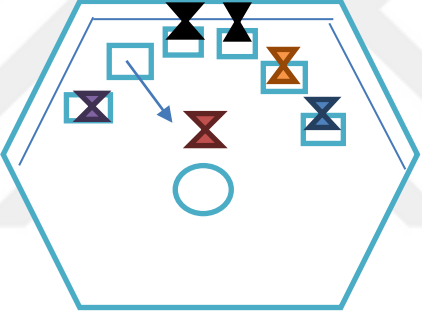
III.ANLATICI

Gidenleri,
Almambet'i, Çuvak'ı, Sırgak'ı,
ErGökçe'yi, Akkula' yı
uğurlarken...
Karalar giyinip kız kızan
kadın erkek,
karalar bağlayıp
ağıtlar yakıp ağlaştılar.
En çok Almambet'in hatunu Aruke
ile Manas ağladı.

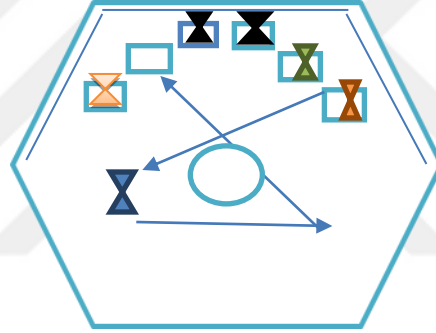
(Ağıt bir süre... Sonra fona düşer.)

Doğum ve ölümün töresince
oldu herşey,
sonra evine, otağına çekildi herkes...
Yaşlıydı, yaşlıydı, yaralıydı Manas,
yorgundu...
Soluğu azalmıştı,
solup gidiyordu gün gün.

<p>(98) A3 yerine oturur A2 oturduğu yerde konuşmaya başlar.</p> <p>(99) A2bitirir A1 kalkıp anlatmaya başlar.</p> <p>(100) M2 ağıt çalar</p>			<p>Bir kendi biliyordu bunu, bir de ruhunu ıssız kırlarda çağırıp durduğu can kardeşi Almambet. Ölüm diliyordu Manas, sonsuzca dinlenmek için.</p> <p>Onun devri bitmek üzereydi Kırgız'da, Semetey daha bebekti, sömelek çocuktu. Kim bilir ne gelirdi başına? Oğlunun anası Kanıkey'e verdi öğüdünü Manas:</p> <p>II.ANLATICI</p> <p>(98) “Benden sonra benden öç almak isteyen rahat koymaz ne seni ne Semetey’i. Talas’tan çıkıp baba yurduna gitmen, oğlumu orada büyütüp yetiştirmen iyidir, Kanıkey!.. On iki yaşına geldiğinde silahlandır, sal gelsin ata yurduna, Talas’a... Bir de ben ölende, beni öyle bir yere göm ki, kimse bulamasın yerimi. Huzursuz etmesin ruhumu, Tanrı’nın izniyle, huzurla uyuyup dinleneyim... Bilirsin, dostum kadar düşmanım çoktur Kanıkey... ...Senden hep razı oldum, sen de benden razı ol hatunum...”</p>
--	--	--	---

<p>(101) A3 ağıt söyler</p> <p>(102) Y1 başında siyah örtü elinde beyaz örtü ile ocağın önüne gelir mezarın üzerini beyaz örtü ile kapatır ağlar.</p> <p>(103) A2 konuşur</p> <p>(104) Fonda müzik vardır</p> <p>(105) Y1 yerine döner otur</p>	 <p>101-102-103</p>	<p>M31</p> <p>↓</p>	<p>I.ANLATICI</p> <p>(99) Böyle dedi Manas, Ayali Kanikey öptü elini hanım... Çok sürmedi, sen de iki ben diyeyim üç güneş battıktan sonra bir akşam, eşi dostu, kırk yoldaşıyla vedalaştı, yatağında soldu gitti, uçmağa vardı Manas.... Talas en koyu yasla karardı. Ağıtını hatunu Kanikey yakıtı Manas'ın:</p> <p>(101)(Ağıt girer.)</p> <p>II.ANLATICI</p> <p>(103) “Ey ulusum! Ay nasıl karardı, gökler tutuşup üstümüze nasıl yağdı bu gece. Hem benim hem Kırgız'ın yıldızı nasıl da söndü; yiğit Manas göklere yıldız oluverdi. Manas şimdi en uzun seferinde.</p>
---	---	---------------------	---

(106) A1 yerinden kalkar son epilog bölümü okur. Bitirir.

106-107

(107) Müzik yavaş yavaş yükselir ve sonra kısıklar gider.

Q4

M32

Ona vefanızı gösterin;
birliğinizi, dirliğinizi kurana,
er Manas'a ağlayın, ağlayın,
adını hiç unutmayın...
Ona destanlar düzün, söyleyin ki
dünya durdukça,
unutulmasın ne onun ne Kırgız'ın
alp yiğitlerinin kahramanlığı... ”

(Ağıt bir süre... Sonra sona fona düşer.)

I.ANLATICI

Epilog

(106) Tanrı dağlarından Isık gölüne
Çu'dan Talas'tan Çin seddine
uzanan toprağın,
Minusin bozkırımın,
nazlı Yenisey'in mavi sularının
suladığı yurdun;
ve de Kırgız'ın yiğit oğlu Manas'ın destanı
böyleydi...
Yapraklar gibidir insan soyunun ömrü,
derdi bir ozan,
gelir geçer.
Ya da bir kuşun
kanat çırpışında bir an,
asılır, kalır...

SONUÇ

Bu sanat çalışmasını gerçekleştirme düşüncesi Yüksek Lisans ders döneminde Doç. Dr. Türel Ezici ile yürüttüğümüz Türk Tiyatrosu Kaynakları Araştırma –Yorum- İnceleme ders sürecinde doğmuştur. Daha sonra sanat çalışması konusu Kırgız kültürünün geleneksel Manas destanını tanıtmak ve bir sahne uygulamasında somutlamak olarak belirlenmiştir. Araştırma-yorum ve özellikle uygulama metni ve metnin içerdiği kişi sayısınınca oyuncu bulma açısından çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. Manas destanı tek kişi tarafından anlatıldığı için ve ezgili olduğu için var olan metin Türkçe'ye çevirildiğinde sahnede yorumlanamaz hale gelmiştir. Çalışmalarımı sağlıklı yürütemediğim ve çaresiz kaldığım noktada danışmanım, aynı zamanda bir oyun yazarı olan Türel Ezici sanat çalışmasının uygulama safhasına yardımcı olacak bir metin hazırlamayı da üstlenmiştir. Manas'ın vatanseverliğini, kahramanlığını odağa alan; yaşam öyküsündeki doğum-erginleşme-evlenme-ölüm döngülerini hikaye ederek özgün şiirsel anlatıya ve yansımaya dayalı, kişi sayısı esnekliğine imkan veren bir tiyatro metni düzenlemiştir. Manas destanının tiyatro-sahne uygulamasında kullanılan bu özgün metin, Manas'ı merkeze alan olaylar dizini, destanın Kırgızca ve Türkçe farklı varyantlardan inceleme kitaplardan esinlenerek uzun bir çalışma sonucunda oluşmuştur. "MANAS... KIRGIZ'IN ALP YİĞİDİ... adlı bu metnin uygulanışında hem anlatı hem yansımalarından oluşan, otantik Kırgız müzikleri eşliğinde bir sahne gösterimi hazırlanmıştır.

Bu sanat çalışması raporunun içeriğine bakarsak gerek evrensel boyutta gerekse Kırgız destanları içinde önemli yere sahip olan Manas Destanı'nı tiyatral tekniklerle tanıtmak hedeflenmiştir. Bunun için başta genel destancılıkla ilgili tanımlama, etimolojik, kavramsal değer olarak destan türünden, destanların oluşumlarından ve ortak özelliklerinden, anlatı geleneğinden, çeşitli halk geleneklerinde destanlar ve türlerinden bahsedilmiştir. Dünyaca bilinen kültürel açıdan önem taşıyan büyük destanlar tanıtılmıştır. Kırgız destanlarının etimolojisi, türleri, motifleri ve destan anlatıcılığı ile ilgili bilgi verilmiştir. Sanat çalışmasının özelinde ise Manas destanının tarihsel, yerel özellikleri ve varyantları, destanın yazı diline aktarımı, manasçılıkla ilgili konumu,

unsurları incelenmiştir. Manas anlatıcılarının okulları/ekolleri ve öncülerle ilgili kültürel araştırmalar da raporun önemli bölümlerinden biri olmuştur. Buna bağlı olarak da büyük klasik varyantlar, dilinin zenginliği, kapsamları, Kırgızlar'ın hayat tarzlarına, tarihine, kültürüne dair motiflerin yer aldığı yaşayan bir “ansiklopedi” vasıfları detaylı bir biçimde açıklanmıştır. Bir manasçının “performer” değeri saptanmış ve şaman kültürü ile izdüşümü resmedilmiştir. Manas Destanı'nın konusu/öyküsü, uzam ve zaman özellikleri, kişiler ve nitelikleri, bir destan kahramanı olarak Manas, eylemleri ve eylemleriyle örtüşen motifleri, kahramanın kahraman özellikleri, konumu üzerinde geniş aktarım sağlanmıştır. Sonuç olarak Manas Destanı'nın başkahramanı Manas'ın hayatı, kesitler halinde sunulmuş olup; oyunun eylem çizgisine paralel olarak Kırgızca, geleneksel teknikle Manas'ın anlatımının takdimi sağlanmış; Kırgız-Türk kültürünü harmanlayan ortak, kültürler arası bir sanat çalışması sunulmuştur.

Bu sanat çalışması süreci, araştırma-yorum yapabilme, sanat raporu, makale vb. akademik üretimlerin yazılış kurallarını öğrenmiş olmam ve Türkiye – bu bir okul olsa bile- sahnede oyun sahneleyerek Kırgız kültürünü tanıtabilmem, sadece ben değil bütün Kırgız'ın gurur duyabileceği bir fırsat yaratmıştır. Türk dilinde Manas destanı ile ilgili gösterim metninin yazılması, tecrübeli, yetenekli oyuncularla (Fransız, Türk, Kırgız, Nogay) aynı sahnede çalışabilmem hem de Türk kültürünü, Fransız kültürünü, Nogay kültürünü ve Kırgız kültürünü sahneleme sürecinde arketipsel gösterim özellikleri bakımından yakından tanımam, bana ileride kendi ülkem Kırgızistan'da mesleki açıdan gelişebilmem için büyük motivasyon, özgüven ve hayatım boyunca kullanabileceğim büyük tecrübe kazandıracaktır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

AKMATALİEV, A. v. dğr., (1996). *Er Töştük*, Bişkek: Şam Yayınevi.

AKMATALİEV, A. v.dğr., (2002). *Şırdakbek Er Tabıldı*, Bişkek: Şam Yayınevi.

AYDARKULOV, K. (1994). *Manas Eposundağı Eldik Oyundar*, Bişkek: Kırgızistan “ Yayınevi.

AKMATALİEV, A. v. Dğr., (2002). *Arman Irları Cana Ak Möör*, Bişkek: Şam Yayınevi.

AKMATALİEV, A., Caynakova, A. (2010). *Baatırdık Epos*, Bişkek: Turar Yayınevi.

AKMATALİEV, A. (2012). *Kırgız Edebiyatının Tarih VIII cilt*, Bişkek: Cengiz Aytmatov Dil ve Edebiyat Enstitüsü Yayınevi.

AKMATALİEV, A. (2004). *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, Bişkek: Şam Yayınevi.

ALİEV, S., KULMATOV, T. (1995). *Manasçılar cana İzildööçülör* , Bişkek: Kırgız Cibekcolu Fondu Yayınevi.

AKMATBEKOVA, S. V.dğr.,(2000). *Kırgız Poeziyasının Antologyası*,Bişkek: Kırgızistan-Soros Fondu Yayınevi.

BAYAT, F. (2013). *Oğuz Destan Dünyası*, İstanbul: Ötüken Yayınevi.

BAYAT, F. (2013). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, İstanbul: Ötüken Yayınevi.

CAYNAKOVA, A. v. dğr., (1998). *Sarinci Bököy,Canul Mirza*, Bişkek: Şam Yayınevi.

CUMALİEV, M. (2002). *Manas Aytuuçuluk Önör*, Bişkek: Gumanitardık Üniversitesi , Yayınları.

CUMALİEV, K. v.dğr.,(2008). *Manasçılrdın Tipteri Cana Mektepteri*, Bişkek:Gumanitrdık Üniversitesi Yayını.

CUMALİEV, K.v. dğr., (2006). *Tyanşandık Manasçılar Cana Semeteyçiler*, Bişkek: Gumanitardık Üniversitesi Yayınları.

CUMALİEV, K. V. Dğr., (2004). *Çet Ölkölük Manasçılar Cana Semeteyçiler*, Bişkek: Gumanitardık Üniversitesi Yayınları.

CAMGİRÇİEVA, G. (2014). *Kırgız Epostorundagı Arhaika-Mifologiyalık Katmarlar*, Bişkek: Biyiktik Yayınevi.

ÇERİBAŞ, M. (2012). *Kırgız Türklerinde Manasçılık Geleneği Ve Manasçılar*, Ankara: Türk Kültürü Araştırmalar Enstitü Yayınları.

ÇERİBAŞ, M. (2011). *Kırgız Türklerinde Destancılık Geleneği Ve Er Soltonoy Destanı*, Ankara: Türk Kültürü Araştırmalar Enstitü Yayınları.

GÖMEÇ, S.Y. (2015). *Türk Destanlarına Giriş*, Ankara: Berikan Yayınevi.

GÜLENSOY, T. (2011). *Manas Destanı*, Ankara: Akçay Yayınları.

İNAN, A. (1992). *Manas Destanı*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

KULMANBETOV, C. (2017). *Kırgız Teatrı*, Bişkek: Turar Yayınevi.

KAYA, D. (2015). *Kırgız Destanları*, Konya: Salkımsöğüt Yayınevi.

KAZİEV, T. v. Dğr., (1997). *Kedeykan, Olcobay Menen Kişimcan*”, Bişkek: Şam Yayınevi.

KAYHAN, Ş. (2005). *Manas Destanı'nın Tarihi Tabakaları*, Ankara: Başer Yayınevi.

MAMBETAKUN, M. (2014). *Manas Eposunun Varyantları Cana Manasçılık*, Bişkek: Nur-As Yayınevi.

ÖZDEMİR, E. (1980). *Türk ve Dünya Edebiyatı*, Ankara: S.B.F. Basın Ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi.

PERRİN, M. (ÇEV. BÜLENT ARIBAŞ), (2016). *Şamanizm*, İstanbul: İletişim Yayınları.

RAMAZANOĞLU, M. (1998). *Gılgamış Destanı*, İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.

ŞENER, C. (2003).*Şamaniz Türkler'in İslamiyet'ten Önceki Dini*, İstanbul:Etik Yayınları.

YILDIZ, N. (2015). *Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar*, Ankara: Akcağ Yayinevi.

Tezler

ARVAS. A. (2009). *Dede Korkut Destani Ve Kıpçak Sahasi Epik Destan Geleneği*, Doktora Tez Çalışması, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

TUNÇDÖKEN, F. (2009).*Dede Korkut Hikâyeleri İle Beowulf Destani'nda Yer Alan Toplumsal Hayata Ait Motiflerin Saptanması Ve Karşılaştırılması* , Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.

TUNÇ, Z. (2007). *Şamanizm Üzerine Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.

Makaleler

CALİL SADIKOV, “Manas’ı Kan-Canımızga Sinirişibiz Kerek” makalesi, “Erkin-Too “ gazetesini, Bişkek 2001 , 7 Temmuz

KÜÇÜK, M. A. “Türk Destanlarında “Sayı” Motifinin Dinî Yansımaları”makalesi Gazi Türkiyat Dergisi, Ankara, 2013/13, (91-109) S 94

KULMAMBETOV, C. “Manas” kırgız halkının epic dramı ve epic tiyatrosudur” , Kırgızistan -Türkiye “Manas”Üniversitesi konferansı sunumu , Bişkek 2011, s 7

KANİMETOVA, A. “ Kutbilim” gazetesini, “Uluttuk İdeologiyanı “Manas” Eposunan İzdeyli”, Bişkek 2012 yılı, 4 mayıs, №17 (10475) , s 5

SARPKAYA, S. Şaman, Meddah, Oyun Yöneticisi: Bir Modern Dönem Anlatıcısı Olarak Rol Yapma Oyunlarındaki Oyun Yöneticileri ve Geleneksel Anlatıcı Tipleriyle Benzerlikleri, www.frpnet.net sitesi, yayınlanma tarihi 09.08.2015

TACİBAEVA, A. “Borborduk Aziyanın Epikalık Teatrındaki Kırgız Eposunun İnterghetatsiyalanışı” makalesi “Kırgız Teatrı”, “Turar” yayınevi, Bişkek 2017, s 502

USEEV, N. “Manas’ın Hayvanlarla İlgili Epitetleri”, sunumu “9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi” , Ordu, 2017s 2

YUVALI, A. (“Manas Destanı” ,(Manas Destanı’nın 1000.Yılı Paneli), “ Erciyes Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Merkezi Yayınları”, s.58-69

Elektronik Kaynaklar

BARS, M.E. (2010). Kerem İle Asli Hikâyesinde Olağanüstülük Motifleri, International Journal of Social Science, s 14, Erişim: 20 Şubat 2017

https://www.jasstudies.com/Makaleler/1814645011_2Mehmet%20Emin%20Bars_13-22.pdf

BARS, M.E. “Alp Tipi Kavramı Çerçevesinde Manas”, Tarih Okulu Dergisi (TOD), 2014 yıl, Mart, 7 Sayı XVII, ss. 345-357, s 349

www.asosindex.com/cache/articles/alp-tipi-kavrami-cercevesinde-manas-f300088.pdf

ÇERİBAŞ,M. Kırgız Türklerinin Destancılık Geleneğinde Efsanevi Manasçılar Ve Akınlar” makalesi , 21.Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Dergisi, Cilt 1 Sayı 2 Yaz 2012, s

<http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423866247.pdf>

Destan tanımı , Türk Dil Kurumu Sözlüğü, Erişim: 3 Kasım 2016

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts

Destan Özellikleri, Edebiyat Öğretmeni sitesi, Erişim: 8 Kasım 2016

<http://www.edebiyatogretmeni.org>

İSAKOV, A. “Kırgız Şamanı (Bakşı) (1920’li Yıllar)”, 3-6 Erişim: 22 Şubat 2018

<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/155504>

İMANBAEVA M.G. , NAMAZOVA A.C., “Atuul Degen Kim?” metodolojik kılavuzu, Kasım Tıstanov Issıkgöl Devlet Üniversitesi, Karakol- 2009, s 4 Erişim: 18 Mart 2018

http://arch.kyrlibnet.kg/uploads/IGU_IMANBAKAEVA.pdf

KAYA, D. Kırğızların Yaşayan Dört Büyük Manasçısı” s.1 Erişim: 10 Aralık 2016

http://turkoloji.cu.edu.tr/HALK%20EDEBIYATI/dogan_kaya_dort_buyuk_manasci.pdf

KINACI, C. Manasçılık Ve Kadın Manasçılar , Gazi Üniversitesi, Millî Folklor, 2006, Yıl 18, Sayı 70 .s78, Erişim: 16 Ocak 2017

<http://www.millifolklor.com/PdfViewer.aspx?Sayi=70&Sayfa=71>

METİN TURAN, Türk Destanları makalesi s 51 Anadolu Üniversitesi, Erişim: 25 Kasım 2016

<https://fevzioz.files.wordpress.com/2014/01/acc4b1klama-destan2.pdf>

Manas Destanının İncelenmesi, Erişim: 5 Nisan 2017

<http://www.turkosfer.com/manas-destaninin-incelenmesi/>

OĞUZ, M.O. Destan Tanımı Ve Eski Türk Destanları,makalesi, Erişim:27 Ekim 2016

http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/m_ocal_oguz_destan_tanimi_eski_turk_destanlari.pdf

Sputnik Kırgızistan sitesi , “Calil Sadıkov-Ömür Bayanı”, Bişkek 2016,

<https://sputnik.kg/reference/20161121/1030397963/zhalil-sadykovdun-omur-bayany.html>

YILDIZ, N. *Türk Sözlü Anlatı Geleneğinde Destandan Halk Hikâyesine Geçiş* ,makalesi, Erişim: 21 Ekim 2016

<http://docplayer.biz.tr/15247447-Prof-dr-naciye-yildiz-gazi-universitesi-edebiyat-fakultesi-cagdas-turk-lehceleri-ve-edebiyatlari-volumu.html>

YALÇINER, N. *Kırğız Destanlar* makalesi , s.110, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi 26. Sayı , s.110 Erişim: 15 Mart 2017

<http://www.tdk.gov.tr/images/200826yalciner.pdf>

YILMAZ,M. “Kırgız Kahramanlık Çağı”makalesi, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/4 Summer 2008 s 11 ,

www.elibrary.az/docs/jurnal/jrn2015_483.pdf

[http// www.diplomat.com](http://www.diplomat.com)

EKLER

EK 1. ORIJİNAL METİN

MANAS... KIRGIZ'IN ALP YIĞIDI...

Yazan: Türel Ezici

Ankara-2018

MANAS... KIRGIZ'IN ALP YİĞİDİ*...

Yazan: Türel EZİCİ

(Ankara / 2018)

Uzam Kırgız Manas destan anlatıcısının anlatı mekanı olarak düzenlenmiştir. Anlatı başlamadan canlı çalınan otantik müzik eşliğinde (ağızkopuzu, davul, atbaşı keman vb.) Manasçı bir yardımcı tarafından giydirilir ya da törensi bir havayla kendisi ağır ağır giyinir. Manas destan anlatıcısının anlatısı (istenirse) sahne fonunda destanın imge dilini kuran sinevizyon görselleriyle desteklenir. Bu imajlar bazan hareketlidir, bazen sadece resim olarak yansıtılır. (Atlar, atlılar, doğal çevre gibi, Kırgız otantik kültürüne ait başka imgeler vb)... Sinevizyon tercih edilmezse metni birkaç Manas destan anlatıcısı paylaşarak yorumlayabilir. Anlatı sürerken olaylar dans, mim, jest vb. bedensel devinimlerle ifade edilir.

(Manasçı, kendi özgün anlatı üslubunca, Kırgızca söyleyeceği destan parçalarını seçip metnin ilgili bölümüne, bir oyuncunun "Şimdi, söylesin Manasçı kendi dilinde, siz de dinleyin hele..." sözleriyle bağlayabilir.)

(Müzik girer bir süre... Fona düşer.)

Prolog

Nasıl anlatırsa ozan,
ateşle, ihanetle sınıanıp
küllerinden yeniden
doğan ulusların hikayesini...

Nasıl anlatırsa ozan,
Niobe'den Şahmaran'a,
Troya'nın acılı öyküsüne
uzanan Anadolu destanlarını...
Koca Agamemnon'nun
evinde uğradığı ihaneti...
Beyaz köpüklü Akdeniz'i aşıp

* Manas Destanı'nın tiyatro-sahne uygulaması için yazılan bu metin, Manas'ı merkeze alan olaylar dizini, destanın Kırgızca ve Türkçe farklı varyantlarından ve destan üzerine yazılmış inceleme kitaplarından esinlenerek oluşturulan metinlerarası, şiirsel bir çalışmadır.

yurdunu bulan kurnaz Odisseus'u...
 Puslu dağlara yaslanan Köroğlu'nu
 nasıl anlatırsa ozan,
 Manasçı öyle anlatır Manas'ı...

Manasçı öyle anlatır,
 Tanrı dağlarından Isık gölüne
 Çu'dan Talas'tan Çin seddine
 uzanan toprağın,
 Minusin bozkırının,
 nazlı Yenisey'in mavi sularının
 suladığı yurdun;
 ve de Kırgız'ın yiğit oğlu Manas'ın destanını...

1. Bölüm

Atası kırk çadırılık yoksul obasıyla
 Altaylar'a sürgün yiyen
 ve de insafsız Kalmuk'a çaresiz bağlanmış
 Cakıp Han'dı Manas'ın.
 On dört yıl bekledi oğlunu ak saçlı han,
 anası Çıırçı hatun kucağına
 koyuncaya kadar Manas'ı.

Doğumu kutluydu Kırgız'a Manas'ın
 lakin uzakta, çok uzakta
 bir rüya bir kahin ile
 bir telaş düştü Çin sarayına,
 Kalmuk'a ve de Moğol'a.
 Bir bey oğlu doğdu Altay'da,
 yıldızlar der ki yiğit olacak.
 Kırgız'ın gözü pek yiğiti olacak.
 Yiğit savaş, yengi ve yenilgi demektir.
 Yiğit ateş demektir hasmına.

(Müzik girer, bir süre, müzik fona düşerken)

Yıl üstüne yıl geçti,
 Manas da ayaklandı
 çocuk oldu her çocuk gibi.
 Çocuktuk ama yüreği kaplandı
 daha o çağda.
 Kırgız bilirdi bunu, atalar bilirdi, sezerdi.
 Devcinli dediler adına tam 12 yıl.

Kalmuk'un, Mançu'nun kem gözü,
düşmesin diye üstüne Manas'ın.

Ateş gibiydi Manas,
gün aldı, ay aldı, yıl aldı, yaş aldı büyüdü.
Kırk evli Kırgız içinde yoktu böylesi.
Kalmuk, Mançu çocuklarının
Kırgız'ın boynu bükük çocuklarına
kalkan elini
şahin gibi kapardı havada Manas.
Gürzünü bir savurdu mu
yer titrer olurdu.

Kalmuk'un boy beyi Alevke' nin
öfkesinden uzak olsun diye,
bir çobanın yanına kattı Manas'ı Cakıp Han.
Lakin Manas bu,
ne kadar gizlesen o kadar açık sesi,
sözü, bileği;
ileride nam alacak her yiğit gibi.
Durmadı dağda, bayırda,
döndü geldi evine bir gün.

Oğluna bir şey yapacak Kalmuk diye
her yüreği kalkanda Cakıp Han'nın,
anası Çıırçı hatun yatıştırdı onu.
Ana yüreği bu şaşmazdı, şaşmadı.

Kırgız'ın yiğit oğlu Manas,
o, beşikte konuşan;
Tanrı dağlarından Isık gölüne
Çu'dan Talas'tan Çin seddine
uzanan toprağa,
bozkıra ve de
Yenisey'in mavi sularının
gezindiği vatana kavuşturacaktı
oymağını bir gün,
yine.
Hep öyle bildi, bildirdi anası.

Yine de,
korktuğu başına geldi Cakıp hanın...
Dönüp gelirken
çoban atanın yanından baba oğul,
bir at çobanını döverken gördüler
Kalmuk'un başçısı Kortuk'u,
yolda.
Tam on iki yaşındaydı Devcinli Manas...

Hele hele, savurmadı mı
 Kortuk Cakıp'a yumruğunu;
 Manas sanki aslan,
 sanki kaplan oluverdi birden.
 Atıldı Kortuk'un üstüne
 en azgın rüzgardan da hızlı...
 Toz duman içinde
 kaldı atların arasında
 iki suret...
 Manas saldırıp
 kargısını öyle bir vurdu ki
 Kortuk'un tepesine;
 al kana boyandı başı adamın.
 Azgın Kortuk at üstünden sıyrılıp
 düştü toprağa,
 öylece...

Manas, Kalmuk Kortuk'u öldürdü;
 tam on iki yaşında.
 Cakıp hanın benzi sarardı,
 yüreği bir kalktı bir indi yine.
 bu Kalmuk kanı yerde bırakmaz diye.

Öyle de oldu, dokuz yoldaş Kalmuk
 and içtiler oracıkta,
 yakalayıp Manas'ı,
 Cakıp hanın obasını talan etmeye.
 Saldırdılar Manas'a hep birlik,
 Manas vuruştı sıra sıra hepsiyle.
 Cakıp han girip araya, durdurdu kavgayı,
 Şöyle söyledi Manas'a, usulca:

"Kırgız birliği yok ardında daha,
 Türkistan'da geniş toprağın yok.
 Hele bir sakın ol Manas,
 Yiğitlik yapacak zaman gelmedi daha..."

Lakin Manas dört Kalmuk
 daha düşürdü toprağa...

Olan olmuştu bir kez,
 Onuru,
 Manas'ın her toprağa düşürdüğüyle
 bir kez daha yere düşmüştü

zalim Kalmuk'un.

Başsız kalan Kalmuklar
silkinip at bindi,
küçük bir toz bulutu oldu ufukta.
Sonra görünmez oldu.

(Şimdi söylesin manasçı Kırgız dilinde, siz de dinleyin hele, Kortuk ile olan olay nasıl olmuş)

(Müzik girer, bir süre sonra fona düşer.)

II. Bölüm

Tanrı dağlarından Isık gölüne
Çu'dan Talas'tan Çin seddine
uzanan toprağın,
Minusin bozkırının,
nazlı Yenisey'in mavi sularının
suladığı topraklar,
hasretiydi Kırgız'ın.
Bir hasret ki nasıl !..
Bir hasret ki nasıl kor bir yumruk
sanki tam şurada!..

Bir iki yıl geçti,
Manas Manas'tı artık, handı.
Adını kuşandı, zırhını, kılıcını kuşandı önce.
Sonra otağlar söküldü, yön verildi,
kalktı göç eyledi oba ana vatana doğru.
Kaplan Manas en öndeydi at üstünde,
bitecekti bu hasret,
sönecekti yürekteki kor.

Yol uzundu, engellerle doluydu.
Ovalarda, dağlarda, ormanlarda
hep pusudaydı Kara Kalmuk.
Vuruşa vuruşa yürüyordu Kırgız,
toprağına,
vatanına,
hasretine...
Manas en öndeydi hep.
Kılıcı keskin, gürzü bileğince güçlüydü.
Nasıl ki almıştı başını Koçko'nun
Kalmuk alpleri de bir bir kaçıyordu önünden,
yana yakıla.
Kalmuk kızgın, Moğol çalgın

Çin hakanı Esen han
hem kızgın hem çılgındı.
Çıldırılmıştı hırstan, öç duygusundan.
Toplanıp yürüdüler
yaylaktaki Kırgız üstüne.

Çetin oldu savaş,
güçlüydü Esen hanın,
Kalmuk'un alpleri.
Lakin Manas daha güçlüydü yiğitleriye,
çok sürmedi
zafer çelengi getirdi obasına.

Derken bir belaya uğradı Manas'ın
göçten geri kalıp
hala Altay'da dolaşan baba soyu.
Bela Kalmuk'tan geldi bu kez.
Manas'tan öç almak için
ordusuyla girdi göçer Kırgız'ın içine
Niskara adlı bir komutan.
Vurup yağmaladı önce
kız, kızan, gelin demedi esir aldı.
Dedik ya, derdi Manas'laydı onun.
Manas'ı yakalamaktı.
Zulmünün nedeni buydu Kırgıza.

Zulüm görürken bile boş durmadı Kırgız.
Obalar, en uzaktaki ve en yakındaki
haber saldı birbirine, güçte birleşti.
Dört yüz atlı yiğit asker toplandı
Manas'ın çevresine.
Kazak han oğlu Gökçe alp de
atlı kırk askeriyle
yanıbaşındaydı Manas'ın.
Dünya durdukça dost kaldı iki yiğit.

Bir şimşek çaktı,
Manas'ın narası gökleri yırttı,
iki ordu girdi birbirine.
Çok sürmedi, sert rüzgarın önünde
dağılan bulutlar gibi dağıldı kaçtı
Niskara ve ordusu.
Kızlar, kızanlar, gelinler serbest kaldı.

(müzik, kızlar dansı, Manas'ın han oluşu)

Dokuz at kurban etti Cakıp han,

yemekler yaptırdı, toy düzenledi.
 Zulüm gören boyları topladı birlik için.
 Kırgız da vardı Kazak da,
 hatta kendi hanına öfkeli
 Moğol, Kalmuk bile vardı.
 Zulümkar Moğol'a, Kara Kalmuk'a,
 en çok da Çin hakanına karşı olmak
 ölçü kondu ortaya,
 yenildi, içildi, konuşuldu.
 Bu toyda han seçildi Manas.
 Ateş değmez, ok işlemez zırhını giydi;
 okunu, yayını kuşandı,
 gürzünü aldı eline.
 Atı Aymanboz'un üstünde
 dimdik oturdu, ateş gözlerini kıstı
 uzun uzun baktı halkına.
 Manas alplerin en güçlüsüydü.
 Tam 14 yaşındaydı daha.

Hanı olan halk yurt olurdu.
 "Hanımız var yurt olduk. Yaşasın Manas!"
 "Hanımız var yurt olduk. Yaşasın Manas!"
 diye haykırdı Kırgız.
 Şimdi Altay dağlarına dağılmış
 Kırgızları toplayıp
 baba yurduna, vatana dönüşün zamanıydı.
 Zalim Kalmuk'un, Moğol'un, Esen Hanın
 kurduğu tuzakları geççe geççe.
 Yol uzundu.

Minusin bozkırının,
 nazlı Yenisey'in mavi sularının
 suladığı topraklar,
 hasretiydi Kırgız'ın.
 Bir hasret ki nasıl !..

(Müzik girer, bir süre sonra fona düşer.)

Manas Altaylara,
 Aladağ'a çevirdi atının başını,
 Isıkgöl kıyısında, azıp tozan,
 dağılan Kırgızları toplayıp
 bir kalede koruyan
 yiğit Er Koşay karşıladı onu.
 Sarılıp ağlaştı mazlum Kırgızın
 iki cesur yiğidi.
 Er Koşay dertliydi çok.
 Zalim mi zalim Kalmuk hanı

Alevke'ye itaatle kurtarmıştı halkını.
 Bu kaleyi yaptırmış, sığınmıştı.
 Umudu her Kırgız gibi
 Manas'ta görüyordu Er Koşay.
 Onun yüreğinde, bileğinde, gücünde,
 görüyordu.

Her kim ki zalim mazluma karşı,
 Manas'ın kavgası ölümcül olacaktı
 onunla bundan böyle.
 Andı böyleydi Manas'ın,
 Kırgıza zulmedenlere...

Bu and kaç kez yerine geldi.
 Kaç kez korkup kaçtı Alevke
 Manas'ın önünden, er meydanından;
 kaç kez toy düzenledi baba Cakıp
 Manas'ın her zaferle dönüşüne.

Manas'ın hedefi zalim Alevke'nin
 kalbine, sarayına girmektir.
 Altınla, gümüşle, değerli taşlarla,
 bahçesi güllerle bezeliydi bu sarayın.
 Müzik ve şiir eksik değildi odalarında.
 Lakin vahşi aslanlar dolaşırdı bahçede,
 Dört yüz yiğit alp korurdu Alevke'yi,
 o, gücünü bütün bunlardan alır,
 kibirden kaldırdıkça kaldırırdı başını.
 Manas bu başı eğecekti
 Kırgızın önünde yere.
 Andı böyleydi.

Yürüdü saraya Manas.
 Alevke han kurnazlıkla, dostça karşıladı onu.
 Oturup konuştular, görüştüler.
 Tanıdıkça iyice anladı ki savaşarak değil,
 ancak hileyle alt edebilir Manas'ı Alevke.
 Zulmü büyüdükçe büyüyen hilekar
 her han gibi.

Alevke: "Ey Manas!..
 Seninle dövüşmek istemem.
 Bırak gideyim buralardan."
 Manas sordu Alevke'ye;
 "Ey han!.. Burası Kırgız ülkesi.
 Kim gönderdi seni buraya?..
 Tez gitmezsen bu topraklardan

kalelerini yakıp yıkmaktır ilk işim,
bilesin.”

Zalim Kalmuk hanı
çıkı Kırız toprağından,
otağını Akçar toprağına kurdu.
Kini, zulmü daha da bilendi Alevke' nin.
Manas ise azmış tozmuş, dağılmış
boyları toplayıp
birliğini kurma peşindeydi Kırızın,
baba yurdunda.

(Müzik girer, bir süre sonra fona düşer.)

Sayısz kez savaştı Manas,
sayısız kez savurdu,
dağıttı halkına gelen hışmı.
Esenhan'ın oğlu Alevke'yi
Sürdü çıkardı toprağından
Hasımları Kalmuk, Moğol, Mançu
değıldi Manas'ın yalnızca,
dost hanlar da vardı aralarında.
Toprak darlığı, yeme içme kıtlığı,
yaşama zorluğu başkaydı.
Dostu düşman ederdi kolayca.
Biraz da güç düşkünü ise dost, olurdu bu.
Bu yüzden kavga, savaş eksik değıldi
Orta Asya bozkırında aynı ırktan
boylar arasında.
Bu yüzden toprağını savunurken
hiç inmedi atından nerdeyse Manas,
hiç dinmedi gürleyen gürzünün sesi.

(Müzik girer, bir süre sonra fona düşer.)

III.Bölüm

Manas'ın önünde baş eğen
Şooruk Han'ın kızı
Akılay ile evliliğı
işte böyle bir savaş sonunda oldu.
Manas bir başka yiğit askerini
kocalığa seçmesini beklerken,
Akılay, Manas'ı seçti.
O zamanlar Türk töresi böyleydi.
Kadın, ardında değıldi erkeğın,

yanıbaşındaydı.
Sözü gümüş değil, altındı kadının.

Öyle de olsa her kadın bir değildi,
Manas'ın ilk eşiydi Akılay,
güzeldi, çok güzeldi.
Rüzgarda sallanan saz gibi güzeldi.
Adı "akıl" gibi parlayan "ay" da olsa,
öyle değildi.
Kıskançtı, kargaşayı severdi.
Savaş meydanında birleşmişti yazgıları,
her savaşta beddua ederdi arkasından
Manas'ın.
Akılay'ı en iyi Cakıp han tanırdı.

Bir başka kadın, Akbörke,
o da savaş meydanında
eşi olmuştu Manas'ın.
Ayrı evlerde oturlardı iki kadın.
Her ikisi de düğün dernek kurulmadan
evlenmişti.
Her iki ikisi de döl almamıştı Manas'tan,
çocuksuzdu.

Onlar mutsuz, öfkeli
Manas üzgündü.
Adaletle, yiğitlikle dünyada
nam almak büyük gururdu;
lakin bir oğul bırakmak,
kanından kan, canından can
bırakmak ardında,
her şeydi.
Üzüntüsü bundandı Manas'ın.

(Müzik girer, bir süre sonra fona düşer.)

Manas'ın asıl has eşi
Temir hanın kızı Kanıkey oldu.
Oğlu Semetey'in anası,
eli ayağı, yüreği herşeyi oldu
Kanıkey Manas'ın.
Cakıp han görücü gitti Buhara'ya.
Temir han gönülsüzdü,
çok çekmişti Kırgız'ın akınından,
talanından.
Vazgeçer belki diye,
yüklüce "kalın" istedi

Cakıp handan:
 Develerle heybeler dolusu altın,
 yüzlerce koyun ve ak başlı sığır;
 doksan av kuşu Sungur;
 yedi pars, iki aslan...

Cakıp han razı oldu çaresiz.
 Bunca yüklü kalına karşılık
 Manas'ın süt kardeşi,
 can dostu Almambet'e de
 küçük kızı Aruke' yi istedi handan.
 İki han el sıkıştılar.
 Manas'ın kırk yiğidine
 kırk gelin istemeyi
 unutmadı Cakıp han.
 Yine el sıkıştılar.

Temir hanın bir kızı da,
 Manas'ın yoldaşı
 Er Gökçe' nin eşiydi zaten.
 Akerkeç'di adı,
 güzeldi Temir'in diğer kızları gibi.

(Toy... Davul, zurna, dans, eğlence bir süre... Düğünden Solo-Koro neş'eli
 sesler, sözler...)

Türk töresine göre oldu
 Manas ile Kanıkey'in
 Almambet ile Aruke'nin
 ve de kırk yiğidin düğünleri.
 Toy kuruldu, davullar vuruldu,
 zurnalar çaldı,
 düğün tam kırk gün kırk gece sürdü.
 Buhara'dan Talas'a
 upuzun bir alayla geldi gelinler.

Çıırçı hatundan sonra tüm Kırgızın
 anası oldu Kanıkey.
 Sardı sarmaladı yurdu...
 Güzeldi, su gibi şeffaftı sureti;
 hak bilirdi, cesurdu,
 değme alpe taş çıkartacak
 bir savaşçıydı Kanıkey...
 Hem de akıllıydı ki nasıl...
 Üstelik nam salmış bir biliciydi,
 bir kadın şamandı ülkede.

(Müzikle, bir süre Kanıkey'in dansı...)

Kadını Kanıkey ile
daha da güçlendi Manas.
Kırgız boyları birleşti,
bütünleşti ki, nasıl.
Kim bilir kaç seferden zaferle döndü
Çin elinden, Moğol,
Kalmuk üstünden Manas.
Yanıbaşında tek mil yiğitleriyle,
başta Almambet, Çuvak, Sırgak, Acıbay,
Akayar, Bakay
alp yoldaşlarıyla güçlüydü,
gücü hesapsızdı Manas'ın.

IV. Bölüm

Çin hakanı Esen hanın öfkesi
büyüdükçe büyüdü,
şöyle seslendi
Çin, Kalmuk beylerine:

“Manas akınla,
savaşla alt edilecek gibi değil.
Onu hileyle alt etmek gerek.
Kaplan Manas'ı yakalayıp getirene,
bir altın taht,
bir hanlık vereceğim.
And olsun.”

Andın yanıtı uzun bir susku oldu,
çıt çıkmadı beylerden.
Moğollaşmış,
Kırgız boy beyi Közkaman'a
verildi hileli görev.
Diğer beyler rahat bir nefes aldı,
Manas'ın korkusu çözüldü üstlerinden.
Közkaman yola çıktı
dört otağ başı ile,
Talas'a,
Manas'ın yurduna doğru.

Bir mektup yazdı Manas'a hemen,
şöyle yazıp acındırdı kendini
Kırgız dönmesi
kurnaz Közkaman:

“Biz esiri olduk Moğol’un,
Kalmuk’un,
sürüldük Çin içlerine,
baş eğdik mecbur,
köleleştik.
Kaçıp geldik yanibaşına şimdi,
kaldır artık kardeşlerinin başını
yerden Manas,
kurtar Kırgız’ın onurunu.”

Mutlu oldu Manas, kardeşler geldi diye.
Derken bir hal oldu,
kadını Kanıkey, anası Çıırçı hatunun
içleri yandı birden.
Dedi ki iki kadın,
iki dişi kurt gibi bakıp Manas’a:

“Bozulmuş ırk,
yaban ad sahibinden,
dost olmaz Manas.
Temkinli olasin ha!”

Manas’ın gururlu başı kadar
güçlüydü inadı,
dinlemedi
kadınların gösterdiği yolu,
boş kehanet sandı.
Bir toy kurdurup kucakladı
içi düşman yüzü dost,
yeni kardeşlerini Kırgız’ın.
Onlara sürüler, otlaklar,
yaylaklar bağışladı.

Manas bunları yapadursun
hile, desise yol almıştı çoktan.
Közkaman otağının içine
çoktan kazdırmıştı
Manas’ı atacağı derin,
kara çukuru.

Yapacağını yaptı Közkaman.
Manas’ın yiğitleri dalmışken
asker oyunlarına,
yedirip içirdi,
sarhoş etti Manas’ı
bağlayıp yuvarladı çukura.
Şimdi Kalmuklaşmış Kırgız’ın elinde
esirdi Manas.

Uyandığında çok pişmandı
kadın sözü atlayıp
üstünden geçen Manas.
Pişmandı ki, nasıl...
İçinden çağırdı alplerini,
kırk yiğidini bir bir.
Kanıkey'i çağırdı içinden
kara çukurda öylece yatarken.

Yiğitler duymadı
Manas'ın sessiz çağrısını,
bir tek Kanıkey duydu,
fırlayıp kalktı derin uykusundan.
Su içinde yüzer gibiydi yatağında;
avuç içleri ateş gibiydi,
vücudu seçirip titriyordu
bu şaman kadının.

Kalktı, kalın saç örgüsünü
topladı tepesinde Kanıkey.
Zırhlandı, silahlandı
fırladı obanın ortasına.
At bindi, haykırarak sürdü atını
Közkaman'nın konduğu yere.
Yanında yiğit Akayar
at sürüyordu.

Aslanlar gibi çarpıştı Kanıkey
Manas için.
Çukurdan aldı onu,
koydu Akayar'ın
atının terkesine,
ata yol verdi.
Akayar yaralanıp düşünce yere,
Kanıkey alıp kaçırdı Manas'ı.
Akayar düştü kaldı bir çukurda.

Kanıkey ıssız bir yer buldu,
durdurdu atını.
Bir baktı,
kan sızıyordu kendi bedeninden,
yaralanmıştı.
Çok geçmedi Akayar yetişti ona.
Talas'a vardı iki atlı,
bitkin Manas' ı at üstünde taşıyıp.

Oyuna dalıp giden kırk yiğit

utançtan, ar duygusundan,
 başını kaldıramadı yerden.
 And içti kırk yiğit çeri
 Manas'ın öcü için.
 Silahlanıp Pekin'e doğru,
 kalktı yürüdü
 Kırgız atlıları dörtnala.
 Manas'ın en yakınları,
 Almambet, Acıbay, Bakay da vardı
 aralarında.
 Çarpışma çetin oldu.
 Çok kayıp verdi Közkaman,
 Manas'ın öcünü aldı kırk yiğit atlı,
 dönüp coşkulu zaferle geldi Talas'a.
 Manas büyük bir toy kurdu zafere.

(Müzik girer, bir süre sonra fona düşer.)

V. Bölüm

Günler, aylar, yıllar ve yıllar geçti,
 Minusin bozkırında,
 Yenisey'in gök mavi suyunun
 akıp suladığı topraklarda,
 kah sevinç oldu kah üzünç.
 Akın, savaş, zafer eksik olmadı
 Kırgız ilinde ve de ötesinde,
 Er Manas'ın her ölümlü gibi,
 geçip giden ömrü hayatında.
 Yaşı geldi dayandı,
 atası Cakıp hanın yaşına,
 kaderi de ona benzedi sanki.
 Kanıkey daha bir oğul
 koymamıştı kucağına,
 Manas yaşlılığa yaş alıyordu...

Lakin hala güçlüydü
 yüreği sağladı Manas hanın.
 Kırgız'ın övüncüydü,
 alp yiğidiydi hala.
 Gürzünü bir savurdu mu
 yer gök titrerdi rüzgarından,
 sesinden.
 Düşman kesik başaklar gibi
 serilip düşerdi yere.
 Düşmeyen
 korkuyla sinerdi bir köşeye.
 Ya da ardına bakmadan

kaçardı, sefil, şaşkın...

Manas Moğol'un,
Esen hanın,
Kalmuk'un
Mançu'nun,
Kara Kıtay'ın
zalim pençesinden
çok boy, çok bey, çok han
aldı Türk ilinde.
Çok düşman da kazandı.
En azgınları Manas'ın önünde
yenilmeye doymayan
Kalmuk Niskara ile
Konurbay idi bunların.
Lakin her toy töreninde
hile ile sinmiş göründüler Manas'a.

(Müzik girer, bir süre sonra fona düşer.)

Kırgız soyunun "Büyük Gaza" dediği,
en büyük savaşa,
Çin üstüne giderken Manas,
uğradı Kanıkey'in otağına.
Hatunu şefkatle sardı onu,
Manas kalbindeki
tüm sevgiyi verdi ona.
Sarılıp uyudular
gün doğana dek.
O gece Almambet de
hatunu Aruke'nin döşeğinde
uyudu,
gün doğana dek.

Sonra toplanıp,
herşeyi tamam edip,
alaca karanlıkta,
yürüdü Çin üstüne koca ordu.
Yürüdü binbir hileli Kıtay'ın,
Kalmuk'un, Mançu'nun illerine.

Yıldırım gibi saldırdı Manas,
Almambet yanibaşında,
alp yiğitleriyle
karşıcı çıkan ordulara.
İlk iş at sürülerini
ayırmak oldu

Kalmuk çobanlarından.
 Küren sürüp içlerine
 Yönü Talas'a verilmişti bile
 yüzlerce doru atın.
 Gök görünmez olmuştu
 kalkan tozdan topraktan.
 Almambet, eski Kalmuklu yiğit,
 gizlice girip
 avucu gibi bildiği Çin iline
 dönüp haberler getirdi Manas'a.

Çetin savaşlar oldu
 göğüs göğüse...
 Masmavi gök karardı
 ok akınından,
 oluk oluk aktı kan,
 al kana boyandı yer, su.
 Kimse unutmadı
 yaralı Almambet'in
 er meydanında yiğitliğini.
 Kimse unutmadı
 düşman Alevke oğlu Konurbay'ı
 at üstünden sıyırıp alışını Manas'ın.
 Kimse unutmadı
 Kangay dağlarının yiğidinin
 döne döne kaçışını ordusuyla.
 Al tolgalı Konurbay da unutmadı,
 kini daha bir bilendi Burut Kırgız'a
 ve de Manas'a...

Bu savaşın galibi oldu Manas,
 Çin iline, büyük Pekin'e han oldu.
 Esen hanın altın kapısından girip
 altın tahtına oturdu.

(Şimdi söylesin manasçı Kırgız dilinde, siz de dinleyin hele, Büyük Gaza dediğimiz savaş nasıl olmuş)

(Müzik girer, bir süre sonra fona düşer.)

Lakin dinmiyordu
 ne Alevke hanın oğlu Konurbay'ın,
 ne yenik kumandan Niskara'nın kini.
 Türlü hileyle, eğlenceyle,
 avla oyalayıp Manas'ı,
 fırsat kolluyordu Konurbay.

En çok ışıksız gecelerde
düşünüp, kuruyordu hilesini...

Pekin'nin hanı Manas'ı
öz iline, Talas'a yolcularken
kurdu tuzağını Konurbay.
Binbir dil döküp
ayağına yüz sürdü Manas'ın.
Kirli yüreklerin ağı yükünden
habersiz Manas inandı Konurbay'a,
kırk alp yiğit bile anlamadı hiçbir şey.
Toplanıp ordugahtan çıktılar,
Manas ile Konurbay,
birkaç atlıyla önden, yola düştüler...

(Müzik girer, bir süre sonra fona düşer.)

Yol ıssızlaştıkça yüzü değişti
Konurbay'ın, maskesi düştü.
Tam o sırada ayın gümüş ışığında
bir aybalta bir an parladı havada,
var gücüyle indi Manas'ın boynuna.
Kızıl kana boyandı bedeni ansızın,
akan kan tüm Kırgız'ın kanıydı sanki.
Kırk bozkurt yetişti geriden gördü olanı,
geri çekildi ordu Manas'ı alıp.
Barış yüzünü savaşa döndü yine.
Bu savaş çetin olacaktı belli,
Kırgız ya kalacak ya ölecekti...

(Müzik girer, bir süre sonra fona düşer.)

Birkaç gün sessizlik oldu,
kılıçlar kın'a girdi,
oklar sadak'a,
yorgun atlar, savaşçılar dinlendi
iki tarafta.
Manas otağında yorgun
ve yaralıydı.

(Müzik girer, bir süre sonra fona düşer.)

Sonra tekrar başladı savaş
Kalmuk saldırısıyla.
Oluk oluk kan aktı yine,
Kırgız'ın alp yiğidi Sırgak öldürüldü.
Konurbay'ın peşindeydi Almambet,

o da hem onun hem yaralı Manas'ın...
 Dövüşüp savaşırken,
 kopup gittiğini bilmedi Almambet
 Kırgız ordusundan uzağa,
 on yiğitle birlikte.

Kalmuk hanının
 tuzağına düştü yiğitleriyle,
 yaralandı hepsi.
 Dokuz yara ile delik deşik oldu
 Almambet'in bedeni,
 al kana boyanmıştı.
 Öylece mahmuzluyordu atını
 han oğlu Konurbay üstüne.
 Baltasını savurup duruyor,
 ok üstüne ok yağdırıyordu
 var gücüyle.
 Şimdi daha uzaktı
 Manas'ın ordusundan
 etrafı Kalmuk çerileriyle
 çevrili iken.

Ordunun başına Almambet geçti
 Tekrar başladı savaş
 Nur gibiydi son savaşında
 Almambet'in yüzü,
 uzaklardan bakar gibiydi
 savaşırken,
 sanki bildi bu kez büküleceğini
 demir bileğinin.
 Lakin ölümsüz alpler gibiydi
 yine de at üstünde,
 savaşırken düşmanla.
 Kimse durduramıyordu onu.
 Bir an atı ürküp şahlandı
 başından kaydı
 miğferi Almambet'in.
 Keskin nişancı bir Kalmuk
 kafasından vurdu
 yenilmez yiğidi.
 Düştü kaldı toprağa
 Manas'ın süt kardeşi,
 öldü.

Manas işitince kavruldu acısıyla
 ölen yiğitlerinin.
 En çok da Almambet' e,
 yandı ciğeri.

Haberi gitti Talas'a
Kırgız yurdu tek mil
gözyaşı döktü alp yiğitlerine,
ille de Çuvak ve Almambet'e.

Yaslı Manas'ın
gönlü kırık,
bedeni yorgundu artık.
Gözünde tütüyordu Talas,
ata yurdu, Kanıkey hatun
ve de doğum müjdesini
savaş meydanında alıp
sevincini unuttuğu
oğlu Semetey.
Tam altmış yaş almıştı Manas.

(Müzik girer, bir süre sonra fona düşer.)

Öcünü almadan yiğitlerinin
kimse çeviremezdi yönünü Manas'ın
baba toprağına.
Her gece adını anıyor,
and içiyordu öçlerine yiğitlerinin:
"Almambet yiğidim nerdesin?
Sırgak nerdesin?
Çuvak nerdesin?
Dostum er Gökçe nerdesin?
Kanıkey'in yetiştirdiği atım,
Akkula nerdesin?
Kırgız yenik mi düştü,
zalim Kalmuk'a?
Başımız eğildi mi yere?
Buna nasıl dayansın Manas?..
Er Manas isem ben eğer,
kazanırım bu onuru
yeniden halkım için.
Yerde koymam kanını
yiğitlerimin, böyle biline!.. "

(Ağıt girer, bir süre sonra fona düşer... Kanıkey bir süre...)

Kanıkey hatun yaman biliciydi,
Manas ne yer ne içer,
ne yapar ne düşünür,
hepsi malumdu ona.
Yeni bir at yolladı Manas'a,

dönüp Talas'a gelmesini duyurdu.

Manas dinlemedi Kanıkey'i,
yarım bırakmadı işini,
çığnemedi verdiği andı.
Topladı dağılmış ordusunu,
son gücüyle saldırdı
Konurbay'ın alp yiğitlerine.
Şaşkın, darmadağın oldu Kalmuk,
Manas üstüne
eski kehanetleri anımsayıp.

Manas önden yolladı
Almambet'in cansız bedenini
at üstünde yurduna.
Çok göz yaşları döktü ardından.

(Ağıt girer, bir süre sonra fona düşer.)

VI. Bölüm

Böyle bitti Kırgız'ın ilk "Büyük Gaza" sı
Şimdi Talas'a
yurda dönme zamanıydı...
Manas topladı ordusunu,
at sürdü ardından Almambet'in,
baba yurduna doğru.
Yaralıydı, yorgundu, yaslıydı Manas;
kanadı kırık kartallar gibiydi,
Altayların, Minusin bozkırının,
yakın uzak dağların, yaylaların,
tekmil Türk illerinin,
ille de Kırgız'ın alp yiğidi Manas.

Şimdi öz iline,
Talas'a yaklaşıyordu atlıları...
Kanıkey hatun heyecanla bekliyordu,
tüm yurt yasa bürünmüş bekliyordu,
Manas'ı ve ordusunu...

(Bir çocuk ağladı, ardından müzik girer, bir süre sonra fona düşer.)

Manas tanıştı oğlu Semetey ile.
İlk görüşüydü onu,
hatunu Kanıkey'in kucağında.
Yaprak kımıldamadı bir süre,
yer, gök sustu...
Kamçısını oğluna verdi Manas

başı üstünde çevirdi Semetey'in
 sonra eğilip kokladı oğlunu.
 Oğul oğul kokuyordu Semetey...
 Önce bir rüzgar esti,
 sonra gökler gürlledi.
 Sonra bir uğultu yükseldi
 kalabalıktan,
 Manas ve halkı kutsadı
 Semetey'in gelişini...

(Şimdi söylesin manasçı Kırgız dilinde, siz de dinleyin hele, Manas oğlu Semetey'i ilk görüşü nasıl olmuş)

Gidenleri,
 Almambet'i, Çuvak'ı, Sırgak'ı,
 Er Gökçe'yi, Akkula' yı
 uğurlarken...
 Karalar giyinip kız kızan
 kadın erkek,
 karalar bağlayıp
 ağıtlar yakıp ağlaştılar.
 En çok Almambet'in hatunu Aruke
 ile Manas ağladı.

(Ağıt bir süre... Sonra fona düşer.)

Doğum ve ölümün töresince
 oldu herşey,
 sonra evine, otağına çekildi herkes...
 Yaşlıydı, yaşlıydı, yaralıydı Manas,
 yorgundu...
 Soluğu azalmıştı,
 solup gidiyordu gün gün.
 Bir kendi biliyordu bunu,
 bir de ruhunu ıssız kırlarda
 çağırıp durduğu
 can kardeşi Almambet.
 Ölüm diliyordu Manas,
 sonsuzca dinlenmek için.

Onun devri bitmek üzereydi Kırgız'da,
 Semetey daha bebekti,
 sömelek çocuktü.
 Kim bilir ne gelirdi başına?

Oğlunun anası Kanıkey'e
 verdi öğüdünü Manas:
 "Benden sonra benden öç almak
 isteyen rahat koymaz ne seni
 ne Semetey'i.
 Talas'tan çıkıp baba yurduna gitmen,
 oğlumu orada büyütüp yetiştirmen
 iyidir, Kanıkey!..
 On iki yaşına geldiğinde silahlandır,
 sal gelsin ata yurduna, Talas'a...
 Bir de ben ölende,
 beni öyle bir yere göm ki,
 kimse bulamasın yerimi.
 Huzursuz etmesin ruhumu,
 Tanrı'nın izniyle,
 huzurla uyuyup dinleneyim...
 Bilirsin, dostum kadar
 düşmanım çoktur Kanıkey...
 ...Senden hep razı oldum,
 sen de benden razı ol hatunum..."

Böyle dedi Manas,
 Ayali Kanıkey öptü elini hanın...
 Çok sürmedi, sen de iki
 ben diyeyim üç güneş
 battıktan sonra bir akşam,
 eşi dostu, kırk yoldaşıyla
 vedalaştı, yatağında soldu gitti,
 uçmağa vardı Manas....
 Talas en koyu yasla karardı.
 Ağıtını hatunu Kanıkey yaktı Manas'ın:

(Ağıt girer.)

"Ey ulusum!
 Ay nasıl karardı,
 gökler tutuşup üstümüze
 nasıl yağdı bu gece.
 Hem benim hem Kırgız'ın
 yıldızı nasıl da söndü;
 yiğit Manas göklere yıldız oluverdi.
 Manas şimdi en uzun seferinde.
 Ona vefanızı gösterin;
 birliğinizi, dirliğinizi kurana,
 er Manas'a ağlayın, ağlayın,
 adını hiç unutmayın...
 Ona destanlar düzün, söyleyin ki
 dünya durdukça,

unutulmasın ne onun ne Kırgız'ın
alp yiğitlerinin kahramanlığı... ”

(Ağıt bir süre... Sonra sona fona düşer.)

Epilog

Tanrı dağlarından Isık gölüne
Çu'dan Talas'tan Çin seddine
uzanan toprağın,
Minusin bozkırının,
nazlı Yenisey'in mavi sularının
suladığı yurdun;
ve de Kırgız'ın yiğit oğlu Manas'ın destanı
böyleydi...

Yapraklar gibidir insan soyunun ömrü,
derdi bir ozan,
gelir geçer.
Ya da bir kuşun
kanat çırpışında bir an,
asılır, kalır...

EK2. Oyunda Söylenen Orjinal Manas Metin Parçaları Ve Türkçe Çevirisi

Manas'ın İlk Kahramanlığı ve Kortuk'un Yenilmesi

Жылкы жайып турганды
 Калмактар кууп урганы
 Манас менен бай Жакып
 Алыстан муну коргону
 Жылкычысы Ыймандын
 Жанына жакын келгени,
 Токмок жеген Ыймандын
 Башы-көзү кан болуп,
 Манас турат таң болуп.
 Таңыркап Манас турады:
 “Кимдин малы бу мал?” – деп,
 Бай Жакыптан сурады.
 Баласы сурай калганы.
 Чыдай албай бай Жакып
 Чынын айтып салганы:
 “Балам, биздин жылкы – деп,
 Башы жок мал курусун,
 Баштатан мазак кылды – деп,
 Алты зубун калмагы
 Коруган экен жерин – деп,
 Отуз байтал, беш аттан
 От майына бердим – деп,
 Ошону да азсынып,
 Кууп жылкым келди” – деп,
 Жакып бай айта салганы.
 Жакып байды көргөндө
 Жарылдашып калмактар
 “Тегеректеп турсак – деп,
 Тентегирээк сүйлөсө
 Бай Жакыпты урсак” – деп.
 Kortuk башчы кеп айтат:
 “Кайнатам калдай! – деп, айтат.
 Урмак үчүн камын жеп,
 Ачууланды бу Kortuk:
 “Аминиңе шоодай!” – деп.
 Он калмактын башчысы
 Озунуп келип Жакыпты
 Оройго камчы салганы.
 Башына камчы чабылды,
 Тебетей чаңы кагылды.
 Тегеректеп он калмак
 Бай Жакыпка жабылды.
 Атасын көрүп жаш Манас
 Урушмакка камынды.

At otlatan birini
 Kalmuklar kovalayıp dövüldü
 Manas ile bay Cakıp
 Uzaktan onu gördüler
 Çobanı olan İyman'ın
 Yanına yaklaştı,
 Dayak yiyen İyman'ın
 Başı gözü kan revan olup,
 Manas duruyor şaşırıp.
 Hayret edip Manas durdu:
 “Kimin malı bu mal?” – diye,
 Bay Cakıp'tan sordu.
 Çocuğu soruverdi.
 Tutamadan kendisini Bay Cakıp
 Gerçeği anlatıverdi:
 “Oğlum, bizim atlar – diye,
 Sahibi yok mal kahrolsun,
 Ta baştan beri alay etti – diye,
 Altı zümre Kalmak
 İstila etmiş yerini – diye,
 Otuz baytal, beş at olarak
 Otlak ücretini verdim – diye,
 Onu da az görüp,
 Atlarımı kovalayıp geldi” – diye,
 Cakıp Bay söyleyiverdi.
 Cakıp Bay'ı görünce
 Söylenip Kalmaklar
 “Etrafını çevirsek – diye,
 Yanlış şeyler söylerse
 Bay Cakıp'ı dövsek” – diye.
 Kortuk amir şöyle der:
 “Kayın babam kalday! – der
 Vurmak için hazırlanıp,
 Hiddetlendi bu Kortuk:
 “Allah'ın cezası! ” – dedi.
 On Kalmak'ın başçısı
 Atılarak gelip Cakıp'a
 Doğru kamçı savurdu
 Başının tepesine vurdu kamçıyı,
 Tebetey tozu savruldu.
 Kuşatarak on Kalmak
 Bay Cakıp'a saldırdı.
 Babasını görüp genç Manas
 Dövüşmeye hazırlandı.

Укурукту алганы
 Калмактын Кортук башчысын
 Качырып келип жаш Манас
 Как төбөгө салганы.
 Укурук тийди башына,
 Кан жабылды кашына,
 Аттан түштү албайып,
 Жер кучактап далдайып,
 Жолдош болгон тогузу
 Коркуп турду шалдайып:
 Атасы Жакып айкырып:
 Арачалап бакырып,
 Айгайды Жакып салыптыр.
 Атасы үнүн уккан соң
 Астындагы сур бышты
 Оозун тартып алыптыр,
 Атакеси Жакып бай
 Манаска мынтип айтыптыр:
 “Айланайын каралдым,
 Алды-артыңды карагын,
 Кызырлуу кыргыз элиң жок,
 Азыр, кыйындык кылар эбиң жок!”

Kement sığığını tuttu
 Kalmağın Kortuk amirinin
 Saldırıp gelip genç Manas
 Tam tepesine vurdu.
 Sırık değdi başına,
 Kan yayıldı kaşına,
 Attan indi sarkıp,
 Yere kapanıp serilmiş,
 Yoldaş olan dokuzu
 Korkup durdular takatten düşüp:
 Babası Cakıp haykırması:
 Ayırmak için bağıryp,
 Haykırıp Cakıp çağırması.
 Babasının sesini duyunca
 Altındaki gök kır bıştının
 Dizginini çekivermiş,
 Babası Cakıp Bay
 Manas’a şöyle demiş
 “Kurban olayım gözbebeğim,
 Önüne ardına bak,
 Kutlu Kırgız halkın yok,
 Şimdi, kahramanlık zamanı değil!”

“Büyük Gaza” Manas’ın Çin Hanı Esenhan’ı Yenmesi

Кок асаба калкылдап
 Кылычы колдо жаркылдап
 Карабайыр Аккула
 Каркыра куштай баркылдап
 Кыраанынан калбаган
 Кырк чоросу жандаган
 Кумайыгы элирген
 Кушу колдо теминген
 Кунун менен айындын
 Как озунон буткондой
 Кара жер менен когундун
 Кадоосунан буткондой
 Калын кыргыз калкымдын
 Как самоосунан буткондой
 Келе жаткан баатырын
 Как озу болот Манастын

Gök bayrağı dalgalanıp
 Kılıcı elde parlayıp
 Karabayır Akkula
 Karkıra kuş gibi
 Gücünü kaybetmeyen
 Kırk yiğidi kollayan
 Kumayığı (köpek)yanında
 Kuşu elde konmuş
 Güneş ile ayın
 Ta kendisinden yaratılmış gibi
 Kara yer ile gök yüzünün
 Kendisinden yaratılmış gibi
 Gür Kırgız halkın
 Tam isteğnden yaratılmış gibi
 Gelmekte olan Kahraman
 Ta kendisi Manas’ın

Найзалар тошко сайылды
 Кылычтар шылый чабылды
 Канчалык эрлер коз жумуп
 Кандары суудай агылды
 Андай болсо калайык

Mızraklar göğse battı
 Kılıçlarla savaşıldı
 Binlerce erler can verip
 Kan su gibi aktı
 Öyle ise halkım

Айтар создон шашпайлы
Айколундун озунун
Жомогунан баштайлы

Калмак каптап келгенде
Кыраан тууган кырк чоро
Манастап ураан чакырып
Качырып кирди сан колго
Каптаганы тумандай
Эпкини дайра сел болуп
Кайраты дайра кол болуп
Жайнап келди кыргыз эл
Жан эсебин ала албай
Канчанын каны тогулуп
Кайнап келген калын эл
Эки жакка болунуп
Эл бириндеп турганда
Ак Балтанын Чубагы
Ай жанжунга жетти эми
Жеткен жерден жанжунду
Комо коюп отту эми
Онолуп Чубак алгыча
Кайрылып найза сайгыча
Конурбай чаап жетти эми
Жеткен жерден Чубакты
Кок аланын устунон
Жалп этирип отту эми
Кайрылып калча жеткиче
Башын кесип откучо
Уй куймулчак сарала
Уюлгутуп Алмамбет
Коргондун коону болунуп
Оозунан жалын тогулуп
Козун ачып жумгуча
Конурбайга жетти эми
Капталынан калчаны
Кабырганын бети деп
Кыйрап кетээр кези деп
Чындап муштап отту эми
Конурбайдай калчанын
Оо дегенде оозунан
Ожок ожок кан кетти
Кайраты качып боюнан
Кансырады ал кетти
Кайрылып кайра Алмамбет
Конурбайга жакындап
Туп этектен аларда
Узунунан саларда

Söylemeye acele etmeyelim
Aykölün kendisinin
Masalından başlayalım

Kalmak toplanıp geldiğine
Cesur duran kırk yiğit
Manas diye bağırıp
Kaçırmaya başladı oruyu
Duman gibi kaplayıp
Deriye sel gibi olup
Gücü derya göl olup
Kaplayıp geldi kırgız halk
Can hesabı belirsiz
Kan dökülüp halkın
Kaynayıp geldi kalın halk
İki tarafa ayrılıp
Halk parçalanıp durduğunda
Akbalta nın Çubakı
Ay Cancuna ulaştı şimdi
Geldiği an Cancun'u
Sert vurup geçti şimdi
Düzenlenip Çubak alana kadar
Dönüp mızrak vurana kadar
Konurbay yetişe geldi
O anda Çubak'ı
Atının üzerinden
Sertçe vurup geçti şimdi
Dönüp Konurbay gelene de
Başını kesene dek
Sarala ata binen
Koşuşturan Almambet
Görenin gözü açılıp
Ağzından alev sıçrayıp
Gözü açıp kapayana kadar
Konurbaya ulaştı
Yan taraftan Konuru
Kaburganın yuzu deyip
Canını alacak yeri deyip
İyice vurup geçti
Konurbay gibi kafirin
Öö deyice ağzından
Oluk oluk kan gitti
Hali kaçıp vücudundan
Kansırayı hal gitti
Dönüp gelip Almambet
Konurbay'a yaklaşıp
Tam dibine yeterde
Uzununan düşürerde

Караанын узуп Алкара
 Жоной берди закымдап
 Жаралуу болуп Конурбай
 Жан айласын таба албай
 Кошуунга кирип кетти эми
 Кытайды Манас алганда
 Кыргыз, кытай биригип,
 Алтын түрдүү килемди
 Алып келип жайды эми,
 Айкал Манас султанды
 Ал килемдин үстүнө
 Олтургузуп алды эми.
 Калың кытай чуркурап,
 Кан Эсенкан баш болуп,
 Манасты кан көтөрүп алды эми.

Alkara atı hızlı koşup
 Uzaklaştı oradan
 Yaralı olup Konurbay
 Canını kurtarmak için
 Ordusuna doğru kaçtı şimdi
 Çin'i Manas alınca
 Kırgız Kıtay beraber
 Altın çeşit kilimi
 Getirip serdi şimdi
 Alp Manas Sultanı
 Kilimin üzerine
 Oturtular şimdi
 Kalın Kıtay gürültü yapıp
 Han Esenkan başta olup
 Manası kaldırdılar şimdi

EK-3. GENEL PROVA VE TEMSİL FOTOĞRAFLARI**DEKOR**

OYUNCU KOSTÜM

NOT: Hacettepe Üniversitesi Ankara Devlet Konservatuvarı Tiyatro Anasanat Dalı
Mahir Canova Sahnesi 21 Haziran 2018.

MÜZİSYEN KOSTÜM VE OYUN AFİŞİ

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
Güzel Sanatlar Enstitüsü
Tiyatro Anasanat Dalı
YÜKSEK LİSANS SANAT ÇALIŞMASI

MANAS... KIRGIZ'IN ALP YİĞİDİ...

Danışman: Doç. Dr. Türel EZİCİ
Sanat Çalışması: Aizaada NURANOVA

Müzik: Akdeniz ERBAŞ
Tumar NURAKOVA
Dekor ve Kostüm: Ekip Çalışması
Işık: Gökhan Kutum
Oğulcan Akkuş

Oyuncular: Funda Uzun METE
Erica LETAILLEUR
Hüseyin OÇAN
Aizaada NURANOVA

21 HAZİRAN 2018 SAAT: 14.00
HÜADK MAHİR CANOVA SAHNESİ

Metin Yazarı: Türel EZİCİ
Yöneten: Aizaada NURANOVA

EK-4. OYUNDA KULLANILAM HALK MÜZİKLERİ

- 1) Seyirci girişi müziği “ATAKEM”, Kankey Eralieva.
- 2) Açılış müziği “Kambarkan”, Karamoldo Orozov
- 3) Manas destanı ezgisi
- 4) Halk tarafından söylenen “Ninni”
- 5) “Nasıykat” ezgisi Karamoldo Orozov
- 6) “Ak tamak-Kök tamak”
- 7) Halk türküsü “Ala-Toogo çıkan barbı”
- 8) “Altay Kayrıktarı”, Kankey, İrina Kenzina (Altay Kırgız Türküsü)
- 9) “Tolgonuu” Gülzada
- 10) “Manas” türküsü Gülzada ve Turgunaalı Mamay
- 11) Doğaçlama köme sesleri
- 12) Atay Oğonbaev “Maş botoy” ezgisi
- 13) “Sarinci Bököy” ezgisi Boluş Madazimov
- 14) Toktoğul Satılğanov, “Ömür” türküsü
- 15) Kırgız halk ağıdı
- 16) Köme seslerinin çeşitli varyantları kullanıldı

EK-5. TURNİTİN RAPORU

GELENEKSEL PERFORMANS SANATI OLARAK MANASÇILIK ve BİR SAHNE UYGULAMASI

ORIJINALLIK RAPORU

%9

BENZERLİK ENDEKSİ

%8

İNTERNET
KAYNAKLARI

%2

YAYINLAR

%3

ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1

dergipark.ulakbim.gov.tr

İnternet Kaynağı

%1

2

Submitted to TechKnowledge Turkey

Öğrenci Ödevi

%1

3

docplayer.biz.tr

İnternet Kaynağı

%1

4

www.turkishstudies.net

İnternet Kaynağı

%1

5

Submitted to Konya Necmettin Erbakan
University

Öğrenci Ödevi

%1

6

frpnet.net

İnternet Kaynağı

<%1

7

www.turkosfer.com

İnternet Kaynağı

<%1

8

turkegitimsen.org.tr

İnternet Kaynağı

<%1

- 9 www.ads.org.tr İnternet Kaynağı <% 1
- 10 ISAKOV, Abdrwsul. "TÜRKİYADA MANAS EPOSU BOYUNÇA BASILGAN EMGEKTERDİN BİBLİOGRAFYASI (1934 - 2014)", Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, 2015.
Yayın <% 1
- 11 www.literatura.kg İnternet Kaynağı <% 1
- 12 tr.scribd.com İnternet Kaynağı <% 1
- 13 www.turkegitimsen.org.tr İnternet Kaynağı <% 1
- 14 www.1bilgi.com İnternet Kaynağı <% 1
- 15 www.readbag.com İnternet Kaynağı <% 1
- 16 repository.enu.kz İnternet Kaynağı <% 1
- 17 destan.nedir.com İnternet Kaynağı <% 1
- 18 forum.tarsusbilgi.org İnternet Kaynağı <% 1

19	turkiyat.gazi.edu.tr İnternet Kaynağı	<% 1
20	lalearslan.blogcu.com İnternet Kaynağı	<% 1
21	www.acikders.org.tr İnternet Kaynağı	<% 1
22	turkoloji.cu.edu.tr İnternet Kaynağı	<% 1
23	www.ijla.net İnternet Kaynağı	<% 1
24	keu.page.kg İnternet Kaynağı	<% 1
25	www.odevsunumu.com İnternet Kaynağı	<% 1
26	Submitted to Uskudar American Academy Öğrenci Ödevi	<% 1
27	katalog.hacettepe.edu.tr İnternet Kaynağı	<% 1
28	www.erzincan.edu.tr İnternet Kaynağı	<% 1
29	Submitted to Canakkale Onsekiz Mart University Öğrenci Ödevi	<% 1

30 **01pdf.com** İnternet Kaynağı <% 1

31 **neolaki.net** İnternet Kaynağı <% 1

32 **iaau.edu.kg** İnternet Kaynağı <% 1

33 **hhportal.com** İnternet Kaynağı <% 1

34 **www.bby.hacettepe.edu.tr** İnternet Kaynağı <% 1

35 **dergiler.ankara.edu.tr** İnternet Kaynağı <% 1

36 **Submitted to Fatih University** Öğrenci Ödevi <% 1

37 **KURTLU, Yasemin and KOÇAK, Büşra. "Halk Anlatılarının Epik Kuralları Işığında Bir Destan İncelemesi", Aizonia Publishing, 2015.** Yayın <% 1

38 **documents.tips** İnternet Kaynağı <% 1

39 **Submitted to Afyon Kocatepe University** Öğrenci Ödevi <% 1

40 **tarihvearkeoloji.blogspot.com** İnternet Kaynağı <% 1

- 41 cdn.hitit.edu.tr İnternet Kaynağı <% 1
-
- 42 Submitted to Suleyman Demirel University Öğrenci Ödevi <% 1
-
- 43 ERSOY, Ruhi and AKPINAR, Birsen. "Dede Korkut metinlerinden hareketle Sivas'ta yaşayan atasözleri, deyimler, alkış ve kargışlar üzerine bir araştırma", Hacettepe Üniversitesi, 2009.
Yayın <% 1
-
- 44 www.thesis.bilkent.edu.tr İnternet Kaynağı <% 1
-
- 45 www.scribd.com İnternet Kaynağı <% 1
-
- 46 Submitted to Ataturk Universitesi Öğrenci Ödevi <% 1
-
- 47 Submitted to Haliç Üniversitesi Öğrenci Ödevi <% 1
-
- 48 Mehmet Emin BARS. "ALP TİPİ KAVRAMI ÇERÇEVESİNDE MANAS", Journal Of History School, 2014
Yayın <% 1
-
- 49 ijlet.com İnternet Kaynağı <% 1
-

aniyayincilik.dergipark.gov.tr

50

İnternet Kaynağı

<% 1

51

Submitted to Bilkent University

Öğrenci Ödevi

<% 1

52

www.kulturelbellek.com

İnternet Kaynağı

<% 1

53

Submitted to Fırat Üniversitesi

Öğrenci Ödevi

<% 1

54

etd.wvu.edu

İnternet Kaynağı

<% 1

55

Zehra Seda Boztunali, Fatih Basbug.

"ANALYSIS OF NATURE IN PAUL CEZANNE'S
ART", SED Journal of Art Education, 2017

Yayın

<% 1

56

www.turansam.org

İnternet Kaynağı

<% 1

57

dergipark.gov.tr

İnternet Kaynağı

<% 1

58

KABUL, Ahmet, KIZILKAN, Önder and YAKUT,
Ali Kemal. "Gövde borulu ısı değiştiricili R404A
kullanılan bir soğutma sisteminin enerji ve
ekserji analizi", Türk ısı Bilimi ve Tekniği
Derneği, 2010.

Yayın

<% 1

www.odevi.org

59

İnternet Kaynağı

<% 1

60

digital.csic.es

İnternet Kaynağı

<% 1

61

KAYACAN, Gülay. "Modern Toplumlarda Yaşlılık, Ölüm Algısı ve Yaşçılık* /", Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2017.

Yayın

<% 1

62

mtad.humanity.ankara.edu.tr

İnternet Kaynağı

<% 1

63

www.denizyayinevi.com

İnternet Kaynağı

<% 1

64

www.eskader.net

İnternet Kaynağı

<% 1

65

www.bilgelerzirvesi.org

İnternet Kaynağı

<% 1

66

www.iasj.net

İnternet Kaynağı

<% 1

67

www.theseus.fi

İnternet Kaynağı

<% 1

68

mulkiyederigi.org

İnternet Kaynağı

<% 1

69

www.turkdusuncesi.com

İnternet Kaynağı

<% 1

70 www.globalbilgiler.com
İnternet Kaynağı

<% 1

71 www.ozelsite.net
İnternet Kaynağı

<% 1

72 www.edebiyatdunyamiz.com
İnternet Kaynağı

<% 1

73 muharremkayamsgsu.tr.gg
İnternet Kaynağı

<% 1

Alıntılarını çıkart

Kapat

Eşleşmeleri çıkar

Kapat

Bibliyografyayı Çıkart

Kapat